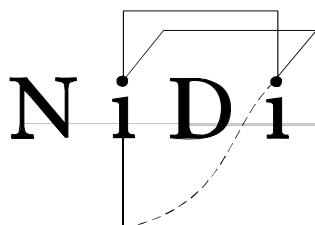

EN ALS OMA NU OOK EEN BAAN HEEFT?

Chantal Remery
Anneke van Doorne-Huiskes
Pearl Dykstra
Joop Schippers

nederlands
interdisciplinair
demografisch
instituut

Rapport no. 57

Den Haag, 2000

De reeks NIDI rapporten wordt uitgegeven door het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut

Directeur:

Jenny Gierveld

Redactie:

Evert van Imhoff
Hein Moors
Frans van Poppel

Redactiesecretariaat:

Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut
Postbus 11650, 2502 AR Den Haag
Lange Houtstraat 19, 2511 CV Den Haag
Telefoon: 070 - 3565200
Fax: 070 - 3647187
e-mail: Info@Nidi.nl
Internet: <http://www.nidi.nl>

Eindredactie:

Jacqueline van der Helm

ISSN 0922-7210
ISBN 90-70990-80-6

© 2000, NIDI, Den Haag

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form or by any means, print, photocopy, microfilm, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Voorwoord

In de afgelopen decennia hebben zich grote verschuivingen voorgedaan in de rollen die mannen en vrouwen vervullen. De bij het 'standaardgezin' behorende taakverdeling waarbij de man kostwinner is en de vrouw kostbereider, is al lang niet meer kenmerkend voor de levens van Nederlanders. Meer en meer vrouwen zijn zorg- en arbeidstaken gaan combineren, en hoewel het huishouden nu nog vooral het werkterrein van vrouwen is, is de bijdrage van mannen aan zorg- en huishoudelijke taken de laatste decennia gestegen. De groeiende arbeidsdeelname van vrouwen is gepaard gegaan met een daling van het kindertal en met uitstel van de leeftijd waarop vrouwen voor het eerst moeder worden. De combinatie van arbeids- en zorgtaken blijkt voor velen conflicten met zich mee te brengen. In navolging van deze ontwikkelingen heeft het thema van 'zorg' een prominente plaats verworven op de politieke agenda. Aandacht voor zorg past binnen het streven van de overheid om de mogelijkheden te bevorderen om arbeids- en gezinstaken te combineren.

Kinderopvang krijgt als onderdeel van de brede waaier van zorgactiviteiten zowel binnen beleid als onderzoek de nodige aandacht. Onderzoek met betrekking tot kinderopvang richt zich bij uitstek op de formele kinderopvang. Enerzijds omdat vooral daar aangrijpingspunten voor het beleid lijken te liggen. Anderzijds omdat op het terrein van de informele opvang wellicht ook 'de macht van de vanzelfsprekendheid' geldt: er is altijd wel iets te regelen en iemand beschikbaar die de opvang van en zorg voor een kind voor zijn (en meestal: haar) rekening neemt. Bovendien is het in Nederland traditioneel de moeder, die de meeste zorg aan haar kind(eren) verleent. Het automatisme dat er altijd wel iemand (hetzij de moeder, de vader of een opvangkracht) beschikbaar is voor informele kinderopvang lijkt echter zijn langste tijd te hebben gehad.

Het onderzoek 'En als oma nu ook een baan heeft?' gaat in op de vraag hoe het met de toekomst van de informele kinderopvang is gesteld. Naarmate het

beleid ter bevordering van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen meer succes heeft, zijn er minder vrouwen beschikbaar om als aanbieder van informele kinderopvang op te treden, maar wellicht zijn er de vaders om extra zorgtaken op zich te nemen. In Nederland bestaat immers nog steeds bij veel ouders de wens om ten minste voor een deel zelf voor de kinderen te zorgen. Ook de vraag waarom ouders kiezen voor een bepaalde mix van formele en informele kinderopvang en de hiervoor aangedragen argumenten vormen onderdeel van het onderzoek.

Het onderzoek is uitgevoerd binnen het kader van de onderzoekschool Arbeid, Welzijn en Sociaal-economisch Bestuur (AWSB), in samenwerking met het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) en is mede gefinancierd door het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) en het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS).

Voor het eindrapport van het onderzoek zoals dat thans voorligt, zijn uiteraard en uitsluitend de auteurs verantwoordelijk. Zij hadden zich echter niet van de verantwoordelijkheid voor het opstellen van het rapport kunnen kwijten als niet velen bereid waren geweest hun medewerking aan het onderzoek te verlenen. Dat geldt in het bijzonder voor Mik van de Klundert (NIDI), die intensief betrokken is geweest bij de organisatie en uitvoering van het survey-onderzoek, en voor Hester Branderhorst (LUW), die in het kader van haar stage onder andere een belangrijke rol heeft gespeeld bij de organisatie van de focusgroeps gesprekken. Aat Liefbroer (NIDI) komt dank toe voor zijn bijdrage aan hoofdstuk 5. Aan de dataverzameling in het kader van het survey-onderzoek is medewerking verleend door een aantal scholen en peuterspeelzalen in de regio Utrecht. Zowel hun medewerking als die van de respondenten (ouders) hebben wij op hoge prijs gesteld. Dat geldt ook voor de respondenten die via enkele regionale weekbladen zijn benaderd, alsmede voor de deelnemers aan de focusgroeps gesprekken. Voor het op een professionele manier gereedmaken van de publicatie bedanken we Tonny Nieuwstraten en Jacqueline van der Helm (NIDI). Een laatste groep waaraan de auteurs dank zijn verschuldigd, vormen de deelnemers aan de op 23 september 1999 in Utrecht gehouden expertmeeting waar de eerste onderzoeksresultaten en een aantal beleidsmatig vraagstukken rond informele kinderopvang zijn besproken.

Mei 2000

Chantal Remery
Anneke van Doorne-Huiskes
Pearl Dykstra
Joop Schippers

Inhoudsopgave

Voorwoord

Inhoudsopgave

Lijst van tabellen

1. Maatschappelijke context en vraagstellingen van het onderzoek	1
1.1. Ontwikkelingen op het terrein van arbeid en zorg.....	1
1.2. Implicaties voor de kinderopvang	8
1.3. Doel en probleemstelling van het onderzoek.....	14
1.4. Opzet van het rapport.....	15
2. Theoretische overwegingen	17
2.1. Inleiding.....	17
2.2. Financiële restricties.....	18
2.3. Kwantiteit en kwaliteit van de voorzieningen	21
2.4. Sociale normen.....	24
2.5. Conclusie	26
3. Opzet van het onderzoek.....	29
3.1. Wijze van dataverzameling.....	29
3.2. Survey	29
3.2.1. Werkwijze.....	29
3.2.2. Kenmerken van de OIK steekproef	31
3.3. Focusgroepen.....	34
3.4. Expertmeeting informele kinderopvang.....	36
4. Gebruikers en aanbieders van kinderopvang	39
4.1. Inleiding.....	39
4.2. Gebruikers van kinderopvang.....	39
4.2.1. Huishoudens en mate van gebruik.....	39

4.2.2.	Kinderopvang nader gespecificeerd	44
4.2.3.	Opvattingen over aspecten van kinderopvang	50
4.3.	Aanbieders van kinderopvang	57
4.4.	De uitkomsten van de focusgroepgesprekken	59
4.5.	Conclusies.....	61
5.	Tussen trends en beleid	63
5.1.	Inleiding	63
5.2.	Trends rond informele kinderopvang	63
5.2.1.	Toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen.....	63
5.2.2.	Meer onbetaalde arbeid door vaders.....	67
5.2.3.	De ‘Nederlandse’ norm van ‘zelf zorgen’	70
5.3.	Toekomstige vraag naar en aanbod van informele kinderopvang	72
5.3.1.	Verwachtingen omtrent de vraag.....	72
5.3.2.	Verwachtingen omtrent het aanbod.....	73
5.3.3.	De aansluiting tussen vraag en aanbod.....	74
5.4.	De toekomst van de informele kinderopvang en het Combinatie- scenario	74
5.5.	Aandachtspunten voor het kinderopvangbeleid	76
6.	Samenvatting en conclusies	79
	Literatuur	87
	Bijlage 1: Advertentietekst	91
	Bijlage 2: Brief voor ouders met toelichting over schriftelijke vragenlijst	93
	Bijlage 3: Vragenlijst	95
	Bijlage 4: Deelnemers expertmeeting ‘Informele kinderopvang’	123

Reeds verschenen NIDI rapporten

Lijst van tabellen

1.1.	Tijd besteed aan huishouden en kinderen naar sekse en gezinsfase	3
1.2.	Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar, naar levensfase en etnische herkomst, 1998.....	6
3.1.	Gemiddeld opleidingsniveau (in jaren) van de vrouwelijke deelnemers aan het Onderzoek naar Informele Kinderopvang vergeleken met vrouwen in het CBS Woningbehoefte Onderzoek 1993.....	32
3.2.	Percentage tweeverdieners onder deelnemers aan het Onderzoek naar Informele Kinderopvang en volgens de 1997 Inkomensstatistiek van het CBS	33
3.3.	Netto jaarinkomen van tweeverdiener huishoudens in het Onderzoek naar Informele Kinderopvang en volgens de 1997 Inkomensstatistiek van het CBS	34
4.1.	Respondenten met thuiswonende kinderen jonger dan 16 jaar naar huis-houdenssituatie en arbeidsparticipatie.....	40
4.2.	Huishoudens naar mate van arbeidsparticipatie en gebruik kinderopvang	41
4.3.	Gemiddeld aantal uren dat respondenten en hun partners werken binnen tweeverdienershuishoudens, naar sekse.....	43
4.4.	Mate waarin huishoudens gebruik maken van kinderopvangnaar leeftijd jongste kind	43
4.5.	Mate waarin huishoudens gebruik maken van formele en informele kinderopvang naar leeftijd jongste kind	45
4.6.	Mate waarin huishoudens gebruik maken van formele en informele kinderopvang naar opleidingsniveau respondent.....	45
4.7.	Aantal huishoudens per vorm van kinderopvang naar leeftijd jongste kind en gemiddeld aantal uren per week dat van betreffende vorm gebruik wordt gemaakt	47
4.8.	Mate waarin huishoudens gebruik maken van vormen van kinderopvang naar opleidingsniveau respondent	48

4.9.	Mate waarin huishoudens voor verschillende vormen van informele kinderopvang betalen	51
4.10.	Mate waarin respondenten het eens zijn met uitspraken betreffende verschillende aspecten van kinderopvang	52
4.11.	Uitspraken over opvang van kinderen door anderen dan de ouders	56
4.12.	Mate waarin men zich tot een godsdienst of kerkgenootschap rekent en het gebruik van vormen van kinderopvang.....	57
4.13.	Uitspraken over arbeidsoriëntatie [Door te werken blijf je betrokken bij de maatschappij]	58
5.1.	Participatiegraden naar geslacht en leeftijd	64
5.2.	Tijdsbesteding (in uren per week) van (gehuwd) samenwonende vrouwen en mannen, naar leeftijd van het jongste kind, 1975-1995	68
5.3.	Gewenste verdeling van arbeid en zorg tussen partners, volgens 18-29 jarigen	69
5.4.	Kinderopvang van het eerste kind voordat het de leeftijd van vier jaar bereikte.....	71
5.5.	Kinderopvang in Nederland (stand per 31-12 van het betreffende jaar).....	71

1. Maatschappelijke context en vraagstellingen van het onderzoek

1.1 | Ontwikkelingen op het terrein van arbeid en zorg

Het onderzoek dat in deze publicatie wordt beschreven wil inzicht geven in de mate waarin werkende ouders van informele kinderopvang gebruik maken, in mogelijke problemen die zich daarbij voordoen en in de voorkeuren die ouders met betrekking tot de opvang van hun kinderen hebben. Daarnaast gaat het om de aanbieders van informele kinderopvang. Wie passen er vooral op kinderen — zijn dat (groot)ouders, andere familieleden, burens, vrienden of juist ‘vreemden’ — en hoe groot en regelmatig is dat aanbod van informele zorg? Alvorens de aandacht toe te spitsen op deze vragen, wordt eerst een overzicht gegeven van de maatschappelijke context van dit moment waarbinnen zich de vraag naar en het aanbod van informele kinderopvang afspeelt. Omdat het onderzoek zich richt op ouders met beroepsarbeid buitenshuis, vormen ontwikkelingen die zich op het vlak van arbeidsmarktdeelneming van vrouwen en mannen voordoen, een belangrijk onderdeel van die context. In dit hoofdstuk gaan we daar kort op in.

Arbeidsparticipatie

Het aantal vrouwen met betaalde banen neemt in Nederland nog steeds toe. Kon in 1985 30 procent van alle vrouwen tussen 15 en 65 jaar tot de werkzame beroepsbevolking worden gerekend, in 1998 was dit 49 procent. Met werkzame beroepsbevolking wordt in dit verband de netto participatie aangegeven. Het betreft de feitelijk werkenden met een deelname aan het beroepsleven van ten minste 12 uur per week. Ook de participatie van mannen in die periode steeg: van 67 procent in 1985 tot 75 procent in 1998 (CBS, 1998a). Zowel voor vrouwen als voor mannen geldt dat de beroepsdeelneming in de leeftijdsklasse van 25

tot 44 jaar het hoogst is. Bij vrouwen gaat het om een gemiddelde deelname van 63 procent, bij mannen om 91 procent. Maar ook de oudere leeftijdsklassen laten een stijging van de beroeps participatie zien. Zo was in 1985 25 procent van alle vrouwen van 45 tot 54 jaar ten minste 12 uur per week in een beroep werkzaam. In 1998 bedroeg dit aandeel 48 procent. Bij mannen gaat het om een arbeidsdeelname van respectievelijk 81 en 88 procent in de verschillende jaren.

Een stijging van het aantal werkende vrouwen en werkende mannen impliceert —gegeven dat velen in twee- of meerpersoonshuishoudens wonen— een toename van het aantal tweeverdieners. Eind 1997 telde Nederland 6,7 miljoen huishoudens. Hiervan hadden er 5,3 miljoen een hoofdkostwinner jonger dan 65 jaar. In ruim 3,3 miljoen van deze huishoudens was een (echt)paar aanwezig. In deze groep waren er 2,4 miljoen huishoudens (73 procent) waarvan beide partners een eigen inkomen hadden. Het aantal eenverdienershuishoudens kwam daarmee uit op 940 duizend (Bottema, 1999).

De stijging van de arbeidsdeelname van vrouwen is met name via deeltijd-banen gerealiseerd (Van Dalen *et al.*, 1999). In Nederlandse gezinshuishoudens is het zogenaamde ‘anderhalfverdienerschap’ het modale patroon (Hooghiemstra, 1997): de man werkt voltijds terwijl de vrouw in deeltijd werkt. Zo is de gemiddelde arbeidsduur van werkende vrouwen met partner en minder-jarige kinderen ruim 20 uur per week. Bij mannen is dat onder diezelfde condities 42 uur per week (SZW/CBS, 1998). Deze verdeling van betaald werk heeft gevolgen voor de wijze waarop de onbetaalde zorgarbeid over mannen en vrouwen is verdeeld.

Verdeling van onbetaalde zorgarbeid thuis tussen vrouwen en mannen

Uit het Tijdsbestedingonderzoek 1995 van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat vrouwen in de leeftijdsklasse van 15 tot 65 jaar gemiddeld genomen ruim twee keer zo veel tijd aan onbetaalde zorgarbeid thuis besteden dan (hun) mannen. In 1995 waren vrouwen gemiddeld 29 uur per week bezig met huishoudelijke en kinderverzorgingstaken, mannen gemiddeld 15 uur. Uit 20 jaar tijdsbestedingonderzoek blijkt dat mannen slechts geleidelijk aan meer huishoudelijk werk zijn gaan verrichten (Van den Broek *et al.*, 1999). Vrouwen zijn gemiddeld iets minder gaan doen in huis en mannen meer: in 1975 besteedden vrouwen gemiddeld 33 uur aan huishouden en kinderen en mannen 11 uur. In uren per week blijft de gemiddelde extra bijdrage van mannen aan onbetaalde taken echter ver achter bij de gemiddelde extra bijdrage van vrouwen aan betaald werk. Er is slechts in lichte mate sprake van herverdeling van beroeps- en zorgtaken tussen vrouwen en mannen.

Genoemde cijfers betreffen algemene gemiddelden, die verhullen dat de patronen van verdeling van arbeid en zorg in de verschillende gezinsfasen verschillen. *Tabel 1.1* geeft een specificatie van uren die aan huishouden en kinderen worden besteed, onderscheiden naar sekse, de aanwezigheid van kinderen en leeftijd.

Bezien we eerst de kolom totaal en daarmee de huishoudens met één en twee verdienende partners gezamenlijk. In de wat zorgarbeid betreft drukste gezinsfase, als het jongste kind nog geen 12 jaar is, blijken vrouwen bijna drie keer zoveel tijd aan huishouden en kinderen te besteden als mannen. Diezelfde verhouding blijft bestaan als de kinderen ouder worden, zij het dat het totale tijdsbeslag dan wat afneemt. Bij de tweeverdieners in diezelfde condities zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen wat betreft hun aandeel in de zorg kleiner: vrouwen besteden ruim twee keer zoveel tijd aan huishouden en kinderen als mannen. Het meest gelijk is de verdeling van de zorgarbeid bij tweeverdieners die jonger zijn dan 40 jaar en die (nog) geen kinderen hebben. Vaak gaat het bij deze tweeverdieners om paren van wie zowel de man als de vrouw voltijdse of ruime deeltijdbanen hebben. Dat is in Nederland tot op dit moment tevens de enige categorie waarbinnen het patroon van twee voltijd banen in substantiële vorm voorkomt.

Tabel 1.1. Tijd besteed aan huishouden en kinderen naar sekse en gezinsfase

	Uren per week			
	Totaal		Tweeverdieners	
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
Lid van paar zonder kinderen				
Jonger dan 40 jaar	10	17	13	16
Ouder dan 40 jaar	15	29	15	21
Lid van paar met kinderen				
Jongste kind 0-11 jaar	15	42	17	35
Jongste kind 12 jaar of ouder	11	32	12	25

Bron: CBS, 1998a.

Het feit dat de tijdsbesteding van mannen en vrouwen ongelijker wordt wanneer er kinderen worden geboren, spoort met Beckers economische theorie van huishoudens (1991 [1981]). Ervan uitgaande dat huishoudens nutsmaximaliserende eenheden zijn, kan worden aangenomen dat zij zoeken naar een zo doelmatig mogelijk inzet van de schaarse middelen tijd en geld. Een onderdeel van deze

doelmatigheid is, dat partners die het meest kunnen verdienen op de markt van betaalde bezigheden, hun tijd en energie vooral daar inzetten. Partners die het grootste rendement van hun inspanningen in het verzorgende werk thuis realiseren, zullen zich primair daarmee bezighouden. Gezien de gemiddeld lagere uurlonen van vrouwen in vergelijking met die van mannen, is het in termen van de 'new home economics'-theorie rationeel dat mannen zich met name op de betaalde arbeid concentreren en vrouwen op de onbetaalde. Vanuit een meer sociologische optiek en een langetermijnperspectief is over deze vorm van rationaliteit natuurlijk meer te zeggen (vergelijk Van Doorne-Huiskes, 1992). Dat voert ons echter te ver buiten het onderwerp van deze studie.

Uit de gemiddelde verdeling in uren betaalde en onbetaalde arbeid in gezinnen met jonge kinderen, valt niet op te maken hoeveel ouderparen binnen die categorie wél een gelijke verdeling realiseren. Op basis van onderzoek kan worden geconcludeerd dat het hier om een klein aantal, veelal hoog opgeleide paren gaat (Droogleever Fortuijn, 1993; De Jong en De Olde, 1994). Lager opgeleide vrouwen blijken primair kind- en gezinsgeörienteerd (Naber, 1991; Turkenburg, 1995; Hakim, 1995). Uit het bovenstaande mag echter niet de conclusie worden getrokken dat een hoge opleiding van beide partners altijd tot een meer gelijke taakverdeling aanleiding geeft. Maar als partners gelijkheid in betaalde en onbetaalde bezigheden realiseren, zijn ze vaak beiden hoog opgeleid.

In het onderzoek van De Jong en De Olde (1994) zijn ruim 250 paren geïnterviewd, kort nadat in hun relatie een (eerste) kind was geboren. De belangrijkste vraagstelling van het onderzoek was hoe de partners na die geboorte hun onderlinge taakverdeling op het vlak van betaald en onbetaald werk vorm zouden geven. De helft van de paren bleek voor een 'traditioneel' patroon te kiezen: mannen primair de economische verantwoordelijkheid en vrouwen de zorg thuis. Van de andere helft schaarde 37 procent zich onder het zogenaamde 'anderhalf-verdienerspatroon': vrouwen een niet al te grote deeltijd baan en primair verantwoordelijk voor de zorg thuis en mannen overwegend belast met de kostwinnende taken. Als trendsetters, dat wil zeggen paren die betaald en onbetaald werk gelijkwaardig verdelen, kon 13 procent van de paren gekarakteriseerd worden. Dit percentage ligt waarschijnlijk in het genoemde onderzoek iets hoger dan het landelijke gemiddelde, omdat het opleidingsniveau van de onderzochte groep iets hoger dan het landelijk gemiddelde was. Opleidingsniveau en de kans om 'trendsetter' te zijn hangen samen, zoals eerder werd betoogd. Bij de trendsettende paren bleken in de regel beide partners een vierdaagse werkweek te hebben of de man een vierdaagse werkweek in combinatie met drie dagen be-

taald werk van de vrouw. In beide gevallen was er behoefte aan kinderopvang voor ongeveer drie dagen per week.

Allochtone vrouwen: een afwijkend patroon?

Onderzoek (Hooghiemstra en Merens, 1999) maakt duidelijk, dat zich in de beroepsdeelname van autochtone en allochtone vrouwen vooralsnog vrij grote verschillen voordoen. Allochtone vrouwen vormen daarin echter geen homogene groep. Turkse en Marokkaanse vrouwen participeren in geringe mate op de arbeidsmarkt wanneer zij jonge kinderen hebben. Dit geldt niet voor vrouwen van Surinaamse en ten dele niet voor vrouwen van Antilliaanse herkomst. Zo werken relatief meer Surinaamse vrouwen met kleine kinderen buitenshuis dan autochtone vrouwen in diezelfde gezinsfase. Ook is de deelname aan de arbeidsmarkt van Surinaamse moeders met kinderen tussen 12 en 17 jaar relatief hoog. Per saldo is de beroepsdeelname van Surinaamse vrouwen hoger dan die van autochtone vrouwen. Antilliaanse vrouwen participeren in iets mindere mate. Dit verschil lijkt vooral voort te komen uit de (nog) betrekkelijk lage —in vergelijking met Surinaamse en autochtone vrouwen— beroepsdeelname in de gezinsfase met kinderen onder de vier jaar. *Tabel 1.2* laat dit zien.

De cijfers in tabel 1.2 impliceren dat de behoefte aan (informele) opvang, op basis van een baan buitenshuis, bij Turkse en Marokkaanse families voorlopig nog klein is. Dit geldt echter niet voor Surinaamse en Antilliaanse vrouwen. Bovendien kan worden verwacht dat onder invloed van een stijgend opleidingspeil van jonge Turkse en Marokkaanse vrouwen, in de nabije toekomst ook bij hen de behoefte aan (informele) opvang zal toenemen. Er lijkt geen reden om op basis van de lage beroepsdeelname van nu onder de Turkse en Marokkaanse moeders van (jonge) kinderen, de algemene verwachtingen omtrent

Tabel 1.2. Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar, naar levensfase en etnische herkomst, 1998 (in procent)

Levensfase	Etnische herkomst				
	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	Autochtonen
Geen kinderen, vrouw					
Jonger dan 45	41	43	70	67	86
Jongste kind onder 4	16	13	56	31	53
Jongste kind 4-11	26	11	59	49	46
Jongste kind 12-17	18	7	63	51	48
Jongste kind 18+	13	-	51	44	48
Geen kind, vrouw 45+	4	9	35	35	35
Totaal	22	17	58	49	54

Bron: Hooghiemstra en Merens (1999).

behoefte aan (informele) kinderopvang in Nederland in de nabije toekomst bij te stellen. Daarvoor is het aantal Turkse en Marokkaanse vrouwen te klein. Bovendien, zoals betoogd, zal ook hun gedrag op het vlak van beroepsdeelname in de komende decennia gaan veranderen.

Informele zorg in Europa

Een gezamenlijk rapport van Europese deskundigen op het vlak van Gender and Employment en Gender and Law, uitgebracht in het kader van het Actieprogramma Gelijke kansen voor vrouwen en mannen 1996-2000, geeft informatie over de mate waarin mensen binnen de Europese Unie met informele zorg zijn belast (European Commission, 1998). Informele zorg heeft daarbij niet alleen betrekking op de zorg voor kinderen, maar ook op de zorg voor ouderen. De wettelijke verplichting van ouders om voor hun kinderen te zorgen, geldt voor alle landen van de Europese Unie. De wettelijke verplichting van kinderen om voor hun ouders te zorgen varieert. In Oostenrijk, België, Frankrijk en Duitsland heeft deze verplichting betrekking op de directe familie: kinderen dienen zorg te dragen voor hun ouders, indien daartoe de noodzaak bestaat. Deze verplichting bestaat niet in Ierland, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Finland en Zweden. Nederland kent deze verplichting formeel nog wel, maar de toepassing ervan in de praktijk bestaat niet meer. In Italië, Spanje en Griekenland heeft de zorgverplichting niet alleen op de eigen ouders, maar ook op verwanten betrekking (Millar en Warman, 1996).

In het genoemde rapport over informele zorg in Europa is op basis van een aantal indicatoren een rangorde aangebracht in de mate waarin vrouwen met informele zorg zijn belast. Deze indicatoren hebben betrekking op: het aandeel

vrouwen dat wegens gezinsredenen in deeltijd werkt; het aandeel vrouwen dat meer dan 30 uur per week werkt en de zorg heeft voor kinderen onder de 16 jaar; het aandeel vrouwen in de leeftijdscategorie 25-59 jaar dat geen betaalde baan heeft; het aandeel oudere vrouwen (grootmoeders) dat dagelijks voor kinderen zorgt; het aandeel vrouwen dat meer dan 30 uur per week werkt en dagelijks voor andere mensen, overwegend voor ouders en zieken, zorgt. Deze indicatoren blijken in gestandaardiseerde vorm de volgende resultaten op te leveren. De resultaten hebben op 12 EU-landen betrekking. Italië, Griekenland, Spanje en Nederland vormen de kopgroep van informele zorg. Ierland, Duitsland, Verenigd Koninkrijk en België vormen de middenmoot. In Luxemburg, Portugal, Denemarken en Frankrijk is de omvang van de uitgeoefende informele zorg het kleinst. Binnen de verschillen in de mate waarin mensen met informele zorg zijn belast, blijkt één factor consistent en consequent: het verschil in belasting tussen mannen en vrouwen. Het rapport laat dit zien aan de hand van het voorbeeld van twee werkende ouders, elk met banen van 30 uur of meer per week, die tevens voor één of meer kinderen onder de 16 jaar zorgen. In acht van de EU-12 landen (Duitsland, Griekenland, Spanje, Ierland, Italië, Nederland en Verenigd Koninkrijk) blijken vrouwen in die omstandigheden gemiddeld vijf uur per dag aan zorg voor de kinderen te besteden. De tijdsbesteding van mannen in die omstandigheden wat betreft de zorg voor kinderen varieert sterker: van vier uur gemiddeld per dag in Nederland tot rond de twee en een half uur gemiddeld in Griekenland, Spanje en Italië. Daarbij dient te worden opgemerkt dat in de conditie van banen van 30 uur of meer voor beide partners, het aandeel van mannen in de zorg relatief het grootst is. Wanneer vrouwen minder uren per week aan betaald werk besteden, neemt het aandeel van mannen in de zorg af.

Wettelijke zorgverplichtingen zoals hierboven genoemd, blijken in de onderzochte Europese landen niet tot grote verschillen in uren zorg van vrouwen te leiden. Dit komt vooral omdat ten aanzien van de zorg voor kinderen —het belangrijkste onderdeel van de informele zorg— er geen verschillen in wettelijke verplichtingen in Europa bestaan. Van groter belang voor variaties in de informele zorg, zijn de verschillen in de mate waarin formele zorgarrangementen beschikbaar zijn. Hoe minder formele zorgarrangementen, des te groter is het beroep op informele zorg. Hierin liggen voor de Nederlandse situatie knelpunten besloten. Bij een stijgende beroepsdeelname van vrouwen, in combinatie met een nog beperkte beschikbaarheid van formele zorgarrangementen, komt het relatief hoge aandeel in de informele zorg van vrouwen in Nederland onder druk te staan.

1.2 | Implicaties voor de kinderopvang

De ruimere beroepsdeelname van vrouwen heeft tot gevolg dat hun aandeel in de daadwerkelijk zorg voor afhankelijke kinderen minder is geworden. Uit de herverdelingsprocessen zoals in het voorgaande beschreven, kan worden geconcludeerd dat voor een beperkt deel deze vermindering van zorg van vrouwen door mannen is opgevangen. Voor een ander deel zijn er instituties voor in de plaats gekomen. Zo is er in Nederland het afgelopen decennium een veelheid van soorten kinderopvang ontstaan: gesubsidieerde kinderdag-verblijven, particuliere kinderdagverblijven, bedrijfscreches, peuterspeelzalen, buitenschoolse opvang, gastouderschap, betaalde opvang thuis en onbetaalde opvang thuis door familieleden, burens, kennissen of anderen. Daarnaast is er, in navolging van wat in veel landen al eerder gebeurde, het ouderschapsverlof geïntroduceerd. De regeling in Nederland is niet ruim (betrekkelijk kort, in principe onbetaald), maar kan toch worden gezien als een erkenning voor het feit dat de zorg voor kinderen in onze samenleving enige vorm van directe overheidsbemoediging vraagt.

In de discussienota *Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg* wordt de betrokkenheid van de overheid ten aanzien van de vraag hoe een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg kan worden gevonden, verder uitgewerkt (SZW, 1999). Daarbij baseert de overheid zich op het zogenaamde combinatie-model. In dit model wordt ernaar gestreefd een gedeelte van de zorg die nu nog onbetaald wordt verricht, naar de markt van de betaalde banen over te brengen. Daarnaast zou er een gelijkere verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen tot stand moeten komen. Dit laatste zou impliceren dat mannen zowel als vrouwen gemiddeld 30 tot 32 uur per week betaalde arbeid zouden verrichten (Commissie Toekomstscenario's Herverdeling Onbetaalde Arbeid 1995a, 1995b).

Hoewel de realiteit van nu nog ver van dit model afstaat, zeker waar het gaat om huishoudens met jonge kinderen, is de verwachting wel reëel dat de behoefte aan opvang van kinderen zal stijgen. Het zal steeds gebruikelijker worden dat vrouwen met kleine kinderen zullen proberen —een deel van— hun baan te behouden. Dit hangt ten dele samen met het gegeven dat hun opleidingsniveau nog steeds stijgt. Naarmate vrouwen hoger zijn opgeleid, is de kans dat zij betaald werk verrichten groter. Daar komt bij dat hoger opgeleide vrouwen gemiddeld ruimere (deeltijd) banen hebben dan lager opgeleide vrouwen. Dit leidt tot een groter beroep op kinderopvang-mogelijkheden. Daarnaast neemt de maatschappelijke noodzaak van economische zelfstandigheid toe. Enerzijds omdat door

een betrekkelijk hoog getal van echtscheidingen, het huwelijk geen duurzame bron van sociale zekerheid en inkomensgarantie meer vormt. Anderzijds omdat sociale bescherming steeds meer een geïndividualiseerd karakter krijgt en aan arbeidsprestaties in het verleden wordt verbonden.

Beschikbaarheid van formele en informele kinderopvang

Gedurende de afgelopen jaren is binnen het overheidsbeleid de aandacht voor kinderopvang sterk toegenomen. Na het aflopen van de Stimuleringsmaatregelen Kinderopvang die zich vooral richtten op opvang voor 0- tot 4-jarigen en daar tot een aanzienlijke uitbreiding van opvangcapaciteit hebben geleid, verschuift de aandacht nu in de richting van de opvang van kinderen in de basisschoolleeftijd. Ook voor de uitbreiding van deze, vooral naschoolse, opvang zijn in 1997 voor de komende jaren aanzienlijke bedragen beschikbaar gesteld.

Ondanks de genoemde inspanningen is reguliere en professioneel georganiseerde kinderopvang slechts voor een kleine minderheid beschikbaar is. In 1997 waren er in totaal 89.000 kindplaatsen, waarvan 66.000 voor kinderen van 0 tot en met 3 jaar en 23.000 voor kinderen van 4-12 jaar. In dat zelfde jaar bleek 17 procent van de 0 tot en met 3-jarige kinderen daadwerkelijk van kinderopvang gebruik te maken. Van de 4 tot en met 7-jarigen was dit 3,4 procent en van de 8-12-jarigen 0,9 procent. Het aantal wachtlijstplaatsen bedroeg in dat jaar 22.000 (SGBO, 1999).

Gegeven het beperkte aantal opvangplaatsen, kiest of ziet de overgrote meerderheid van ouders zich gedwongen te kiezen tussen zelf zorgen of gebruik te maken van één of meer vormen van informele opvang (Emancipatieraad, 1997). Overigens combineren veel ouders die wel van formele opvang gebruik maken deze vorm met enige vorm van informele opvang, óf omdat zij dat op pedagogische gronden beter achten óf vanwege de als (te) hoog ervaren prijs van de formele opvang (Van Doorne-Huiskes *et al.*, 1996).

Het precieze aanbod van informele opvang laat zich lastig bepalen. Veel onderzoek richt zich bij uitstek op de formele opvang, hoewel diverse onderzoeken wel aandacht besteden aan de informele kinderopvang (zie bijvoorbeeld Wiersma, 1991; Van Dijk, 1994; Van Doorne-Huiskes *et al.*, 1996; Dykstra, 1997). De aanbieders van informele opvang blijken —en dit is niet verrassend— vaak vrouwen te zijn. Informele kinderopvang vormt in onderzoek echter vaak maar één categorie. Onderscheid naar verschillende vormen wordt over het algemeen

niet gemaakt. In het onderzoek dat in deze publicatie wordt beschreven, zal dat wel worden gedaan.

Kinderopvang: knelpunten en wensen

In het in opdracht van de Emancipatieraad verrichte onderzoek naar witte vlekken in de kinderopvang (Van Doorne-Huiskes *et al.*, 1996), is onder meer getracht een beeld te krijgen van wat ouders belangrijk vinden ten aanzien van kinderopvang, van hun wensen op dit vlak en van de knelpunten die zij ervaren. Informatie in dit onderzoek is via zogenaamde focusgroepen verkregen. In totaal is met ongeveer 230 ouders, overwegend moeders (92 procent), over kwesties rond kinderopvang gesproken. Zoals gezegd blijken veel ouders een combinatie van zelf voor de kinderen zorgen en gebruik maken van een vorm van formele en/of informele kinderopvang ideaal te vinden. Zij kiezen daarmee voor ‘the best of both worlds’, namelijk contacten met andere kinderen en de mogelijkheid om als ouder zelf thuis een duidelijke inbreng in de zorg te hebben. Nogal wat vrouwen gaven aan dat ze een grote deeltijd baan voor beide partners en een daadwerkelijk aandeel in de zorg, ook van de vader, de meest ideale situatie zouden vinden. In de praktijk blijkt dat overigens meestal anders te lopen.

Het kinderdagverblijf als vorm van kinderopvang kent naar de mening van de ouders een aantal sterke punten. Gewezen werd bijvoorbeeld op het leren van sociale vaardigheden, op de mogelijkheid om met andere kinderen om te gaan en op het leren omgaan met regels en structuren. Daarnaast is het kinderdagverblijf betrouwbaar: het hele jaar open en nooit wegens ziekte gesloten. Bovendien biedt het kwaliteit en professionaliteit. Het ondersteunt als het ware de eigen opvoedingsactiviteiten. Knelpunten zijn er natuurlijk ook: weinig flexibel, zieke kinderen kunnen er niet terecht, te vermoeiend voor kleine kinderen, kwaliteit van de leiding soms discutabel, te duur als regelmatige voorziening. Dit laatste betekent, zoals hierboven al opgemerkt, dat het vooral de hoger opgeleide vrouwen met ruimere banen zijn die van formele kinderopvang gebruik maken. Eén jaar extra onderwijs doet de kans op het gebruik van formele kinderopvang ongeveer met 1,5 procent toenemen (Groot en Maassen van den Brink, 1996). Dit komt mede omdat hoger opgeleide vrouwen gemiddeld meer uren per week werken dan lager opgeleide vrouwen. Een grotere baan betekent niet alleen een grotere behoefte aan kinderopvang, maar ook betere mogelijkheden om opvang te betalen. Ook de analyses van Van Dijk en Remery (1997) laten zien dat moeders met een hoger potentieel uurloon, dat wil dus zeggen met een hoger opleidingsniveau, vaker voor een ruimere baan en betaalde oppas kiezen, dan vrouwen met lagere opleidingen en/of kleinere banen.

De keuze voor een gastouder of (informele) oppas thuis, wordt —zoals blijkt uit het onderzoek ‘Witte vlekken in de kinderopvang’— voornamelijk bepaald door de gedachte dat dit voor het kind een natuurlijker situatie is. Het eist niet zo veel van het kind en het kind krijgt persoonlijke aandacht. “De keuze van een (informele) oppas thuis is gebaseerd op een gevoel: ik wil iets knus, iets van thuis. Bij een oppas thuis is het knus en gezellig. Mijn kind is er dan niet één van velen. Hij kan en mag dan ook buiten spelen”, aldus één van de respondenten in het genoemde onderzoek (Van Doorne-Huiskes *et al.*, 1996, p. 57). Praktische voordelen van deze vorm van opvang betreffen de flexibiliteit. Wanneer men onverwacht weg moet, kan de oppas worden ingeschakeld. Dit zelfde geldt als men later thuis komt dan verwacht. De oppas thuis kan dan bijvoorbeeld al gaan eten met de kinderen. De tijdsdruk wordt op die manier wat minder groot.

Informele oppas thuis kent natuurlijk ook nadelen. Niet professioneel genoeg, zo oordeelt een aantal ouders. Ook willen sommige ouders geen ‘vervangende moeder’ voor hun kinderen hebben, ook al is dit een familielid of vriendin. Voor de opvang van uren na school is het vaak moeilijk om informele opvang thuis te vinden. Daarvoor is het aantal uren in de regel te gering. Een ander probleem bij wat oudere kinderen is, dat deze eigenlijk niemand meer als oppas in huis willen hebben, terwijl de ouders zorg en toezicht op die leeftijd juist nog heel belangrijk vinden. Wat gebeurt er bovendien wanneer de informele oppas thuis plotseling ziek is? Er moet dan vaak op het laatste moment van alles worden georganiseerd (Van Doorne-Huiskes *et al.*, 1996).

Informele opvang: betekenis voor de aanbieders

In een kwalitatieve studie naar het verschijnsel ‘zorgoma’ bespreekt Branderhorst (1999) de motieven en ervaringen van grootouders die op hun kleinkinderen passen en van de ouders die ter wille van de opvang van hun kinderen van deze vorm van informele zorg gebruik maken. Hoewel enkele vaders en grootvaders meedoen en meedenken in de zorg voor de (klein)kinderen, blijkt de grootste verantwoordelijkheid, zowel ten aanzien van organisatie als uitvoering van zorg, bij de grootmoeders en de moeders te liggen. Zij zijn de belangrijkste zorgverleners en de kleinkinderen zijn de zorgontvangers. Zorg-oma’s blijken in dit onderzoek van Branderhorst één tot twee dagen per week op hun kleinkinderen te passen. De locatie verschilt, soms wordt er opgepast in het huis van de grootouders, soms in dat van de ouders. Het blijkt veelal om flexibele arrangementen te gaan. Wanneer de werkzaamheden van de ouders daartoe aanleiding geven, kan de zorg op andere tijdstippen worden ingezet. De zorg wordt veelal ‘om niet’ verleend, waardering in de vorm van geschenken en vooral in de vorm

van dankbaarheid van hun kinderen vormen de belangrijkste elementen van de beloning van de zorgoma's. Een belangrijk motief van de grootmoeder om deze vorm van hulp te verlenen, is de wens om een goede band met de kleinkinderen op te bouwen. Men wil graag zo intensief mogelijk bij de opvoeding van de kleinkinderen betrokken zijn en ervaart dit als een verrijking en als een zinvolle tijdbesteding. Door het verlenen van hulp wordt door de grootouders als het ware geïnvesteerd in de volgende generatie jonge mensen binnen de familie.

De dochters achten hun moeders vertrouwde verzorgers voor hun kinderen. Worden andere vormen van kinderopvang nog al eens als 'onpersoonlijk' gekarakteriseerd, bij de grootouders kunnen de kleinkinderen onvoorwaardelijke liefde en toewijding verwachten. Bovendien kunnen kinderen op die manier in hun eigen ritme blijven en kan op de individuele behoeften van de kinderen worden ingegaan. Daarnaast spelen financiële overwegingen een rol. Formele kinderopvang wordt vaak te duur geacht. Deze overweging kwam in het onderzoek 'Witte vlekken in de kinderopvang' eveneens naar voren.

Interessant in het onderzoek van Branderhorst, is het gezichtspunt van reciprociteit. Grootouders verlenen hulp aan hun dochters en zonen, opdat hulp van de middengeneratie aan de grootouders ook met meer vanzelfsprekendheid kan worden gegeven. Op deze manier blijft het family support system in stand. Deels gaat het hier om normatieve overwegingen. Ieder lid van de familie dient als het ware aan het family support system bij te dragen. Deels gaat het ook om affectieve solidariteit: gevoelens van wederzijdse affectie en verbondenheid liggen ten grondslag aan het informele zorgarrangement waarin grootouders voor hun kleinkinderen zorgen en daarmee hun eigen kinderen hulp en steun bieden.

Verwachte implicaties

Hoewel dus, gezien de stijgende beroepsdeelname van vrouwen, de behoefte aan (informele) opvang zal toenemen in de nabije toekomst, zijn er —deels door dezelfde verschijnselen— tegelijkertijd ontwikkelingen gaande die het aanbod van informele kinderopvang niet onberoerd zullen laten. De belangrijkste hiervan is opnieuw de toenemende beroepsdeelname van vrouwen. Ook kan de vraag worden gesteld of de stijgende leeftijd waarop Nederlandse vrouwen voor het eerst moeder worden op den duur ook gevolgen zal hebben voor de mogelijkheden van informele opvang. Informele opvang is in de meeste gevallen nog een zaak van vrouwen: vrouwen zonder banen en vrouwen met (deeltijd)banen. Omdat steeds meer vrouwen zelf buitenshuis werken, wordt hun beschikbaarheid voor informele opvang minder, waarbij in termen van vraag en aanbod

sprake is van een dubbel effect. Niet alleen is een vrouw die overstapt van niet-participeren naar een betaalde baan niet of minder beschikbaar voor informele opvang. In veel gevallen zal zij ook meer behoefte aan (in)formele opvang hebben en dus juist als vragende partij gaan optreden op de markt voor kinderopvang. Met een verdere stijging van de beroepsdeelname van vrouwen, neemt het aanbod van informele kinderopvang dus naar verwachting meer dan evenredig af.

Veel vrouwen combineren betaalde arbeid met zelf zorgen en/of —bijvoorbeeld op basis van wederzijdse verplichtingen— met informele kinderopvang. Voor zover arbeidsrelaties een flexibeler karakter krijgen in de zin dat werknemers op niet goed te voorspellen tijdstippen kunnen worden opgeroepen, nemen de mogelijkheden om zelf te zorgen of bij te dragen aan de informele opvang eveneens af. Onderzoek wijst uit dat vooral vrouwen met flexibilisering worden geconfronteerd (zie onder andere Van Stigt en Schippers, 1997; Remery *et al.*, 1999). Door dit alles zal de druk op het aanbod van informele opvang door vrouwen die geen betaalde banen hebben verder toenemen.

Voor zover ouders nu de voorkeur geven aan informele zorgarrangementen waarbij grootouders of leden van de oudere generatie zijn betrokken, kan de mogelijkheid om hiervan gebruik te maken onder druk komen staan als de leeftijd waarop vrouwen moeder worden verder stijgt. Naarmate deze leeftijd hoger ligt, zal ook de leeftijd van de grootouders hoger liggen. De kans dat grootouders niet meer aanwezig zijn of niet meer vitaal genoeg zijn om als oppas voor hun kleinkinderen op te treden, is groter naarmate de drie generaties in de tijd bezien verder uit elkaar liggen. Daar staat tegenover dat ouderen gemiddeld genomen langer gezond blijven dan vroeger. Daarmee neemt echter ook de kans op eigen bezigheden toe, die grootouders tot minder voor de hand liggende aanbieders van informele kinderopvang maken.

Naarmate het overheidsbeleid gericht op de bevordering van de arbeidsmarktaandeelname van vrouwen succesvoller is, zal het aanbod van informele zorg afnemen of op zijn minst qua inhoud en samenstelling veranderen, terwijl daartegenover de vraag naar formele en informele opvang zal stijgen. Meer principieel speelt daar doorheen het feit dat ouders in Nederland er tot dusver —meer dan in een aantal andere EU-landen— sterk aan hechten een substantieel deel van de zorg en opvoeding in eigen hand te nemen. Ons uitgangspunt is dat er een complexe uitruil is tussen: zelf voor de kinderen zorgen, formele kinderopvang, informele kinderopvang en de arbeidsdeelname van ouders. In voorliggend onder-

zoek proberen we inzicht in deze uitruil te krijgen door de aandacht met name te richten op de mate waarin ouders de opvang door verschillende categorieën ‘anderen’ mogelijk dan wel wenselijk achten. Het is waarschijnlijk dat de uitruil verschilt tussen verschillende categorieën ouders, en moeders in het bijzonder. Onderzoek wijst uit dat lager geschoolde vrouwen in Nederland nog meer hechten aan hun eigen zorg- en opvoedingstaak dan hoger geschoolde vrouwen (Dessens *et al.*, 1990; Van Doorne-Huisjes en Eekman, 1999; Jorna en Offers, 1991; Naber, 1991; Turkenburg, 1995). In dit verband is het door Hakim (1995) gehanteerde onderscheid tussen ‘work-centered’ vrouwen, ‘family-centered’ vrouwen en ‘adaptive’ vrouwen, die vooral proberen op een zo goed mogelijke wijze arbeid en zorg te verenigen, relevant. Voor elke van deze categorie vrouwen heeft kinderopvang (formeel dan wel informeel) immers een andere functie. Ouders die in termen van de Commissie Toekomst-scenario’s (1995a en 1995b) hebben gekozen voor het ‘uitbestedingscenario’ en bijvoorbeeld twee voltijdbanen vervullen, zullen ook inhoudelijk andere eisen aan de kinderopvang stellen dan ouders die het ‘combinatiescenario’ praktiseren: elk een ruime deeltijd baan en bijvoorbeeld twee dagen per week gebruik maken van kinderopvang.

1.3 | Doel en probleemstelling van het onderzoek

Gegeven de in het voorgaande geschetste achtergrond heeft het onderzoek dat thans voorligt tot doel het verkrijgen van inzicht en het analyseren van de problemen die spelen rond informele kinderopvang. Daarbij wordt nagegaan welke ouders een beroep doen op informele kinderopvang en welke voorkeuren zij hierbij hebben. Tevens wordt nagegaan wie momenteel als voornaamste aanbieder van informele kinderopvang optreden en welke vormen van opvang zij verstrekken. Gegeven de voorkeuren en verwachtingen omtrent de toekomstige arbeidsmarktdeelname van vrouwen en mannen, wordt onderzocht hoe vraag naar en aanbod van informele kinderopvang zich volgens de thans beschikbare inzichten op middellange termijn zullen ontwikkelen en welke knelpunten hieruit zullen voortvloeien. Aansluitend wordt ingegaan op de mogelijkheid voor het overheidsbeleid om hierop in te spelen, waarbij met name aandacht zal worden besteed aan de rol van mannelijke partners bij het overnemen van een deel van de opvang van kinderen.

In meer gepreciseerde vorm worden de volgende vragen gesteld:

1. Op welke wijze hebben werkende ouders van kinderen tussen 0 en 16 jaar oud de opvang van hun kinderen geregeld? (ouders zelf; welke soort opvang; formeel of informeel).
2. Als werkende ouders van opvang gebruik maken: welke omvang van opvang, in termen van dagen per week, achten zij wenselijk? Op welk punt ligt voor hen het optimum in de mate waarin zij van kinderopvang gebruik willen maken?
3. Is het zo dat de wijze waarop ouders de opvang van hun kinderen hebben geregeld overeenkomt met hun voorkeuren? Waarom wel/niet? Als dat niet het geval is: wat weerhoudt ouders ervan om de opvang van hun kinderen anders te regelen dan ze nu doen?
4. Wanneer werkende ouders van informele opvang gebruik maken:
 - a. welke personen zijn daarbij betrokken?
 - b. voor hoeveel uur per week?
 - c. is er sprake van ruil of wederzijdse dienstverlening?
 - d. is er sprake van (andere) vormen van betaling?
5. Hoe kunnen de aanbieders van informele opvang nader worden getypeerd? (naar sekse, arbeid(sverleden); opleidingsniveau; mate van aanbod; relatie tot de vragers).
6. Gegeven de huidige voorzieningen met betrekking tot de formele kinderopvang; gegeven de huidige patronen in het gebruik van en aanbod van informele kinderopvang; gegeven de te verwachten ontwikkelingen in de arbeidsmarktdeelname van mannen en vrouwen in de komende vijf tot 10 jaar:
 - e. welke knelpunten ten aanzien van vraag en aanbod van informele kinderopvang zijn er te verwachten?
 - f. hoe kunnen deze knelpunten worden opgelost?

1.4 | Opzet van het rapport

Nu de achtergrond van de vraagstelling van dit onderzoek naar informele kinderopvang is geschetst en de probleemstelling is gepreciseerd, wordt in hoofdstuk 2 allereerst een aantal theoretische overwegingen met betrekking tot vraag naar en aanbod van informele kinderopvang uitgewerkt. Hoofdstuk 3 geeft informatie over opzet en aard van het onderzoek. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van het onderzoek weergegeven. In hoofdstuk 5 volgt, mede op basis van wat aan bevindingen in dit onderzoek is verzameld, een analyse van te verwachten maatschappelijke trends in relatie tot de behoefte aan en beschikbaarheid van informele kinderopvang en van mogelijke knelpunten en/of problemen die zich

in de nabije toekomst zullen voordoen. Tevens wordt een aantal beleidsoplossingen voorgesteld.

2. Theoretische overwegingen

2.1 | Inleiding

De vraag naar en het aanbod van informele kinderopvang kunnen goed worden weergegeven in termen van keuzesituaties waarbij de besluitvormers gebonden zijn aan bepaalde restricties. Van Dijk (1994, p. 14) onderscheidt drie typen restricties die bij dit keuzegedrag een rol spelen:

- a. restricties op het punt van tijd en geld;
- b. restricties op het punt van de kwantiteit en kwaliteit van de voorzieningen, en
- c. sociale normen.

De restricties —in een enigszins andere terminologie wordt wel gesproken van randvoorwaarden— beperken de keuzemogelijkheden van ouders en leiden er soms toe dat ouders voor een andere vorm van opvang kiezen dan zij eigenlijk het liefste hadden gewild.

In dit hoofdstuk laten we de verschillende restricties stuk voor stuk de revue passeren en proberen we aan de hand daarvan verwachtingen (hypothesen) te formuleren over welke invloed ze op het keuzegedrag van vragers en aanbieders zullen hebben. Daarbij behandelen we steeds eerst de vraag naar informele kinderopvang en daarna het aanbod.

Vooraf zijn echter nog enkele algemene opmerkingen over vraag naar en aanbod van kinderopvang op hun plaats. Verschillende theorieën (zoals bijvoorbeeld de neoklassieke economische theorie) zijn sterk geneigd het keuzeproces te analyseren alsof individuen (in dit geval: ouders) op bepaalde momenten in hun leven met een schone lei kunnen beginnen en op dat tijdstip een (nieuwe) koers kunnen uitstippelen voor allerlei domeinen waarin zij actief zijn (betaald werk, zorg,

vrije tijd). De werkelijkheid leert —en sommige besluitvormingstheorieën propageren dat ook als de meest begaanbare route om problemen op te lossen— dat de meeste besluitvormingsprocessen de facto anders verlopen. Op het moment dat kinderen geboren worden, hebben partners veelal al een baan en is ook de woonplaats een gegeven. In termen van keuzes onder randvoorwaarden vormen bij het kiezen van een bepaalde vorm van kinderopvang de baan van elk der partners en de woonplaats zo'n randvoorwaarde. Als ouders nu —bijvoorbeeld omdat in de directe woonomgeving geen crèche voorhanden is— besluiten elk minder te gaan werken en voor twee dagen in de week een bepaalde vorm van informele opvang te regelen, schept dat voor volgende keuzemomenten weer nieuwe randvoorwaarden. Stel dat een half jaar later wel een crèche in de buurt geopend wordt, dan is het wellicht niet onmiddellijk mogelijk de reductie van de werkweek ongedaan te maken of willen de ouders niet van het ene op het andere moment de informele oppas aan de dijk zetten. Hoewel ouders verondersteld kunnen worden op het moment dat zich nieuwe keuzesituaties voordoen een optimale keuze na te streven, kan dit niet voorkomen dat zij zich door veranderende omstandigheden en omdat bepaalde keuzes voor langere tijd vastliggen toch gedurende langere tijd in een positie bevinden die niet helemaal spoort met hun voorkeuren. Onder andere deze vorm van 'padafhankelijkheid' (eerdere keuzes leggen voor een deel keuzes op latere tijdstippen vast omdat bepaalde mogelijkheden door die eerdere keuzes zijn afgesloten) kan er toe leiden dat de verwachtingen zoals die op basis van de theorie in dit hoofdstuk worden geformuleerd geen bevestiging vinden in het empirisch materiaal zoals dat in de volgende hoofdstukken zal worden gepresenteerd.

2.2 | Financiële restricties

Vragers naar informele opvang

De rol van de financiële randvoorwaarden kan als volgt worden aangeduid. Ouders moeten steeds een afweging maken tussen zelf zorgen en de zorg overlaten aan anderen. Als zij kiezen voor zelf zorgen, betekent dat vrijwel altijd dat zij niet tegelijkertijd betaald werk kunnen doen en dat zij daarmee dus potentieel inkomen mislopen. Uiteraard hangt het af van de hoeveelheid tijd en de hoogte van het uurloon hoeveel inkomen er gedeerd wordt. Volgens Becker (1991 [1981]) zal de ouder die het laagste uurloon in de markt kan verdienen het meeste zorgen. De kosten van zelf zorgen zullen, aldus de economische theorie van het huishouden, worden afgewogen tegen de kosten van verschillende vormen van kinderopvang. In het algemeen is formele kinderopvang duurder dan infor-

mele kinderopvang Dit heeft enerzijds te maken met de kwaliteitsgaranties die aan formele kinderopvang verbonden zijn en die niet gelden voor informele opvang. Anderzijds geldt dat veel informele opvang in het zwarte of grijze circuit wordt verzorgd, zodat geen rekening behoeft te worden gehouden met kostprijsverhogende sociale lasten. In het 'witte' circuit van de formele kinderopvang moeten dergelijke lasten wel worden afgedragen wat in het algemeen tot een hogere prijs zal leiden. Die prijs zal door ouders worden afgewogen tegen het eigen netto uurloon. Binnen de groep ouders die gebruik maken van formele opvang geldt daarbij dat ouders met hogere inkomens eerder in aanmerking komen c.q. meer profijt hebben van de (op zich beperkte) mogelijkheden de kosten van kinderopvang af te trekken voor de belasting. Naarmate minder aftrekmogelijkheden bestaan, zal het prijsverschil tussen de 'witte' formele opvang en de 'zwarte' of 'grijze' informele opvang dan ook een grotere rol spelen bij de keuze voor de ene of de andere vorm van kinderopvang. De verwachting is dan ook dat ouders met hogere inkomens:

- a. meer gebruik zullen maken van kinderopvang dan ouders met lagere inkomens; laatstgenoemden zullen meer zelf zorgen, en
- b. een groter deel van de kinderopvang uit het formele circuit zullen betrekken.

Ouders met een lager inkomen nemen naar verwachting verhoudingsgewijs vaker hun toevlucht tot het informele circuit. Binnen dat laatste circuit bestaan evenwel ook nog eens grote prijsverschillen. Bovendien is de prijs niet altijd een duidelijk gegeven. Als bijvoorbeeld oma op haar kleinkind past, staat daar veelal geen duidelijk omschreven financiële beloning tegenover, maar krijgt oma een bos bloemen, wordt zij mee uit eten genomen of valt haar een weekendje Center Parcs ten deel. De waarde van de beloning wordt in dat geval door de vragende partij (i.c. de ouders) vastgesteld. Naar verwachting zullen ouders met lagere inkomens vaker kiezen voor goedkope of zelfs gratis informele kinderopvang. In de laatste categorie zullen vooral verwanten hoog scoren (Komter, 1997)¹.

Tussen verschillende vormen van formele en informele opvang bestaan ook verschillen op het punt van schaalvoordelen. Voor een extra kind in de crèche moet

¹ Overigens zijn onderzoeksresultaten niet eenduidig. Douglas en Isherwood (1979) vinden dat informele dienstverlening tussen familieleden onderling in het algemeen niet betaald wordt. Presser (1989) daarentegen vindt in haar (Amerikaanse) onderzoek naar oma's die op hun kleinkinderen passen, dat een derde daarvoor betaald krijgt. Oma's krijgen vaker betaald naarmate ze hun kinderen meer uren opvangen.

extra betaald worden. Wie een au pair in huis haalt, ziet de kosten niet stijgen als het aantal kinderen waarvoor de au pair zorgt, toeneemt van één naar twee of drie. Hieruit volgt de hypothese dat ouders die voor meer kinderen zorg behoeven meer gebruik zullen maken van vormen van informele kinderopvang waaraan schaalvoordelen zijn verbonden.

Aanbieders van informele opvang

Voor zover financiële overwegingen een rol spelen bij het aanbod van informele kinderopvang kan een parallel worden getrokken met het arbeidsaanbod op de reguliere arbeidsmarkt. Aanbieders die nog geen betaald werk verrichten, zullen zich op de markt begeven als het uurloon dat zij er kunnen verdienen hoger ligt dan hun zogenoemde ‘reserveringsloon’, dat wil zeggen het minimale bedrag dat zij wensen te ontvangen om hun andere vormen van tijdbesteding (inclusief vrije tijd) voor betaald werk te verruilen. Wie veel waarde hecht aan vrije tijd — bijvoorbeeld als gepensioneerde na een leven lang hard werken of met een drukke baan die soms overwerk, maar in elk geval maximale inspanning tijdens het werk meebrengt — zal dat reserveringsloon hoger liggen dan voor wie tijd in overvloed heeft. Een andere overweging betreft het belang om met de opvangactiviteiten een inkomen te verdienen. Is die noodzaak er niet dan zal het reserveringsloon hoger liggen dan wanneer er een sterke prikkel is om met de opvangactiviteiten een inkomen te verwerven.

Voor wie al betaald werk hebben, is het uurloon dat zij verdienen de relevante maatstaf. Gelet op de betrekkelijke lage prijzen die voor de meeste vormen van informele kinderopvang gelden, zullen slechts weinig mensen het aanbieden van informele opvang en wat zij daarmee kunnen verdienen als een concurrerend alternatief beschouwen.

Daar staat tegenover dat voor veel aanbieders die in de informele kinderopvang werkzaam zijn, geldt dat zij het werk ‘zwart’ verrichten, dat wil zeggen dat er over de inkomsten geen belasting en sociale premies worden betaald. De netto verdiensten zullen daardoor veelal gelijk zijn aan de bruto verdiensten. Daar staat tegenover dat aanbieders die ‘zwart’ werken ook niet verzekerd zijn in geval van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. Dat laatste lijkt met name geen aantrekkelijke optie voor wie via betaald werk zelfstandig een inkomen wil of moet verwerven.

Op grond van het voorafgaande kan als verwachting worden uitgesproken dat aanbieders van informele kinderopvang vooral zullen worden gevonden onder

degenen die als het ware tijd ‘over’ hebben, in de zin dat zij geen alternatieve verplichtingen hebben. Dit geldt bijvoorbeeld voor gepensioneerde opa’s en oma’s voor dat deel van de week dat zij niet betrokken zijn bij andere activiteiten zoals verenigings- of buurtwerk. Voorts is informele opvang wellicht een aantrekkelijk alternatief voor wie op de reguliere arbeidsmarkt weinig kans maakt betaald werk te vinden. Dit kan onder andere gelden voor aanbieders die maar een beperkt aantal uren ter beschikking hebben (zoals bijvoorbeeld moeders die zelf voor hun —eigen— kinderen willen zorgen, maar zich daarnaast aanbieden om ook de zorg voor één of meer kinderen van anderen op zich te nemen).

2.3 | Kwantiteit en kwaliteit van de voorzieningen

Vragers naar informele opvang

De markt voor kinderopvang —en dat geldt zowel voor de formele als de informele opvang— is er niet een waar men tegen een bepaalde prijs ongelimiteerde hoeveelheden kan aanschaffen. Integendeel, de markt bestaat uit allerlei segmenten waar steeds een betrekkelijk beperkt aanbod voorhanden is. Dat geldt voor de formele opvang: niet meer dan 17 procent van de kinderen tot vier jaar heeft een plaats in de formele kinderopvang, terwijl de naschoolse opvang slechts plaats biedt aan 3,4 procent van de kinderen tussen vier en zeven jaar en aan 0,9 procent van de acht- tot twaalfjarigen. Het geldt evenzeer voor de informele opvang: opa, oma, andere familie of de burens hebben allemaal maar een beperkte hoeveelheid tijd tot hun beschikking en de kring van potentiële ‘opvangs’ waaruit men als ouder kan kiezen, is ook beperkt. Die beperkingen gelden overigens opnieuw niet voor alle ouders in gelijke mate. Hoger opgeleide ouders wonen gemiddeld genomen —bijvoorbeeld als resultaat van een verhuizing in verband met een studie aan de universiteit of in het hoger beroepsonderwijs— minder vaak in de onmiddellijke nabijheid van hun eigen ouders dan lager opgeleide ouders. Opa en oma als bron van informele opvang zijn daardoor naar verwachting voor hoger opgeleiden minder vaak beschikbaar dan voor lager opgeleiden. Ook krijgen hoger opgeleiden —al was het alleen maar vanwege de duur van hun opleiding— hun kinderen gemiddeld later in hun leven dan lager opgeleiden (zie onder andere Beets *et al.*, 1997a; Mertens, 1998). Een mogelijk gevolg is dat grootouders van kinderen van hoger opgeleiden gemiddeld ouder zullen zijn dan de grootouders van kinderen van lager opgeleiden. De vitaliteit en daarmee de beschikbaarheid van grootouders als bron van informele kinderopvang zal afnemen met het stijgen van de leeftijd van de grootouders.

Ook om die reden valt als hypothese te formuleren dat hoger opgeleiden minder een beroep op hun eigen ouders zullen doen ten behoeve van informele zorg voor de kleinkinderen.

Van Dijk (1994, p. 38) wijst er tevens op dat naarmate het aantal uren dat de ouders —en dan met name de moeder— betaald werk verrichten groter is, het minder gemakkelijk zal zijn voor die uren (onbetaalde) informele opvang te vinden. Veel aanbieders die mogelijk wel bereid zijn een beperkt aantal uren informele opvang voor hun rekening te nemen, zijn daar —vanwege andere verplichtingen of domweg vanwege het te grote beslag op hun tijd— niet toe in staat of bereid als het om grotere aantallen uren gaat. De aldus af te leiden hypothese luidt dan ook dat naarmate het aantal uren betaald werk van de ouders c.q. de moeder groter is de kans stijgt dat een verhoudingsgewijs groot beroep zal worden gedaan op formele kinderopvang.

Kinderopvang is een ‘vertrouwensgoed’. Ouders laten hun kinderen in goed vertrouwen over aan de leid(st)ers in de crèche, aan de gastouder of aan andere door hen gekozen ‘opvangsers’. Garanties voor goede opvang hebben zij veelal niet. Wel biedt erkenning door de overheid in de meeste gevallen een goede indicatie dat het met de kwaliteit, gezondheidsaspecten en dergelijke, wel in orde is. Daarnaast is bij veel ouders ook het vertrouwen groot in de eigen ouders, wier opvattingen en gedragingen zij van haver tot gort kennen. Dat geldt even zeer voor goede vrienden of anderen uit de naaste omgeving. Om het risico te beperken, zullen ouders van de allerjongste en daardoor meest kwetsbare kinderen naar verwachting veelal de voorkeur geven aan de meest vertrouwde vorm van opvang. Dat betekent in de eerste plaats zelf zorgen (Singer, 1993) —naar verwachting dus voor de jongste kinderen vaker dan voor iets oudere kinderen— of oma inschakelen in plaats van ‘een vreemde’. Naar verwachting zal derhalve dus ook het aandeel van oma’s in de informele zorg afnemen met het stijgen van de leeftijd van het kind. Tenslotte zullen ouders er —voor zover het gaat om het opsporen van aanbieders van informele opvang— de voorkeur aan geven dit te doen via netwerken waarvan zij zelf deel uitmaken. Dit is enerzijds goedkoop en beperkt anderzijds de risico’s verbonden aan het inschakelen van een ‘onbekende’. Overigens wijst Van Dijk (1994, p. 55) erop dat aan het inschakelen van leden van het eigen netwerk voor informele opvang voor sommige ouders het bezwaar verbonden is dat de betrokken netwerklleden zich, juist omdat ze ‘dichtbij het kind staan’, mogelijk te veel met de opvoeding van het kind gaan ‘bemoeien’.

Een belangrijk kwaliteitsaspect van de voorziening vormt ook de fysieke locatie waar de opvang beschikbaar is. Wie uit hoofde van het woon-werkverkeer lange reistijden heeft, zal een voorkeur hebben voor opvang op een plaats die niet op zichzelf ook weer additionele reistijd met zich meebrengt. Opvang aan huis is in dit opzicht ideaal. In het licht van het feit dat hoger opgeleiden gemiddeld langere reistijden hebben dan lager opgeleiden (CBS, 1998b) zullen hoger opgeleiden binnen het scala van informele opvangmogelijkheden daarom naar verwachting vaker kiezen voor opvang aan huis. Daarnaast heeft opvang thuis voor veel ouders als aantrekkelijk punt dat het kind dan in de eigen leefomgeving kan blijven. Dit argument zal sterker gelden naarmate een kind toch al vaker ‘van huis’ is, bijvoorbeeld omdat het ook enkele dagen per week gebruik maakt van de crèche.

Over de kwantiteit van het aanbod van informele opvang kan in het spoor van wat daarover reeds bij de bespreking van de financiële overwegingen is opgemerkt, nog worden aangevuld dat veel aanbieders per week slechts een beperkt aantal uren zullen aanbieden. Als ze meer uren ter beschikking hadden, was in veel gevallen de reguliere arbeidsmarkt waarschijnlijk een aantrekkelijker alternatief geweest. Een uitzondering hierop vormen *au pairs*, die zich gewoonlijk wel full-time voor informele opvang beschikbaar stellen. Hun aanbod is echter op heel andere overwegingen gebaseerd, namelijk het verblijf in het land en gezin waar zij hun opvangtaak verrichten. Wie zich bereid verklaart als informele opvang(st)er op te treden om ouders (en hun kinderen) uit de nood te helpen, zal dat veelal doen voor zover de eigen ‘hoofdactiviteiten’ niet in de knel komen.

Een ander aspect van kwantiteit is het aantal kinderen waaraan opvang wordt geboden. Bij de meeste vormen van informele opvang zal dit aantal beperkt zijn. Aanbieders van informele opvang zullen veelal de faciliteiten ontberen om een groter aantal kinderen tegelijkertijd te verzorgen (bijvoorbeeld in termen van speelruimte, slaapgelegenheid en dergelijke). Daarnaast is het goed voorstelbaar dat niet-professionele opvangs zoals grootouders of ouders die al enkele eigen kinderen te verzorgen hebben de zorg voor meer dan één of twee (extra) kinderen hun eigen ‘span of control’ te boven vinden gaan.

Ten aanzien van de kwaliteit geldt dat veel informele opvang ‘thuis’ plaatsvindt, hetzij bij de aanbieders van informele opvang, hetzij bij de te verzorgen kinderen aan huis. Dit betekent dat veelal de ‘gewone’ huis-tuin-en-keukenvoorzieningen aanwezig zijn, maar specifieke voorzieningen zoals in een crèche ontbreken. Het niet-professionele karakter van de informele opvang maakt het

ook niet waarschijnlijk dat aanbieders van informele opvang in dergelijke voorzieningen zullen investeren.

Kwaliteitsgaranties ten aanzien van de te leveren zorg zullen in de meeste gevallen van informele opvang ontbreken. ‘Onbekenden’, dat wil zeggen anderen dan familie, vrienden of burens, kunnen uiteraard proberen via referenties hun kwaliteiten te onderstrepen; zij missen echter het formele kwaliteitsstempel dat wel aan door de overheid gereguleerde, formele kinderopvang verbonden is. Effectiever om potentiële vragers van de eigen kwaliteit te overtuigen lijkt in veel gevallen de via-via-route, die —zoals eerder opgemerkt— vaak ook door de vragers bewandeld wordt. Als iemand uit het netwerk een aanbeveling doet, is dat veelal meer waard dan de mooiste referentie van een onbekende.

2.4 | Sociale normen

Sociale normen spelen op verschillende wijzen een rol bij het bepalen van de vraag naar en het aanbod van informele kinderopvang. Dergelijke normen zeggen wat je wel en niet zou moeten doen in bepaalde situaties. Sociale normen zijn voor een deel geïnternaliseerd en zijn daarmee de eigen normen van de actoren (geworden). Sociale normen hebben voor een ander deel een extern karakter en weerspiegelen wat ‘de omgeving’ vindt van bepaalde gedragingen of het nalaten daarvan. ‘De omgeving’ kan gevormd worden door familie (ouders, kinderen, broers en zusters), de vriendenkring, ‘de buurt’, collega’s of een andere referentiegroep (mensen in hetzelfde opleidings- of leeftijdssegment als de betrokkene). Het niet voldoen aan sociale normen levert op zijn minst een ongemakkelijk gevoel op bij de ‘overtreder’: het gevoel iets te doen dat niet hoort, leidt soms tot sancties, variërend van milde vormen van afkeuring door ‘de omgeving’ tot —in extreme gevallen— fysiek geweld en uitstoting uit de groep (Coleman, 1991).

Vragers van informele opvang

Veel ouders in Nederland hechten sterk aan het ten minste voor een deel zelf opvoeden van hun kinderen (Morée, 1992; Beets *et al.*, 1997b; Van Doorne-Huiskes *et al.*, 1996). Dit stelt in kwantitatieve zin grenzen aan de omvang van de vraag naar kinderopvang, zowel in de formele als in de informele sfeer. In tegenstelling tot wat bijvoorbeeld in België of Frankrijk geldt, is het in Nederland tamelijk ongebruikelijk de zorg voor kinderen fulltime uit te besteden. Kinderopvang wordt daardoor veelal gevraagd in betrekkelijk kleine porties van één, twee of drie dagen in de week.

Met betrekking tot de mix van formele en informele opvang lijken er zowel gerelateerd aan de opleiding, het geboortecohort van de ouders als hun levensbeschouwelijke achtergrond verschillen tussen ouders te bestaan. Zo wordt een hoger opleidingsniveau veelal beschouwd als een indicator voor ‘modernere’ opvattingen van ouders. Die modernere opvattingen uiten zich onder andere via een groter belang dat wordt gehecht aan de crèche als plaats waar jonge kinderen in de gelegenheid worden gesteld contact te leggen met andere kinderen en leren in groepsverband te functioneren. Hoger opgeleide ouders kunnen op grond hiervan worden geacht verhoudingsgewijs vaker te kiezen voor opvang in een kinderdagverblijf. Op analoge wijze kunnen jongere cohorten, waarvan de leden wellicht zelf als kind ervaring hebben opgedaan met crèche of peuterspeelzaal, eveneens verondersteld worden welwillender te staan tegenover opvang in groepsverband en buitenshuis. In religieuze kringen waar sterke nadruk wordt gelegd op het belang van het gezin zal daarentegen juist weer een voorkeur bestaan om —voor zover het niet de ouders zelf zijn die hun kinderen verzorgen— de opvang zo dicht mogelijk bij het gezinsverband te laten aansluiten. Dit zal tot een relatieve voorkeur voor opvang door familie leiden.

Aanbieders van informele opvang

Gelet op het feit dat eerder werd geconstateerd dat financiële overwegingen er bij het aanbod van informele kinderopvang weinig toe lijken te doen, mag worden verwacht dat we in de sfeer van sociale normen sterkere overwegingen vinden. Een mogelijke overweging is ‘solidariteit’. Solidariteit als drijfveer voor het aanbieden van informele opvang kan verschillende vormen aannemen. Er kan sprake zijn van een breed ervaren solidariteitsgevoel met ‘de’ jonge generaties dat mensen inspireert bepaalde taken in het vrijwilligerswerk of de zorg op zich te nemen; opvang van jonge kinderen kan een van die taken zijn. Vaker zal sprake zijn van een specifiekere vorm van solidariteit, namelijk ten opzichte van eigen kinderen. Het betreft dan bijvoorbeeld moeders die hun eigen dochters de

kansen op een beroeps carrière willen geven die zij zelf op jongere leeftijd nooit gehad hebben. Steun door middel van het opvangen van de kleinkinderen kan daaraan een belangrijke bijdrage zijn. Dergelijke steun zal meer worden verleend naarmate de familiebanden hechter zijn. Naar verwachting zal een religieuze achtergrond bijdragen aan de overtuiging dat je je kinderen of je ‘naaste’ behoort te helpen (voor zover diezelfde religieuze achtergrond zich niet verzet tegen de gedachte dat moeders gedurende een deel van de tijd ook buitenshuis zouden moeten kunnen werken) en daarmee een positief effect hebben op de bereidheid om informele opvang aan te bieden. Naar verwachting hebben leden van oudere cohorten minder ervaring met en —op basis daarvan— een kritischer houding ten opzichte van formele kinderopvang via crèches. Op grond daarvan mag verwacht worden dat ook hun bereidheid om zich als aanbieder van informele opvang beschikbaar te stellen groter zal zijn dan van leden van jongere cohorten.

Ook meer individualistisch ingestelden kunnen overwegingen hebben om als aanbieder van informele opvang op te treden. Het is dan niet solidariteit met anderen die hen drijft, maar veeleer de behoefte aan c.q. de mogelijkheid om te investeren in sociaal kapitaal in de vorm van een relatie. Tegenover de investeringen nu staan later mogelijk opbrengsten in de vorm van steun van de zijde van de ouders (of hun kinderen) die nu worden geholpen. Terecht merkt Wielers (1991, p. 67) op dat dit voor de vragers nu juist een overweging kan zijn om van een door dergelijke overwegingen geïnspireerd aanbod geen gebruik te maken; de verplichtingen die zo’n relatie schept worden door sommigen als te belastend ervaren. Een betaalde oppas (‘boter bij de vis’ en geen verdere verplichtingen) is in dergelijke gevallen een aantrekkelijker alternatief.

2.5 | Conclusie

In de vorige paragrafen zijn uiteenlopende verwachtingen geformuleerd over de keuzes die ouders zullen maken wat betreft kinderopvang. Voor een deel hebben deze te maken met de keuze tussen formele en informele opvang. Voor een ander deel betreft het keuzes binnen het scala van verschillende informele-opvangmogelijkheden. Factoren op het punt van financiën, kwantiteit en kwaliteit van de voorzieningen en sociale normen werden in de discussie betrokken. De hierboven geformuleerde hypothesen hebben steeds een partieel karakter. Dit houdt in dat alle verwachtingen zijn geformuleerd onder de conditie dat er op het punt van alle overige aspecten niet tegelijkertijd ook veranderingen optre-

den; de ceteris paribus-clausule is dus van toepassing. In de praktijk hebben we uiteraard niet te maken met partiële effecten, maar met totale effecten die soms het resultaat zijn van elkaar versterkende partiële effecten, maar soms ook elkaar (gedeeltelijk) neutraliserende partiële effecten weerspiegelen. Het doen van vergaande en definitieve uitspraken op grond van de in de volgende hoofdstukken te presenteren analyses wordt daardoor bemoeilijkt². Door de verschillende partiële effecten te onderscheiden, ontstaat echter wel de mogelijkheid om uitspraken te doen over de relatieve grootte van de verschillende effecten. Bij de bespreking van de resultaten zal nader op dit punt worden ingegaan.

² In een meer geformaliseerde modelmatig analyse zouden in aanvulling op de hierboven geformuleerde hypothesen ook specifieke hypothesen kunnen worden geformuleerd ten aanzien van een aantal interactietermen die in het model kunnen worden opgenomen. Gelet op de beperkte opzet van het empirisch onderzoek en het exploratieve karakter van het onderzoek is van het formuleren van dergelijke hypothesen afgezien.

3. Opzet van het onderzoek

3.1 | Wijze van dataverzameling

Een survey is de aangewezen methode om de vraag naar c.q. het aanbod van informele kinderopvang in kaart te brengen. In paragraaf 3.2 wordt de organisatie van het survey dat in het kader van voorliggend onderzoek is gehouden, kort beschreven. Tevens komt aan de orde in hoeverre de uiteindelijke steekproef representatief is. Daarnaast zijn zogenaamde focusgroepen georganiseerd. In focusgroepen wordt met een groep personen van gedachten gewisseld over een bepaald thema, in dit geval (informele) kinderopvang. Men krijgt de kans om een mening te geven en deze toe te lichten. Ook krijgt men de kans te reageren op de mening van andere deelnemers. Op deze wijze wordt een rijker beeld gekregen van datgene wat er onder mensen leeft. Er zijn focusgroepen georganiseerd met gebruikers van kinderopvang en met aanbieders hiervan. Paragraaf 3.3 geeft een beschrijving. Tot slot is een expertmeeting georganiseerd naar aanleiding van de resultaten van het survey en de focusgroepen. De bedoeling hiervan was om de onderzoeksresultaten te bezien in het licht van inzichten uit andere invalshoeken, zoals die met betrekking tot demografische en arbeidsmarktontwikkelingen. Daarbij stond de vraag centraal: welke knelpunten zullen zich de komende jaren op het terrein van de informele kinderopvang voordoen en welke rol kan c.q. dient de overheid te spelen bij het oplossen van deze knelpunten. Paragraaf 3.4 gaat uitgebreider op de expertmeeting in.

3.2 | Survey

3.2.1. *Werkwijze*

Om zicht te krijgen op de wijze waarop werkende ouders de opvang van hun kinderen hebben geregeld, alsmede om de informele kinderopvang verder in kaart te brengen, is een gestructureerde vragenlijst opgesteld. Gegeven de be-

perkte tijd en middelen die voor het onderzoek beschikbaar waren, kon deze niet onder een a-select getrokken steekproef worden uitgezet. Twee procedures zijn gevolgd bij de werving van respondenten. In de eerste plaats zijn advertenties geplaatst in twee regionale kranten die gratis worden verspreid. Er is op 3 maart 1999 een advertentie geplaatst in het Stadsblad van Utrecht, dat een oplage kent van ruim 184.000 exemplaren. Behalve in de stad Utrecht, wordt het ook verspreid in diverse randgemeenten. Voorts is een advertentie geplaatst in De Stad Amersfoort, eveneens op 3 maart 1999. Deze krant wordt wekelijks gedrukt in een oplage van 114.142 exemplaren en wordt ook in de randgemeenten van Amersfoort verspreid. De advertentie betrof een algemene oproep aan mensen die gebruik maken van kinderopvang dan wel regelmatig oppassen (zie bijlage 1). Door een bon op te sturen konden mensen kenbaar maken dat ze een vragenlijst wilden invullen. Op deze wijze zijn 189 vragenlijsten uitgezet, waarvan er 128 werden geretourneerd.

Ten tweede zijn in februari en maart 1999 verschillende peuterspeelzalen en basisscholen in de stad Utrecht benaderd met de vraag of zij bereid waren een vragenlijst mee te geven aan peuters c.q. leerlingen. Er zijn 12 peuterspeelzalen verspreid over de stad Utrecht benaderd, waarvan acht bereid waren mee te werken. Drie hebben geweigerd en één peuterspeelzaal bleek onbereikbaar. Belangrijkste reden om niet mee te werken, was het vermoeden dat ouders niet van plan waren mee te werken. Voorts zijn elf basisscholen, verspreid over de stad Utrecht en van verschillende denominatie, benaderd met de vraag aan het onderzoek mee te werken. Zes scholen, verspreid over de stad Utrecht en van verschillende denominatie, hebben medewerking verleend. Vier scholen hebben geweigerd, één school wilde niet op dat moment meewerken, maar wel later in het jaar. Belangrijkste reden van weigering van de overige drie was het gegeven dat te vaak een beroep op de school wordt gedaan om mee te werken aan onderzoek.

De peuterspeelzalen varieerden in aantal groepen van twee tot zeven. Per groep zijn er ongeveer 12 peuters. De scholen die aan het onderzoek wilden meewerken, is gevraagd de vragenlijsten uit te delen aan leerlingen in zes groepen, te weten de groepen 1, 3, 4, 5, 7 en 8. Zo werd een redelijke spreiding over de leeftijd van de kinderen bereikt. Bij de vragenlijst is een brief gevoegd waarin het onderzoek werd toegelicht (zie bijlage 2). De ouders is gevraagd de vragenlijst binnen een week met het kind mee te geven naar school. De onderzoekers hebben ingevulde vragenlijsten op de scholen opgehaald. Er zijn via de peuterspeel-

zalen en de scholen ongeveer 1200 vragenlijsten uitgezet, waarvan er 319 ingevuld zijn geretourneerd.

In totaal bleken 445 vragenlijsten bruikbaar voor analyses, twee waren ongeschikt. De groep respondenten bestaat uit 385 vrouwen (86,5 procent) en 60 mannen (13,5 procent). In hoeverre het vragers dan wel aanbieders van kinderopvang betreft, komt aan de orde in het volgende hoofdstuk.

Vragenlijst

Er is één vragenlijst samengesteld voor zowel de gebruikers als de aanbieders van kinderopvang. In de vragenlijst kwamen diverse onderwerpen aan bod, welke gebaseerd waren op de theoretische overwegingen. In de eerste plaats zijn algemene vragen gesteld over de achtergrond van de respondent, zoals sekse, opleiding en werk. Gebruikers van kinderopvang kregen diverse vragen voorgelegd over de vorm(en) van opvang die zij gebruiken. Ook is hun een groot aantal stellingen voorgelegd over het aanbod en de kwaliteit van kinderopvang. Zo kan inzicht worden verkregen in de preferenties van ouders en hun tevredenheid omtrent kinderopvang. Aanbieders van kinderopvang kregen vragen voorgelegd over de mate waarin ze oppassen en de relatie tot de kinderen waarop gepast wordt. De vragenlijst is opgenomen in bijlage 3.

3.2.2. Kenmerken van de OIK steekproef

Wat voor een groep vormen de respondenten die hebben meegedaan aan het onderzoek naar informele kinderopvang (OIK)? Om die vraag te beantwoorden, vergelijken we onze steekproef met CBS-gegevens. We kijken naar drie relevante kenmerken, namelijk het gemiddelde opleidingsniveau van onze deelnemers, het aandeel tweeverdieners en het huishoudjaarinkomen.

Gemiddeld opleidingsniveau

Een indruk van het opleidingsniveau van de respondenten wordt verkregen via een vergelijking met informatie uit het Woning Behoeft Onderzoek (WBO) 1993 van het CBS. Dit is een grote steekproef uit de Nederlandse bevolking (ongeveer 50.000 mannen en 50.000 vrouwen). De vergelijking betreft het gemiddeld aantal jaren onderwijs. Vanwege het kleine aantal mannen dat aan ons onderzoek heeft meegedaan, beperken we de vergelijking tot vrouwen. Zoals in de onderstaande tabel is te lezen, onderscheiden de vrouwen die aan het onderzoek naar informele kinderopvang hebben meegedaan zich door hun gemiddeld hoge opleidingsniveau. Dit geldt voor zowel de (potentiële) gebruikers als voor de aanbieders. De gemiddeld hogere opleiding voor de OIK-vrouwen is voor

een deel wellicht toe te schrijven aan coderingsverschillen (zie de voetnoot van *tabel 3.1* voor details). In het WBO is uitsluitend rekening gehouden met de hoogst voltooide opleiding. In het OIK zijn niet-afgeronde opleidingsjaren ook meegeteld. Overigens behoeft het relatief hoge opleidingsniveau van de OIK-deelnemers niet echt als een verrassing te komen. Een onderzoek naar de vragers van kinderopvang is immers een onderzoek naar buitenshuis werkenden, en het aandeel werkende moeders is hoger onder hoog opgeleiden dan onder laag opgeleiden (Latten en De Graaf, 1997).

Percentage tweeverdieners

In huishoudens waar beide partners een baan hebben zal de vraag naar kinderopvang groter zijn dan in die waar één van beiden voltijds thuis is. Deze constatering doet de vraag rijzen naar het relatieve aandeel tweeverdieners dat aan ons onderzoek heeft meegedaan. Zijn zij oververtegenwoordigd in onze steekproef? Om deze vraag te beantwoorden, vergelijken we het aandeel tweeverdieners onder de (potentiële) gebruikers van kinderopvang in onze steekproef met gegevens afkomstig van de Inkomensstatistiek van het CBS voor het jaar 1997 (Bottema, 1999). Opgemerkt moet worden dat de berekeningen niet geheel identiek zijn. De CBS-cijfers zijn gebaseerd op alle huishoudens met een (echt)paar en thuiswonende kinderen. Onze cijfers gaan weliswaar ook uit

Tabel 3.1. Gemiddeld opleidingsniveau (in jaren) van de vrouwelijke deelnemers aan het Onderzoek naar Informele Kinderopvang vergeleken met vrouwen in het CBS Woningbehoefte Onderzoek 1993^a

Geboortecohort	Onderzoek Informele Kinderopvang (OIK)				Woningbehoefte Onderzoek (WBO) M
	(Potentiële) gebruikers		Aanbieders		
	M	n	M	n	
1921-30			13,5	6	8,4
1931-40			9,7	6	9,2
1941-50	14,0	6	11,7	7	10,3
1951-60	13,9	133	13,1	32	11,0
1961-70	12,7	189	12,1	38	11,4
≥ 1971 ^b	10,2	20	10,5	10	

^a Lagere school of minder = 6; enkele jaren lbo, mavo, mulo = 6; lbo, mavo, mulo et cetera = 9; enkele jaren havo, hbs, vwo en mbo = 9; havo, hbs, vwo en mbo = 12; enkele jaren hbo, wo = 12; hbo/wo = 16 (OIK); lagere school of minder = 6; lbo, mavo, mulo et cetera = 9; havo, hbs, vwo en mbo = 12; hbo = 15; wo = 17 (WBO);

^b Niet alle respondenten binnen deze categorie hebben hun opleiding reeds voltooid.

van huishoudens met een (echt)paar maar verschillen in die zin dat uitsluitend gekeken is naar thuiswonende kinderen jonger dan 16 jaar. Over het geheel genomen wijkt de verdeling één- en tweeverdieners in onze steekproef niet substantieel af van die welke door het CBS wordt gerapporteerd (zie *tabel 3.2*). In onze steekproef is het percentage tweeverdieners in de jongste leeftijdscategorie (tot 35 jaar) iets lager dan door het CBS wordt gevonden, terwijl het percentage iets hoger is in de volgende leeftijdscategorie (de 35-44 jarigen). In de oudste leeftijdscategorie (45-54 jaar) is het percentage in het OIK volledig identiek aan de CBS-gegevens.

Inkomen tweeverdieners

Vervolgens zijn we nagegaan of de tweeverdienerhuishoudens in het OIK zich wat het netto inkomensniveau betreft onderscheiden van het landelijke gemiddelde, zoals gerapporteerd door het CBS in de Inkomensstatistiek voor tweeverdienerhuishoudens met thuiswonende kinderen (Bottema, 1999).

Vanwege het kleine aantal eenverdienerhuishoudens dat de vraag naar het inkomen heeft beantwoord, hebben we deze groep niet in de vergelijking betrokken. Zoals in *tabel 3.3* te zien, verschilt het netto jaarinkomen van de OIK tweeverdieners nauwelijks van het landelijke gemiddelde, behalve in de oudste leeftijdscategorie. Het gemiddelde inkomen van de 45 tot 55 jarige tweeverdieners in de OIK-steekproef is lager dan dat van leeftijdgenoten zoals door het CBS wordt gerapporteerd. Bij de vergelijking met de CBS-gegevens moeten we de volgende kanttekening maken. In het OIK is een grove inkomensmeting gehanteerd. Wij hebben uitsluitend gevraagd naar de inkomensklasse, niet apart naar inkomensbestanddelen zoals kinderbijslag, een dertiende maand, vakantieuitkering, inkomen uit vermogen enz. Evenmin is naar precieze bedragen gevraagd. De CBS-gegevens zijn gebaseerd op het Inkomens-

Tabel 3.2. Percentage tweeverdieners onder deelnemers aan het Onderzoek naar Informele Kinderopvang en volgens de 1997 Inkomensstatistiek van het CBS^a

	Onderzoek Informele Kinderopvang (OIK)	Inkomensstatistiek CBS
Tot 35 jaar	70	78
35-44 jaar	84	75
45-54 jaar	73	73

^a In het OIK gaat het om huishoudens met (echt)paren en thuiswonende kinderen onder de 16 jaar. In de CBS Inkomensstatistiek gaat het om huishoudens met (echt)paren en thuiswonende kinderen (Bottema, 1999).

Tabel 3.3. Netto jaarinkomen van tweeverdiener huishoudens in het Onderzoek naar Informele Kinderopvang en volgens de 1997 Inkomensstatistiek van het CBS^a

	Onderzoek Informele Kinderopvang (OIK)	Inkomensstatistiek CBS
Tot 35 jaar	55.500	55.200
35-44 jaar	66.400	66.300
45-54 jaar	67.700	77.000

^a In OIK is gevraagd de inkomenscategorie aan te kruisen waarin het gezamenlijk huishoudinkomen valt. Om het jaarinkomen te bepalen is de mediaan van de categorie vullenigvuldigd met 12. Voor de laagste categorie (< 1500,-) is uitgegaan van een mediaan van 1499,-, voor de hoogste categorie (> 6000,-) is uitgegaan van 7500,-; bron Inkomensstatistiek CBS: Bottema, 1999.

panelonderzoek, waarvoor de administraties van de belastingen de voornaamste bron van gegevens vormen. De belastinggegevens worden aangevuld met informatie over individuele huursubsidie en studiefinanciering. Kinderbijslag en sociale premies worden berekend. Mogelijk houdt het verschil tussen de OIK en het CBS wat betreft het inkomen van de 45-55 jarigen verband met studiefinanciering. In de OIK is studiefinanciering als bron van huishoudinkomen niet relevant: het onderzoek is immers beperkt tot (echt)paren met thuiswonende kinderen niet ouder dan 16 jaar. Voor het CBS daarentegen is studiefinanciering wel relevant, hetgeen uit de volgende cijfers blijkt. Onder de tweeverdieners in de leeftijdscategorie 45-54, is het inkomen *f* 70.600 als uitsluitend rekening wordt gehouden met het inkomen van de hoofdkostwinner en de partner. Het huishoudensinkomen is echter *f* 77.000 (het bedrag dat ook in tabel 3.3 wordt genoemd).

Samenvattend: de vrouwen die aan het onderzoek naar informele kinderopvang hebben meegedaan zijn relatief hoog opgeleid. Het percentage tweeverdienerhuishoudens onder de gebruikers van kinderopvang verschilt nauwelijks van het landelijke gemiddelde. Datzelfde geldt voor het gemiddelde netto jaarinkomen.

3.3 | Focusgroepen

Zoals in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk al kort aan de orde kwam, zijn focusgroepen georganiseerd om een rijker beeld te krijgen van datgene wat er onder mensen leeft op het gebied van informele kinderopvang. De bedoeling was om verschillende focusgroepen te organiseren: voor vragers van kinderopvang, voor aanbieders van kinderopvang en, ten derde, voor kinderen. Ook is ernaar gestreefd om een focusgroep voor allochtone ouders samen te stellen. Er zijn

verschillende activiteiten ondernomen om personen te benaderen om deel te nemen aan de focusgroepen. Soms waren deze expliciet gericht op een bepaalde groep (vragers, aanbieders dan wel kinderen), soms was de activiteit gericht op de verschillende groepen tegelijkertijd.

Om focusgroepen voor aanbieders samen te stellen zijn de volgende activiteiten ondernomen. Gebaseerd op de veronderstelling dat een behoorlijk aantal aanbieders van informele kinderopvang oma van de kleinkinderen is, is de Algemene Nederlandse Bond voor Ouderen (ANBO) benaderd met het verzoek medewerking te verlenen aan het samenstellen van focusgroepen. De bond wilde deze medewerking echter niet verlenen. Ook is WOUW benaderd. WOUW staat voor Wijzer Ouder Worden en heeft afdelingen in het hele land. Op advies van de voorzitter van het landelijk bestuur is de afdeling van Nijmegen benaderd. Deze afdeling was bereid mee te werken. In totaal hebben 15 personen deelgenomen. Hiervan passen 12 personen regelmatig op kinderen. Voorts is een kerkelijke instantie benaderd met de vraag of een oproep kon worden gedaan in de kerk. Er was schriftelijke informatie voorhanden voor belangstellenden en deze konden zich ter plaatse intekenen. Helaas leverde dit onvoldoende respons op om een focusgroep te organiseren.

Om focusgroepen van vragers van kinderopvang te organiseren zijn eveneens verschillende kanalen gebruikt. Het Vrouwennetwerk Wageningse Ingenieurs, onderdeel van de Koninklijke Landbouwkundige Vereniging, was bereid medewerking te verlenen en heeft haar leden aangeschreven met de vraag deel te nemen aan een focusgroep. In totaal zijn ongeveer 750 brieven verstuurd. De respons was teleurstellend: slechts vijf reacties. Besloten is daarom de focusgroep niet te laten doorgaan. Vier personen die gereageerd hebben, zijn uiteindelijk telefonisch geïnterviewd. Voorts zijn de leden van een regionale afdeling van de Vereniging voor Vrouwen met een Academische Opleiding (VVAO) schriftelijk benaderd. In de brief werden zowel gebruikers als (potentiële) aanbieders van kinderopvang gevraagd mee te werken aan een focusgroep. Hoewel ruim 300 brieven zijn verstuurd, leverde ook deze oproep onvoldoende reacties op om een aparte focusgroep voor gebruikers c.q. vragers samen te stellen. Er is wel een gecombineerde focusgroep samengesteld, die uit zes deelnemers bestond: vijf gebruikers en één aanbieder van kinderopvang. Daarnaast is één aanbieder telefonisch kort geïnterviewd.

Op de Universiteit Utrecht is een focusgroep georganiseerd. In het weekblad van de Universiteit Utrecht is daarvoor een oproep gedaan. Er kwamen slechts twee personen op de bijeenkomst, beiden gebruikers van kinderopvang.

Ten slotte zijn verschillende activiteiten ondernomen om een focusgroep met allochtone vrouwen te organiseren. Helaas bleek dit niet mogelijk. De bedoeling was om, naast de focusgroepen voor vragers en aanbieders, ook twee focusgroepen te organiseren met kinderen. Er zijn verschillende scholen benaderd, maar deze wilden geen medewerking verlenen, of waren daar op korte termijn niet toe in staat. Een reden was dat op dat moment de zomervakantie naderde en men geen tijd wilde investeren in extra activiteiten. Een andere reden was dat scholen het nut van een focusgroep van kinderen over opvang niet inzagen en daarom niet wilden meewerken.

In totaal zijn op basis van de focusgroepen de meningen van 17 (potentiële) aanbieders en 11 vragers van kinderopvang beschikbaar. Mensen blijken moeilijk te motiveren om deel te nemen aan focusgroepen. Een conclusie die dan ook kan worden getrokken is dat de investeringen die gedaan moeten worden om focusgroepen bijeen te brengen, erg hoog zijn in verhouding tot de opbrengst ervan. Wel blijkt het enthousiasme van degenen die uiteindelijk deelnemen, groot. Bij de bespreking van de onderzoeksresultaten zal de nadruk liggen op het survey. De resultaten van de focusgroepgesprekken worden kort beschreven in paragraaf 4 van het volgende hoofdstuk.

3.4 | Expertmeeting informele kinderopvang

De zevende onderzoeksvraag heeft betrekking op de te verwachten knelpunten ten aanzien van de vraag naar en het aanbod van informele kinderopvang. Door de onderzoeksresultaten te confronteren met inzichten uit ander onderzoek, waaronder prognose-onderzoek naar arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, kan deze vraag beantwoord worden. Ook is een expertmeeting georganiseerd waarin deze vraag centraal stond. Er zijn experts uitgenodigd die zich vanuit de wetenschappelijke hoek bezig houden met kinderopvang, alsmede beleidsmedewerkers op dit gebied. In totaal hebben 14 personen aan deze expertmeeting deelgenomen (zie bijlage 4). De meeting was als volgt opgezet. Eerst werd een aantal inleidingen gehouden over verschillende aspecten van (informele) kinderopvang. Achtereenvolgens kwamen aan de orde: de eerste onderzoeksresultaten van voorliggend onderzoek, kinderopvang in relatie tot pedagogische vernieu-

wing, prognoses op het gebied van demografie en arbeidsmarktparticipatie en, ten vierde, ontwikkelingen in het overheidsbeleid ten aanzien van kinderopvang. Vervolgens is een plenaire discussie gehouden. De inhoudelijke resultaten komen aan de orde in hoofdstuk 5.

4. Gebruikers en aanbieders van kinderopvang

4.1 | Inleiding

In dit hoofdstuk staan de empirische resultaten centraal die een antwoord beogen te geven op de eerste zes onderzoeksvragen. Eerst gaan we in op resultaten voor de (potentiële) gebruikers van kinderopvang. Aan de orde komen achtereenvolgens de huishoudenssituatie, de arbeidsparticipatie en de mate waarin ouders gebruik maken van kinderopvang. Het gebruik van kinderopvang wordt daarbij gerelateerd aan verschillende karakteristieken van huishoudens. Vervolgens gaan we uitgebreid in op de huishoudens die feitelijk gebruik maken van kinderopvang. Om welke vormen van opvang gaat het en wordt daarvoor betaald? Naast deze vragen komen ook de opvattingen van werkende ouders over aspecten van kinderopvang aan bod. Paragraaf 4.3 geeft een korte beschrijving van de aanbieders van kinderopvang. De resultaten uit de focusgroepen vormen het onderwerp van paragraaf 4.4. Het hoofdstuk sluit af met een korte samenvatting van de conclusies.

4.2 | Gebruikers van kinderopvang

4.2.1. *Huishoudens en mate van gebruik*

Huishoudenssituatie

Een van de vragen van het onderzoek heeft betrekking op de wijze waarop werkende ouders de opvang van hun kinderen geregeld hebben. Van de 445 respondenten hebben er 405 kinderen die jonger zijn dan 16 jaar. Dit zijn potentiële gebruikers van kinderopvang. In *tabel 4.1* zijn deze respondenten

Tabel 4.1. Respondenten met thuiswonende kinderen jonger dan 16 jaar naar huishoudenssituatie en arbeidsparticipatie

	n	%
Alleenstaand met betaalde baan	23	5,7
Alleenstaande ouder zonder betaalde baan	24	5,9
Tweeverdieners	274	67,7
Respondent betaalde baan, partner niet	16	4,0
Partner betaalde baan, respondent niet	65	16,0
Respondent en partner werkloos	3	0,7
Totaal	405	100,0

verdeeld naar huishoudenssituatie en de mate waarin zij en hun eventuele partners participeren op de arbeidsmarkt. De grootste groep respondenten maakt deel uit van een huishouden met twee werkende ouders. Vergeleken met hun aandeel in de totale bevolking is deze groep in de steekproef oververtegenwoordigd. Ruim tien procent van de respondenten is een alleenstaande ouder; de helft hiervan heeft een betaalde baan. Voorts heeft in een vijfde van de huishoudens een van de ouders een betaalde baan. Drie respondenten zijn werkloos en hebben een partner die dat ook is.

Aangezien we geïnteresseerd zijn in het gebruik van kinderopvang door werkende ouders, zijn twee groepen uit de tabel van belang: de tweeverdieners en de alleenstaanden met een betaalde baan. In totaal gaat het om 297 huishoudens. De overige groepen laten we buiten beschouwing. Vanzelfsprekend kunnen deze groepen wel gebruik maken van kinderopvang, maar dit is niet gerelateerd aan hun arbeidsparticipatie en valt daarmee buiten het bestek van het onderzoek.

Gebruik kinderopvang

Van de 297 huishoudens maken er 226 gebruik van een formele dan wel informele vorm van kinderopvang (76 procent); in 71 huishoudens (24 procent) vangt één van de ouders de kinderen zelf op of hebben de ouders de opvang onderling verdeeld. Gebruik van kinderopvang is mede gerelateerd aan het aantal uren dat ouders werken. In *tabel 4.2* is daarom een overzicht opgenomen van de mate waarin ouders betaald werken en de mate waarin ze gebruik maken van kinderopvang.

Tabel 4.2. *Huishoudens naar mate van arbeidsparticipatie en gebruik kinderopvang*

Arbeidsparticipatie ^a	Totaal	(%)	Maakt gebruik van kinderopvang	% binnen groep
Tweeverdieners				
2 fulltimers	18	(6,1)	16	88,8
Fulltime baan + grote parttime baan	96	(32,3)	77	80,2
Fulltime baan + kleine parttime baan	56	(18,9)	44	78,6
2 grote parttime banen	57	(19,2)	41	71,9
Grote parttime baan + kleine parttime baan	6	(2,0)	4	66,7
Een/beide partners heeft/hebben wisselend Aantal uren	41	(13,8)	27	65,8
Alleenstaande ouders				
Fulltime baan	2	(0,7)	1	50,0
Parttime baan ^b	20	(6,7)	16	80,0
Wisselend aantal uren	1	(0,3)	0	0,0
Totaal	297	(100,0)	226	76,1

^a Fulltime baan: 35 uur of meer per week; Grote parttime baan: 20-34 uur per week; Kleine parttime baan: minder dan 20 uur per week;

^b Vanwege kleine aantallen zijn grote en kleine parttime banen samengevoegd.

Wat betreft de arbeidsparticipatie, blijkt het aantal huishoudens in de steekproef waarin beide partners fulltime werken relatief laag, namelijk 18 van de 297. In ongeveer eenderde van de huishoudens (96) met twee werkende partners, heeft één van de partners een fulltime baan en de ander een grote part-time baan. De combinatie fulltime baan en kleine parttime baan respectievelijk twee grote part-time banen komt in gelijke mate voor, namelijk bij 56 respectievelijk 57 van de tweeverdieners in de steekproef. Er zijn zes huishoudens in de steekproef waarin de ene partner een grote deeltijdbaan heeft en de andere een kleine. In 41 huishoudens heeft een van de partners of hebben beide partners geen vast aantal arbeidsuren per week. Van de alleenstaanden in de steekproef werkt het merendeel parttime.

De tabel laat tevens zien in welke mate de verschillende huishoudens gebruik maken van kinderopvang. Algemeen lijkt te gelden dat hoe meer er gewerkt wordt in een huishouden, hoe vaker het huishouden gebruik maakt van kinderopvang. Van de tweeverdieners die beiden fulltime werken, maakt bijna 90 procent gebruik van kinderopvang, terwijl dit aantal aanzienlijk lager is bij de huishoudens waarin beide partners een grote parttime baan hebben (71,9 procent). Het laagste is het gebruik in huishoudens waarin een of beide partners een wisselend aantal uren per week werken. Mogelijk zijn dit banen waarin de arbeids-

tijden ook wisselen, en aangepast kunnen worden aan de schooltijden of de werktijden van de partner waardoor minder opvang nodig is. De (kleine) groep alleenstaanden werkt overwegend parttime en maakt relatief vaak gebruik van kinderopvang.

Tot slot gaan we in op de groep huishoudens waarin beide partners werken c.q. waarin een alleenstaande ouder werkt en die geen gebruik maken/maakt van kinderopvang. Het gaat om 71 huishoudens. De vraag komt op hoe deze huishoudens de opvang van de kinderen regelen. In 31 huishoudens hebben de partners de opvang van de kinderen verdeeld, in 22 huishoudens heeft de respondent de werktijden aangepast aan de schooltijden, terwijl in vier huishoudens de partner van de respondent dat heeft gedaan. In 11 van deze 70 huishoudens zijn de kinderen volgens de respondent oud genoeg om voor zichzelf te zorgen. Twee respondenten zijn zelf werkzaam als gastouder. Van één respondent is onbekend hoe de opvang van de kinderen geregeld is.

Gewerkte uren

Hierboven werd geconstateerd dat hoe meer uren partners in huishoudens werken, hoe vaker gebruik wordt gemaakt van kinderopvang. Er is daarom aanvullend bekeken wat het gemiddelde aantal uren is dat in de verschillende huishoudens gewerkt wordt. Omdat de groep alleenstaanden klein is, is de analyse beperkt tot tweeverdieners. In *tabel 4.3* is het gemiddelde aantal uren dat de respondent alsmede haar of zijn partner werkt, opgenomen. Respondenten/partners die een wisselend aantal uren werken zijn buiten beschouwing gelaten. In de tabel is onderscheid gemaakt naar sekse van de respondent. Het aantal gewerkte uren verschilt immers voor mannen en vrouwen. Hoewel niet gevraagd is naar de sekse van de partner, kan aangenomen worden dat de meeste huishoudens bestaan uit twee ouders van verschillend geslacht.

Zoals de tabel laat zien, heeft de groep werkende ouders die geen gebruik maakt van kinderopvang banen van geringere omvang dan de groep werkende ouders die wel gebruik maakt van kinderopvang. Ouders in huishoudens die gebruik maken van kinderopvang werken respectievelijk 26,5 en 37,7 uur per week, terwijl dit in huishoudens die geen gebruik maken van kinderopvang respectievelijk 23,9 en 36,5 uur per week is. Ook laat de tabel zien dat er (nog steeds) een groot verschil is tussen het aantal uren dat mannen en vrouwen werken. Mannen werken gemiddeld meer uren dan vrouwen.

Tabel 4.3. Gemiddeld aantal uren dat respondenten en hun partners werken binnen tweeverdienershuishoudens, naar sekse

	Gemiddeld aantal uren dat respondenten en hun partners werken			
	Respondent		Partner	
	M	n	M	n
Huishoudens die gebruik maken van kinderopvang				
Mannen	39,7	21	28,5	23
Vrouwen	24,9	170	38,9	177
Totaal	26,5	191	37,7	200
Huishoudens die geen kinderopvang gebruiken				
Mannen	34,7	10	28,5	10
Vrouwen	21,5	44	38,1	51
Totaal	23,9	54	36,5	61

Aantal kinderen en leeftijd jongste kind

Wat betreft het aantal kinderen is er nauwelijks een verschil tussen de huishoudens die wel en die geen gebruik maken van kinderopvang. Beide hebben gemiddeld twee kinderen. Wel is de gemiddelde leeftijd van de kinderen in de huishoudens die geen gebruik maken van kinderopvang hoger dan in de huishoudens die dat wel doen. Gemiddeld is de leeftijd van het jongste kind in de eerste groep bijna zeven jaar, terwijl die in de tweede groep drie jaar is.

In tabel 4.4 is onderscheid gemaakt naar gebruik van kinderopvang tussen huishoudens waarin het jongste kind jonger dan vier jaar is en die waarin het jongste kind vier jaar of ouder is.

Tabel 4.4. Mate waarin huishoudens gebruik maken van kinderopvang naar leeftijd jongste kind

	Ja		Nee		Totaal
	n	%	n	%	
Leeftijd jongste kind					
Jonger dan 4 jaar	155	91,2	15	8,8	170
4 jaar of ouder	71	55,9	56	44,1	127
Totaal	226	76,1	71	23,0	297

Meer dan 90 procent van de huishoudens waarin het jongste kind nog niet de schoolgaande leeftijd heeft bereikt, maakt gebruik van een of andere vorm van kinderopvang. Bij de huishoudens die alleen schoolgaande kinderen hebben, is het percentage 44. Voor kinderen in de schoolgaande leeftijd is in aantal uren minder opvang nodig dan voor kinderen die nog geen vier jaar zijn. Mogelijk is het makkelijker voor ouders van de eerste groep om het werk zo te organiseren dat geen opvang nodig is. Een andere reden voor het verschil in gebruik is vermoedelijk dat het moeilijker is om kinderopvang voor schoolgaande kinderen te vinden. Terwijl het aantal plaatsen in kinderdagverblijven voor 0- tot 4-jarigen de afgelopen jaren fors is uitgebreid, is pas recentelijk begonnen met uitbreiding van het aantal plaatsen in de buitenschoolse opvang.

4.2.2. *Kinderopvang nader gespecificeerd*

Vormen van kinderopvang

Aan de ouders die gebruik maken van kinderopvang terwijl ze werken, zijn vragen over verschillende vormen van kinderopvang voorgelegd. In voorliggend onderzoek gaat de interesse uit naar informele opvang. Zoals in hoofdstuk 1 al aan de orde kwam, wordt formele opvang gedefinieerd als opvang in een kinderdagverblijf of in buitenschoolse opvang dan wel via een gastouderproject. Ook het gebruik van de peuterspeelzaal wordt tot de formele kinderopvang gerekend, hoewel discussie mogelijk is over de vraag of dit strikt genomen een vorm van kinderopvang is. Opvang op een andere manier wordt gedefinieerd als informele kinderopvang. Het betreft onder meer opvang door een oppas thuis, opvang door grootouders, burens en/of vrienden. In *tabel 4.5* is aangegeven in welke mate huishoudens gebruik maken van formele dan wel informele kinderopvang.

Wanneer we alleen naar het totaal aantal huishoudens kijken, maken de meeste gebruik van zowel formele als informele kinderopvang: 139 van de 226 (62 procent). Daarna volgen in aantal de huishoudens die alleen informele kinderopvang gebruiken. Het aantal huishoudens dat alleen gebruik maakt van formele kinderopvang is met 22 (tien procent) erg klein. Er blijkt een opvallend verschil tussen de huishoudens waarvan het jongste kind nog niet de schoolgaande leeftijd heeft bereikt en de huishoudens waarvan het jongste kind ten minste vier jaar oud is ($\chi^2(2) = 94,12; p < 0,00$). In de eerste groep

Tabel 4.5. Mate waarin huishoudens gebruik maken van formele en informele kinderopvang naar leeftijd jongste kind

	< 4 jaar		> 4 jaar		Totaal	
	n	%	n	%	n	%
Vormen						
Alleen formele kinderopvang	18	11,6	4	5,6	22	9,7
Alleen informele kinderopvang	14	9,0	51	71,8	65	28,8
Zowel formele als informele kinderopvang						
Kinderopvang	123	79,4	16	22,5	139	61,5
Totaal	155	100	71	100	226	100

wordt overwegend formele en informele kinderopvang gecombineerd, in de tweede groep maken de meeste huishoudens alleen gebruik van informele kinderopvang, mogelijk bij gebrek aan formele opvang. Later in deze paragraaf wordt ingegaan op wensen en ervaren problemen.

Hoger opgeleiden, hier gedefinieerd als personen met een afgeronde opleiding op HBO- of WO-niveau, maken vaker gebruik van formele kinderopvang, hetzij als enige vorm, hetzij in combinatie met een of meerdere vormen van informele kinderopvang. Zoals tabel 4.6 laat zien, geldt dit voor driekwart van de hoger opgeleiden. Lager opgeleiden maken vaker dan hoger opgeleiden uitsluitend gebruik van één of meerdere vormen van informele kinderopvang. Het verschil is net niet significant ($\chi^2(1) = 3,15; p = 0,08$)³.

Tabel 4.6. Mate waarin huishoudens gebruik maken van formele en informele kinderopvang naar opleidingsniveau respondent

	Lager		Hoger		Totaal	
	n	%	n	%	n	%
Vormen						
Alleen formele kinderopvang	6	7,1	16	11	22	9
Alleen informele kinderopvang	30	35,7	35	24	65	28
Zowel formele als informele kinderopvang						
Kinderopvang	48	57,1	91	64	139	61
Totaal	84	99,9	142	100	226	100

³ Vanwege het kleine aantal ouders dat uitsluitend gebruik maakt van informele kinderopvang is deze categorie samengevoegd met de categorie ouders die van zowel formele als informele kinderopvang gebruik maakt.

In de volgende stap zullen we nader specificeren welke vormen van kinderopvang ouders precies gebruiken. In *tabel 4.7* is een overzicht opgenomen van het aantal huishoudens dat van de desbetreffende vorm gebruik maakt naar leeftijd van het jongste kind, alsmede om hoeveel uren per week het gemiddeld gaat. Bij deze laatste berekening zijn huishoudens waarvan het aantal uren onbekend is dan wel waarbij het aantal uren wisselt, buiten beschouwing gelaten.

Gemiddeld maken werkende ouders gebruik van drie vormen van kinderopvang. De vorm waarvan de meeste ouders gebruik maken is opvang door hun eigen ouders ('opa en oma'). Wanneer we onderscheid maken naar de leeftijd van het jongste kind is het beeld iets anders; onder de huishoudens waarin het jongste kind ouder dan vier jaar is, komt opvang door de (groot)ouders het meeste voor. Huishoudens waarin het jongste kind jonger dan vier jaar is, maken vaker gebruik van opvang in een kinderdagverblijf⁴. Oppas aan huis is eveneens een veel voorkomende vorm van kinderopvang. In de huishoudens met kinderen jonger dan vier jaar wordt ook relatief vaak gebruik gemaakt van de peuterspeelzaal. Een redelijk aantal huishoudens maakt gebruik van andere vormen van informele kinderopvang zoals opvang door andere ouders, opvang door de burens, opvang door vrienden.

Kijken we naar het aantal uren dat huishoudens gebruik maken van verschillende vormen van kinderopvang, dan komt het volgende beeld naar voren. In aantal uren wordt het meeste gebruik gemaakt van opvang via een kinderdagverblijf; gemiddeld is het gebruik 20,4 uur per week. Ook maken deze huishoudens relatief veel uren gebruik van opvang via een gastouderproject: 16,3 uren per week. Daarna volgen de opvang door een zelf geregelde gastouder en overige oppas (aan huis). Hoewel opvang door grootouders in veel huishoudens gebruikelijk is, is het aantal uren dat hiervan per week gebruik wordt gemaakt lager dan de hiervoor genoemde vormen, namelijk gemiddeld zeven.

⁴ In principe is een plaats in een kinderdagverblijf bedoeld voor kinderen tot vier jaar. Er zijn ook twee gezinnen waarin het jongste kind al vier jaar is en die toch gebruik maken van een kinderdagverblijf. Het betreft hier kinderen die net de leeftijd van vier jaar bereiken hebben en nog niet naar school gaan. Datzelfde geldt voor de gezinnen die gebruik maken van de peuterspeelzaal.

Tabel 4.7. Aantal huishoudens per vorm van kinderopvang naar leeftijd jongste kind en gemiddeld aantal uren per week dat van betreffende vorm gebruik wordt gemaakt

	< 4 jaar n	≥ 4 jaar n	Totaal n	aantal uren m
Formele kinderopvang				
Kinderdagverblijf	88	2	90	20,4
Buitenschoolse opvang	23	15	38	6,7
Gastouderproject	15	2	17	16,3
Peuterspeelzaal	60	2	62	6,7
Informele kinderopvang				
Opvang door andere ouders	24	18	42	4,3
Opvang door de buren	29	16	45	1,9
Opvang door vrienden	25	13	38	2,9
Opvang door ouders	67	25	92	7,0
Opvang door schoonouders	37	12	49	6,4
Opvang door overige familie	23	11	34	3,6
Opvang door zelf geregelde gastouder	20	14	34	10,3
Overige oppas (aan huis)	44	19	63	9,8
Opvang door oudere broers en/of zusjes	2	5	7	3,1
Au pair	5	0	5	onbekend
Overig	2	5	7	- ^a
Totaal aantal huishoudens ^b	155	71	226	n.v.t.

^a Van de zeven huishoudens is van vijf onbekend hoeveel uren van deze vorm van kinderopvang gebruik wordt gemaakt;

^b Huishoudens kunnen van meer dan een opvangmogelijkheid gebruik maken.

Verschillende andere vormen van informele kinderopvang, zoals opvang door de buren, door vrienden en door overige oppas, worden per week gemiddeld gedurende een relatief gering aantal uren gebruikt. Wat betreft opvang door overige familie is het voornamelijk een zuster van de respondent die de zorg voor de kinderen op zich neemt.

Opvang door oudere broers en/of zusjes van de kinderen en het gebruik van een au pair komen nauwelijks voor. Bij de overige vormen van kinderopvang gaat het in de meeste gevallen om opvang door grootouders, waarbij onduidelijk is of het ouders van de respondent zijn of van dier partner.

Wat betreft het type plaats in kinderdagverblijven kan nog worden opgemerkt dat bijna een derde van de huishoudens de beschikking heeft over een bedrijfsplaats (32,2 procent), ruim een kwart een particuliere plaats heeft (27,8 procent), en ruim tien procent een gesubsidieerde plaats heeft (12,2 procent). De overige respondenten maken gebruik van een zogenaamde ouderparticipatiecrèche,

waarbij ouders afwisselend een aantal dagdelen zelf de opvang verzorgen (22 procent). Een kleine groep combineert verschillende typen plaatsen (vijf procent).

Maken we onderscheid naar de opleiding van respondenten, dan blijkt een aantal verschillen tussen hoger en lager opgeleiden wat betreft de vorm van kinderopvang die ze gebruiken. De resultaten zijn opgenomen in *tabel 4.8*.

Zoals ook al eerder bleek, maken hoger opgeleiden iets vaker gebruik van formele vormen van kinderopvang. Er is tussen hoger en lager opgeleiden echter nauwelijks verschil in gebruik van het kinderdagverblijf. Deze categorieën verschillen meer wat betreft gebruik van buitenschoolse opvang, gastouderproject en peuterspeelzaal. Wat betreft informele kinderopvang zien we dat hoger opgeleiden vaker gebruik maken van opvang door de burens, oppas aan huis en opvang door andere ouders. Lager opgeleiden maken daarentegen meer gebruik van familie, hetzij de grootouders, hetzij andere familie. Dat wil niet automatisch zeggen dat hoger opgeleiden minder voorkeur zouden hebben om de kinderen door familie te laten opvangen. Mogelijk speelt de gemiddelde hogere leeftijd van de betreffende grootouders ook een rol (zie hoofdstuk 2).

Tabel 4.8. Mate waarin huishoudens gebruik maken van vormen van kinderopvang naar opleidingsniveau respondent (in procenten)

	Lager	Hoger	χ^2 (1)	Totaal
Formele kinderopvang				
Kinderdagverblijf	38,1	40,8	0,2	39,8
Buitenschoolse opvang	11,9	19,7	0,1	16,8
Gastouderproject	2,4	10,6	5,1	7,5
Peuterspeelzaal	28,6	36,5	0,1	27,4
Informele kinderopvang				
Opvang door andere ouders	13,1	21,8	2,7†	18,6
Opvang door de burens	13,1	23,9	3,9	19,9
Opvang door vrienden	14,3	18,3	0,6	16,8
Opvang door ouders	51,2	34,5	6,1*	40,7
Opvang door schoonouders	23,8	20,4	0,4	21,7
Opvang door overige familie	23,8	9,9	8,0**	15,0
Opvang door zelf geregelde gastouder	2,4	10,6	0,6	7,4
Overige oppas (aan huis)	11,9	37,1	17,8	27,9
Opvang door oudere broers/zusjes	3,6	2,8	0,1	3,1
Au pair	0,0	3,5	3,0†	2,2

† $p < 0,19$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Hoger opgeleiden zijn, omdat ze langer studeren, gemiddeld ouder als ze gaan werken. Hun ouders zullen gemiddeld ook wat ouder zijn en om die reden minder geneigd of in staat zijn op hun kleinkinderen te passen. Voorts kunnen we veronderstellen dat grootouders vaker zullen oppassen naarmate ze dichterbij hun kinderen wonen. De hoger opgeleiden in onze steekproef wonen gemiddeld verder van hun ouders dan de lager opgeleiden.

Betaling kinderopvang

Voor formele kinderopvang moet betaald worden. Geldt dat ook voor informele kinderopvang? Dat blijkt overwegend niet het geval te zijn. Alleen de oppas aan huis en de au pair krijgen in (bijna) alle huishoudens die deze vorm van kinderopvang gebruiken, betaald. Buren die oppassen krijgen in iets meer dan 20 procent van de gevallen een financiële vergoeding. Voor de overige vormen van kinderopvang wordt veelal niet betaald. Gegeven het aantal uren dat van sommige vormen gebruik wordt gemaakt, is dat opmerkelijk. Grootouders (opa's en oma's) passen toch een redelijk aantal uren per week op. Eveneens opvallend is de zelf geregelde gastouder, die bijna nooit betaald krijgt.

Bij de vorm 'opvang door andere ouders' is in praktisch alle gevallen sprake van wederzijdse dienstverlening: andere ouders passen een aantal uren op jouw kind, jij past een aantal uren op de kinderen van andere ouders. De gegevens over de mate waarin voor informele opvang betaald wordt, zijn samengevat in

tabel 4.9.

Dat er geen directe financiële vergoeding wordt betaald voor de meeste vormen van informele kinderopvang, wil niet zeggen dat er ook geen andere vergoedingen tegenover staan. De meeste respondenten geven aan dat ze soms tot altijd een andere dan financiële attentie geven aan degene die oppast.

4.2.3. Opvattingen over aspecten van kinderopvang

De hiervoor gepresenteerde analyses geven een indruk van het feitelijke gebruik van informele kinderopvang, gerelateerd aan een aantal kenmerken van de (niet-)gebruikers en hun huishoudensituatie. Het feitelijke gedrag van de respondenten kan —zo werd in hoofdstuk 2 geschetst— worden beschouwd als de uitkomst van een keuzeproces. Individuen c.q. huishoudens hebben bepaalde wensen en desiderata die ze gedeeltelijk wel, maar gedeeltelijk ook niet

Tabel 4.9. Mate waarin huishoudens voor verschillende vormen van informele kinderopvang betalen

	Ja	Nee	Onbekend	Totaal	% dat betaalt
Opvang door andere ouders	1	41	0	42	2,4
Opvang door de buren	10	35	0	45	22,2
Opvang door vrienden	3	34	1	38	7,9
Opvang door ouders	9	80	3	92	9,8
Opvang door schoonouders	1	47	1	49	2,0
Opvang door overige familie	5	28	1	34	14,7
Opvang door zelfgeregelde Gastouder	2	32	0	34	5,9
Overige oppas (aan huis)	59	3	1	63	93,7
Opvang door oudere broers/zusjes	3	3	1	7	42,9
Au pair	5	0	0	5	100
Overig	1	1	5	7	14,3

kunnen verwezenlijken. Dat laatste hangt bijvoorbeeld samen met de beschikbaarheid van voorzieningen of van de financiële middelen om daarvan gebruik te maken.

Omdat preferenties en restricties moeilijk rechtstreeks kunnen worden gemeten en we toch enig inzicht willen verschaffen in de achterliggende factoren die de uiteindelijke keuzen van ouders bepalen, hebben we hun een aantal stellingen voorgelegd. Een deel daarvan heeft betrekking op de preferenties ('Wat vindt u wel/niet goed voor uw kind?'); een ander deel betreft de restricties ('Is er naar uw mening voldoende formele kinderopvang beschikbaar en is deze betaalbaar?'). Ten aanzien van deze laatste categorie gaat het niet primair om de feitelijke restricties, maar om de restricties zoals die door de respondenten worden gepercipieerd. Het zijn uiteindelijk ook deze percepties die het keuzegedrag van individuele besluitvormers bepalen

In tabel 4.10 is de verdeling van de antwoorden weergegeven. De categorieën 'helemaal mee eens' en 'tamelijk mee eens' zijn samengevoegd, datzelfde geldt voor de twee categorieën 'mee oneens'. Ontbrekende antwoorden en gegevens van respondenten die aangaven dat de betreffende uitspraak niet van toepassing was zijn buiten beschouwing gelaten. Bij elke uitspraak is aangegeven op hoeveel respondenten de verdeling betrekking heeft.

Tabel 4.10. Mate waarin respondenten het eens zijn met uitspraken betreffende verschillende aspecten van kinderopvang

	helemaal/ tamelijk mee on- eens	niet eens/ niet oneens	tamelijk/ helemaal mee eens	n
Informele kinderopvang				
Ik kies voor een oppas aan huis want die is het meest flexibel	23,1	24,5	52,4	147
Het nadeel van een betaalde oppas is dat deze nogal eens ziek is	55,4	18,2	26,4	148
Ik wil dat mijn kind, als ik er niet ben, alleen door familie wordt verzorgd, want zij weten het beste hoe ik mijn kind opvoed	77,6	9,7	12,7	196
Een goede oppas aan huis is niet te krijgen	39,5	27,3	33,1	172
Ik vraag mijn (schoon)ouders om op te passen want dat kost geen geld	71,2	12,8	16,0	156
Ik kies voor opvang thuis omdat het kind dan in zijn/haar natuurlijke omgeving is	30,0	18,1	51,9	160
Formele kinderopvang				
Ik breng mijn kind(eren) niet naar een kinderdagverblijf want dit is te duur	53,0	12,8	34,1	164
Ik breng mijn kind(eren) niet naar de buitenschoolse opvang want dit is te duur	52,0	16,0	32,0	125
Ik kies voor een kinderdagverblijf en/of buitenschoolse opvang want een oppas of gastouder is toch minder professioneel	63,7	11,3	25,0	168
Ik vind de openingstijden van kinderdagverblijven en/of de buitenschoolse opvang te beperkt	45,5	12,1	42,4	165
Mijn werkgever en/of de werkgever van mijn partner betalen mee aan de kosten die ik maak voor kinderopvang	66,7	4,7	28,6	150
Hoewel ik er graag gebruik van zou maken, is er geen plaats in kinderdagverblijven	63,6	11,2	25,2	107
Mijn kind(eren) is/zijn ongelukkig op het kinderdagverblijf/buitenschoolse opvang	82,7	9,4	7,9	127
Hoewel ik er graag gebruik van zou maken, is er geen plaats in de buitenschoolse opvang	50,6	23,6	25,8	89
Mijn kind(eren) wil(len) niet naar de buitenschoolse opvang	60,0	15,3	24,7	85

Tabel 4.10 (slot)

	helemaal/ tamelijk mee oneens	niet eens/ niet oneens	tamelijk helemaal mee eens	n
Betaald werk				
Mijn partner kan niet meer uren voor de kinderen zorgen, hij/zij wil niet minder werken	39,1	9,3	51,6	161
Ik zou meer werken als goede opvang beschikbaar zou zijn	69,5	12,6	17,9	190
Ik kan zelf niet meer uren voor mijn kind(eren) zorgen want ik mag van mijn werkgever niet minder werken	69,5	11,3	19,2	151
Mijn partner kan niet meer uren voor de kinderen zorgen, hij/zij mag van zijn/haar werkgever niet minder werken	47,3	16,4	36,3	146
Ik kan zelf niet meer uren voor mijn kind(eren) zorgen want ik wil niet minder werken	39,9	8,2	51,9	183

Aangezien respondenten zelf konden bepalen of een uitspraak al dan niet van toepassing was, fluctueert het aantal per uitspraak. De voorgelegde stellingen zijn gerubriceerd in drie categorieën rond drie hoofdthema's, te weten:

- a. informele kinderopvang;
- b. formele kinderopvang en
- c. betaald werk.

Ad a) informele kinderopvang

Een oppas aan huis heeft voor veel respondenten twee duidelijke voordelen: flexibiliteit en het feit dat het kind in de eigen omgeving verblijft. Een deel van de flexibiliteit betreft ongetwijfeld ook de besparing op de haal- en brengtijden. Als het gaat om de vraag of zo'n oppas aan huis, en dan met name een goede, ook daadwerkelijk te vinden is, houden de voor- en tegenstemmers elkaar aardig in evenwicht. Het primaat van de familie wordt onder de respondenten nauwelijks gedeeld; slechts 12,7 procent vindt dat verzorging door familieleden de voorkeur verdient.

Ad b) formele kinderopvang

Ongeveer een derde van de respondenten maakt geen gebruik van een kinderdagverblijf of buitenschoolse opvang vanwege de als te hoog beschouwde kosten. Iets meer dan de helft van de ouders onderschrijft deze stelling niet. Het zijn vooral respondenten met een lage opleiding die de kosten als hoog beschouwen. Dat is niet verbazingwekkend, aangezien lager opgeleiden vaker over een lager uurloon beschikken dan hoger opgeleiden. Voor het beleid is het echter wel een belangrijk gegeven. Slechts een kwart van de respondenten heeft problemen met het vermeend minder professionele karakter van oppas of gastouder en kiest daarom voor formele opvang. Bijna dertig procent van de ouders wordt door de werkgever (van één van beide partners) financieel ondersteund bij het dragen van de kinderopvangkosten. Ten aanzien van openingstijden van formele kinderopvanginstellingen houden partijen elkaar weer aardig in evenwicht. Ruim 40 procent vindt die tijden te krap. Een net iets hoger percentage heeft er geen problemen mee. Zowel voor kinderdagverblijven als voor buitenschoolse opvang geeft een kwart van de respondenten aan dat ze er wel gebruik van zouden willen maken, maar dat er geen plaats is. Combineren we dit gegeven met de beschikbaarheid van opvangplaatsen in Nederland dan lijkt de tweeledige conclusie gewettigd dat a. vraag en aanbod nog lang niet in evenwicht zijn, maar b. dat dit evenwicht bereikt kan worden bij een dekkingsgraad die ruim beneden de honderd procent kan liggen. Oftewel het is niet nodig om voor alle kinderen een plaats te creëren, want lang niet alle ouders hebben er behoefte aan.

Tenslotte geeft een kwart van de respondenten aan dat hun kinderen niet naar de buitenschoolse opvang willen. Kennelijk houden ouders in voldoende mate rekening met de wensen van hun kroost, want nog geen acht procent van de respondenten geeft aan dat hun kinderen ongelukkig zijn op het kinderdagverblijf of bij de buitenschoolse opvang.

Ad c) betaald werk

Ten aanzien van de betaalde arbeid valt op dat nog geen 20 procent van de respondenten de afwezigheid van goede opvang of bezwaren van de werkgever aanwijst als reden om niet meer te werken, respectievelijk om meer te zorgen. Veel meer respondenten geven aan niet meer tijd aan zorg te besteden omdat ze zelf niet minder willen werken. Respondenten met een grote part-time baan, dat wil zeggen een baan van 20 tot 34 uur per week, zijn het overigens vaker eens met de stelling 'Ik kan zelf niet meer uren voor mijn kind(eren) zorgen want ik wil niet minder werken' dan respondenten met een kleine part-time baan (een baan van minder dan 20 uur per week) of een fulltime baan. Respondenten met

een fulltime baan zijn het juist vaker oneens met de stelling. De partners hebben —volgens de respondenten— vergelijkbare opvattingen: ook zij willen niet minder werken en hebben daardoor geen extra tijd voor zorg beschikbaar. De partners van de respondenten die het met deze stelling eens zijn, hebben vaker een fulltime aanstelling dan de partners van respondenten die het niet met de stelling eens zijn. Van de respondenten zien er twee maal zo veel de werkgever van de partner als hinderpaal op weg naar meer tijd voor zorg dan de eigen werkgever.

Hoewel het hier een beperkt aantal stellingen betreft en een gelimiteerd aantal respondenten, lijkt een paar algemene conclusies te kunnen worden getrokken. Het gemengde beeld dat ten aanzien van het gebruik kan worden aangetroffen, zien we ook terug bij de opvattingen. Een oppas aan huis is populair, maar wordt niet even gemakkelijk door alle ouders gevonden. Voor een derde van de ouders heeft zelf zorgen of informele opvang de voorkeur op financiële gronden. Ongeveer een kwart van de respondenten geeft aan geen plaats in het formele circuit te kunnen krijgen. De verdeling van uren tussen werk- en zorgtijd tussen partners wordt, naast restricties uit hoofde van het gebrek aan goede opvang voor de kinderen en die uit hoofde van werkgeversgedrag, mede ingegeven door de eigen voorkeuren van respondenten en hun partners.

Normen

In hoofdstuk 2 is beargumenteerd dat de keuze voor de vorm van kinderopvang zal samenhangen met sociale normen en levensbeschouwelijke achtergrond. In de vragenlijst is de respondenten een aantal uitspraken met betrekking tot kinderopvang door derden voorgelegd. Deze uitspraken vormen samen een schaal die meet in hoeverre normen ten aanzien van opvang door derden traditioneel dan wel modern zijn (zie *tabel 4.11* voor de gehanteerde uitspraken). Cronbach's α , een maat voor de interne consistentie van de schaal, is 0,75. Gegeven de omvang van de steekproef en het aantal items, is deze α goed te noemen. De range van de schaal verloopt van 1 (modern) tot en met 5 (traditioneel). Hoe hoger de score op de schaal is, hoe traditioneler de normen met betrekking tot opvang door derden⁵.

⁵ Bij de berekening van de schaal zijn de items 'Een paar dagen per week opgevangen worden door anderen dan de eigen ouders kan geen kwaad voor kinderen', 'Voor de ontwikkeling van het kind is het beter als het al vroeg regelmatig in contact komt met andere volwassenen dan de ouders' en 'Het is goed voor de ontwikkeling van een kind

Tabel 4.11. Uitspraken over opvang van kinderen door anderen dan de ouders

Ouders zijn zelf verantwoordelijk voor de opvang van hun kinderen. De overheid hoeft geen voorzieningen te treffen als ouders allebei willen werken.
Een paar dagen per week opgevangen worden door anderen dan de eigen ouders kan geen kwaad voor kinderen.
Voor de ontwikkeling van het kind is het beter als het al vroeg regelmatig in contact komt met andere volwassenen dan de ouders.
Ouders die de verzorging van hun kinderen deels overlaten aan anderen denken te veel aan zichzelf en te weinig aan hun kinderen.
Het is goed voor de ontwikkeling van een kind als het van kleins af aan gedeeltelijk door anderen dan de ouders wordt verzorgd.
Kinderen die de hele week opgevangen worden in een kinderdagverblijf hebben een grotere kans om later problemen te krijgen.
De beste opvang voor kinderen is door de ouders.

Onderzocht is of ouders met een hogere opleiding andere normen met betrekking tot kinderopvang door derden hebben dan ouders met een lagere opleiding. De gemiddelde score voor alle ouders bedraagt 2,2. Ouders met een lagere opleiding hebben op de schaal een gemiddelde van 2,3, terwijl dit voor de ouders met een hogere opleiding 2,1 is. Hoewel het verschil niet groot is, is het wel significant ($t(217) = -2,04$; $p < 0,05$). Ouders met een hogere opleiding blijken minder traditioneel te denken over opvang door derden dan ouders met een lagere opleiding.

Ook is gekeken of ouders die gebruik maken van informele kinderopvang andere normen hebben dan ouders die gebruik maken van formele kinderopvang. Zoals al eerder beschreven is, komt bij het gebruik een combinatie van formele en informele kinderopvang het meeste voor. Daarom zijn de ouders ingedeeld in een groep die alleen gebruik maakt van informele kinderopvang en een groep die (ook) gebruik maakt van formele kinderopvang. We zien een significant verschil tussen beide groepen wat betreft normen over opvang door derden. De groep ouders die alleen gebruik maakt van informele kinderopvang heeft traditionelere opvattingen over opvang dan de andere groep ouders. De gemiddelde score is 2,4 versus 2,1 ($t(217) = 2,89$; $p < 0,01$).

als het van kleins af aan gedeeltelijk door anderen dan de ouders wordt verzorgd' gecodeerd.

Gebruik van kinderopvang is tevens gerelateerd aan levensbeschouwelijke achtergrond. Respondenten die in de vragenlijst aangaven zichzelf als godsdienstig te beschouwen of tot een kerkgenootschap te rekenen, maken vaker uitsluitend gebruik van informele kinderopvang ($\chi^2(1)=6,5$; $p < 0,05$). *Tabel 4.12* illustreert dit.

Arbeidsoriëntatie

Ten slotte hebben we onderzocht in hoeverre de arbeidsoriëntatie van ouders een rol speelt bij de keuze voor een vorm van kinderopvang. In de vragenlijst is de ouders een drietal items voorgelegd omtrent betaalde arbeid, die samen een schaal vormen met een bereik van 1 (lage oriëntatie op betaalde arbeid) naar 5 (hoge oriëntatie op betaalde arbeid). Cronbach's α voor de schaal is 0,82, hetgeen goed te noemen is. *Tabel 4.13* geeft een overzicht van de items.

Er is onderzocht of er verschillen zijn in arbeidsoriëntatie tussen de groep ouders die gebruik maakt van uitsluitend informele kinderopvang en de groep die (ook) formele kinderopvang gebruikt. Het verschil tussen de groepen is echter niet significant $t(df 207)=-0,76$; $p=0,45$). Het is niet zo dat ouders die uitsluitend van informele kinderopvang gebruik maken minder op betaalde arbeid zijn georiënteerd dan de andere groep ouders.

4.3 | Aanbieders van kinderopvang

De vijfde onderzoeksvraag luidt hoe aanbieders van informele opvang nader kunnen worden getypeerd. Er zijn 112 personen die in de vragenlijst aangege-

Tabel 4.12. Mate waarin men zich tot een godsdienst of kerkgenootschap rekent en het gebruik van vormen van kinderopvang

	Vorm(en) van kinderopvang				Totaal n
	Uitsluitend informeel		Formeel en informeel		
	n	%	n	%	
Rekent zich tot godsdienst of kerkgenootschap					
Ja	22	43,1	29	56,9	51
Nee	43	24,7	131	75,3	174
Totaal	65	28,9	160	71,1	225

Tabel 4.13. *Uitspraken over arbeidsoriëntatie* [Door te werken blijf je betrokken bij de maatschappij]

In mijn werk buitenshuis kan ik laten zien wat ik waard ben
 Betaald werk is belangrijk voor je gevoel van eigenwaarde

ven hebben dat ze op kinderen passen. Deze groep maakt in de eerste plaats duidelijk dat aanbieders van kinderopvang voornamelijk vrouwen zijn: van de 112 personen zijn er 99 vrouwen en 13 mannen. Ze zijn bovendien relatief hoog opgeleid: bijna 70 procent heeft een opleiding op ten minste MBO niveau. Hun gemiddelde leeftijd bedraagt 42 jaar. De grootste groep is tussen de 30 en 50 jaar oud (74); verder zijn 18 personen jonger dan 30 en 20 personen 51 jaar of ouder.

Bijna driekwart van de groep past op een of twee kinderen. De meeste personen in de groep kenden de kinderen reeds op een of andere wijze. Bij meer dan tien procent heeft de oppasser geen specifieke relatie tot het kind, in de andere gevallen zijn het onder meer kinderen van vrienden, kinderen van de burens, kleinkinderen of neefjes en nichtjes.

De helft van de groep aanbieders past regelmatig, dat wil zeggen op vaste dagen/delen per week, op deze kinderen. De andere helft past alleen op als er een beroep op hen wordt gedaan. Degenen die regelmatig oppassen doen dat gemiddeld ruim negen uur per week. Veel oppaswerk gebeurt op vrijwillige basis: de meeste aanbieders krijgen niet betaald voor hun diensten. Slechts een derde van de oppassers krijgt een financiële vergoeding. Gemiddeld bedraagt deze vergoeding *f* 7,- per uur. De laagste vergoeding die wordt betaald is *f* 2,- per uur en het hoogste bedrag dat voorkomt is *f* 25,- per uur. Slechts vier personen krijgen een onkostenvergoeding. Wel krijgt een relatief grote groep oppassers met een zekere regelmaat een attentie; 55 personen krijgen dat soms, 12 vaak tot altijd.

De helft van de oppassers is gevraagd voor de oppaswerkzaamheden. De overige personen passen op om verschillende redenen. Zij hebben bijvoorbeeld zelf een advertentie gezet of daarop gereageerd.

Daarnaast is er een groep respondenten die vragen heeft beantwoord omtrent bereidheid tot oppassen. In totaal gaat het om 121 personen, 22 mannen en 99 vrouwen. Deze passen dus feitelijk (nog) niet op. Een kwart hiervan is bereid

om op te passen en wel ruim acht uur per week. De wat jongere personen van de groep zijn vaker bereid dan de wat oudere.

De meerderheid (90) is niet bereid om op te passen. De redenen die zij daarvoor aangeven zijn gevarieerd. Een kwart zegt het te druk te hebben met het eigen gezin. Eenzelfde aantal heeft geen belangstelling om op te passen en/of wil zich niet vastleggen. Voorts is de reden van bijna een derde van de groep onbekend. De redenen van de resterende personen variëren van geen tijd vanwege betaalde arbeid of vrijwilligerswerk tot de opvatting dat werkende ouders zelf verantwoordelijk zijn voor de opvang van hun kinderen.

4.4 | De uitkomsten van de focusgroepgesprekken

Zoals eerder aangegeven, zijn in aanvulling op de schriftelijke enquêtes enkele focusgroepgesprekken georganiseerd. Tijdens dergelijke gesprekken hebben de onderzoekers de gelegenheid om nader in te gaan op de overwegingen van besluitvormers om bepaalde keuzes te maken en kunnen deelnemers punten in de discussie inbrengen die zij bij het beantwoorden van een voorgestructureerde vragenlijst niet 'kwijt kunnen'. Focusgroepen hebben dus primair tot doel de analyse te verrijken en te verdiepen. In deze paragraaf komen enkele saillante punten uit de discussies in de focusgroepen aan de orde voor zover ze niet ook al in relatie tot de uitkomsten van het survey-onderzoek zijn besproken.

Wat in de bijdragen aan de discussie van de vragers telkens opnieuw naar voren kwam, was de moeite die ouders moeten doen om de opvang voor hun kind(eren) te regelen. Los van welk arrangement precies wordt gerealiseerd, geven bijna alle ouders aan dat er veel tijd en energie gaat zitten in het regelen, maken van afspraken, zorgen voor vervangers en de logistiek van het zorgen dat het kind op de juiste tijd op de juiste plaats is. Met name 'al dat geregeld' draagt bij aan een als hoog ervaren 'leefdruk'. Daarbij komt dan nog dat de getroffen arrangementen vaak een wankel evenwicht vormen: een zieke oppas, een kapotte auto van de buurvrouw die de kinderen zou ophalen, een onverwachte vrije schoolmiddag of een vertraagde trein van vader of moeder brengt het zo zorgvuldig opgebouwde schema volledig in de war. Een netwerk van inval- en oproepkrachten moet hier uitkomst bieden, maar verschillende ouders ervaren dat dit netwerk gestaag afbrokkelt omdat 'druk, druk, druk' ook hier in toenemende mate het motto vormt. Vooral bij hoger opgeleiden woont familie vaak te ver weg om onderdeel van dit netwerk te kunnen uitmaken.

Een belangrijk knelpunt vormt voor velen de beperkte flexibiliteit van de formele opvang. Vanuit deze optiek vormt een vast persoon aan huis —bijvoorbeeld oma of een betaalde oppas— voor velen een ideaalbeeld. Niet alleen is dan de feitelijke zorg verzekerd, maar ook ben je als ouder van alle regel- en logistieke problemen af. Als het een betaalde oppas betreft, zien verschillende ouders wel iets in een (uitzend)bureau waaraan deze oppas verbonden is. Bij ziekte van de ‘vaste’ oppas zou dit bureau dan ook voor een vervang(st)er moeten zorgen.

De voorkeuren voor en ervaringen met specifieke vormen van informele opvang verschillen sterk tussen de deelnemers aan de focusgroepen, mede onder invloed van hun persoonlijke situatie. Sommigen zijn er bij herhaling in geslaagd een geschikte betaalde oppas te vinden. Anderen (het betreft in alle gevallen moeders) rapporteren hier juist grote problemen en hebben ontmoedigd en gedesillusioneerend hun baan opgezegd of de omvang van hun werkweek gereduceerd om (weer) zelf te gaan zorgen. Vooral hoger opgeleiden hechten eraan dat de persoon die de informele opvang verzorgt zich aanpast aan hun eigen voorkeuren op het punt van de opvoeding. In veel gevallen vertaalt zich dat in een voorkeur voor een betaalde kracht, terwijl dat voor één moeder juist de reden was om haar eigen moeder in te schakelen (“die kan ik tenminste ‘sturen’”).

Onder de deelnemers aan de focusgroepbijeenkomsten bevonden zich ook enkele vrouwen die als zelfstandig ondernemer thuis werken. Hun ervaring was dat thuis werken en tegelijkertijd zorgen voor kinderen in de praktijk erg moeilijk, zo niet onmogelijk is. Als zelfstandig ondernemer komen zij niet in aanmerking voor tussen de sociale partners overeengekomen arbeidzorg-arrangementen. Bovendien zijn veel van die arrangementen specifiek voorbehouden aan vrouwelijke werknemers, zodat ook hun mannelijke partners in loondienst er niet voor in aanmerking komen. Zij pleiten dan ook voor collectieve voorzieningen en arrangementen die voor alle burgers toegankelijk zijn.

Vrijwel alle deelnemers aan de focusgroepbijeenkomsten maken —los van de vraag hoeveel belang zij daaraan toekennen— de opmerking dat formele kinderopvang zowel in absolute zin als in verhouding tot informele kinderopvang duur is. Familie wordt meestal niet betaald, maar een materieel blijk van waardering vinden de meeste vragers op zijn tijd wel gepast; de aanbieders blijken daar in veel gevallen ook min of meer op te rekenen.

Voor de aanbieders van informele opvang speelt zowel de ‘nuttigheid’ van het oppassen als het plezier (‘affectieve relatie’) een rol. Vooral grootouders vinden het een voorrecht hun kleinkinderen regelmatig te zien en te zien opgroeien. Bovendien zijn de ouders van de kinderen ermee geholpen en krijgen met name de dochters kansen die hun moeders nooit hebben gehad. Zorgen voor andere kinderen dan de eigen kleinkinderen is voor veel potentiële aanbieders van informele kinderopvang weinig aantrekkelijk. Enkele —verhoudingsgewijs jonge— oma’s hebben al voorafgaand aan de zwangerschap van hun dochter de afspraak gemaakt hun eigen (deeltijd)baan op te zeggen om voor de opvang van hun kleinkind te gaan zorgen. Een andere oma heeft als bijkomende overweging voor haar bijdrage aan de opvang van haar kleinkind dat “het kind (...) dan tenminste niet naar dat onpersoonlijke kinderdagverblijf (hoeft)”. Met diverse vragen van informele opvang zijn diverse aanbieders van mening dat een kind met niet al teveel verschillende vormen van opvang moet worden geconfronteerd. Anders ontstaat er teveel onrust voor de kinderen.

Binnen de groep van aanbieders van informele opvang vinden vooral grootouders de verantwoordelijkheid soms zwaar drukken, terwijl ook de drukte en de fysieke inspanning worden gevoeld, zeker als de kleinkinderen wat ouder worden. Dit is een reden om slechts in beperkte mate als informele opvangkracht op te treden. Een andere reden betreft de gebondenheid en de wederzijdse verplichtingen die al snel kunnen ontstaan tussen de ouders van de jonge kinderen die opvang behoeven en de grootouders.

Deelnemers aan de focusgroepgesprekken die niet betrokken zijn bij informele opvang geven daarvoor het tijdsbeslag en de fysieke last als voornaamste overwegingen. Onder de potentiële aanbieders bestaat een grote bereidheid om —voor zover dat fysiek mogelijk is (gelet op de eigen gezondheid, de geografische afstand, andere verplichtingen die beslag op de tijd leggen)— als achterwacht voor noodsituaties op te treden. Ook daarbij wordt weer het incidentele karakter en de tijdelijkheid benadrukt; men wil wel helpen, maar is niet bereid verdergaande c.q. langdurige commitments aan te gaan.

4.5 | Conclusies

In dit hoofdstuk is verslag gedaan van het empirisch onderzoek onder gebruikers en aanbieders van kinderopvang. De aandacht ging in het bijzonder uit naar informele kinderopvang. De conclusies kunnen als volgt worden samengevat.

Een ruime meerderheid van de huishoudens in de steekproef waarin beide partners werken c.q. waarin een alleenstaande ouder werkt, maakt gebruik van kinderopvang. De meeste van deze huishoudens maken gebruik van een combinatie van formele en informele vormen van kinderopvang. Huishoudens waarin het jongste kind ouder dan vier jaar is, maken vaker uitsluitend gebruik van informele kinderopvang dan huishoudens waarin het jongste kind jonger is dan vier jaar. Respondenten met een hogere opleiding maken vaker gebruik van formele kinderopvang (al dan niet in combinatie met informele kinderopvang) dan respondenten met een lagere opleiding.

De meest voorkomende vorm van informele kinderopvang betreft opvang door opa's en oma's. Het aantal uren van informele kinderopvang is het hoogst voor een oppas aan huis. Lager opgeleiden maken vaker gebruik van informele opvang door familie (ouders dan wel andere familie). Vormen van informele opvang die gebruikelijker zijn onder hoger opgeleiden zijn: uitwisseling van opvang met andere ouders, opvang door burens en oppas aan huis. Aan formele kinderopvang hangt een prijskaartje. Voor informele opvang wordt relatief vaak niet betaald; wel worden regelmatig attenties aan de oppas gegeven. Formele kinderopvang wordt, vooral door de lager opgeleide respondenten, als duur ervaren.

Een relatief grote groep ouders is tevreden over het aantal uren dat ze werkt en wil niet minder werken om voor de kinderen te zorgen. Het betreft vooral respondenten met een (grote) part-time baan. Respondenten met een fulltime baan lijken minder tevreden.

De groep ouders die alleen gebruik maakt van informele kinderopvang heeft iets traditionelere opvattingen over opvang dan de groep ouders die (ook) gebruik maakt van formele kinderopvang. Ook geldt dat ouders die zichzelf godsdienstig noemen of tot een kerkgenootschap rekenen, vaker gebruik maken van uitsluitend informele kinderopvang dan de ouders die dat niet doen.

De aanbieders van informele kinderopvang zijn veelal vrouw, relatief hoog opgeleid en van middelbare leeftijd. Zij bieden opvang voor een beperkt aantal uren per week. Een opvallende conclusie uit de focusgroepen is dat aanbieders zich veelal niet structureel c.q. voor meer uren willen vastleggen.

5. Tussen trends en beleid

5.1 | Inleiding

In dit hoofdstuk willen we de uitkomsten van de empirische analyses zoals gepresenteerd in hoofdstuk 4 koppelen aan een aantal trends en ontwikkelingen zoals die ook al in hoofdstuk 1 zijn aangeduid. Daarbij staat de vraag centraal welke knelpunten er de komende jaren rond de informele kinderopvang moeten worden opgelost en hoe het overheidsbeleid daaraan een bijdrage zou kunnen leveren. Een belangrijk handvat voor de discussie in dit hoofdstuk vormen de bijdragen aan een in het kader van dit onderzoeksproject georganiseerde expertmeeting, waarbij zowel beleidsmakers als mensen uit de wetenschap een inbreng hadden (zie voor een overzicht van de deelnemers bijlage 4).

In dit hoofdstuk trekken we eerst een aantal van de in hoofdstuk 1 gesignaleerde trends door naar de toekomst. Vervolgens gaan we na welke consequenties de voorziene ontwikkelingen zullen hebben voor de vraag naar en het aanbod van informele kinderopvang. Aansluitend confronteren we deze verwachtingen met de doelstellingen van het overheidsbeleid, zoals vastgelegd in het Combinatiescenario, en bespreken we de mogelijkheden van eventueel te nemen concrete maatregelen om de voorziene problemen het hoofd te bieden.

5.2 | Trends rond informele kinderopvang

5.2.1. *Toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen*

In hoofdstuk 1 signaleerden we als belangrijkste trendmatige ontwikkeling die van belang is voor zowel de vraag naar als het aanbod van informele kinderopvang, die met betrekking tot de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Volgens de prognoses van CBS/CPB (1997: 71) wordt een verdere groei van de arbeidsparticipatie van vrouwen verwacht van 49 procent in 1995 tot 63 à 73 procent in

2020, afhankelijk van het voorziene macro-economische scenario (zie *tabel 5.1*). Deze groei doet zich voor in alle leeftijdsklassen van de bevolking, maar vooral in de leeftijdsklasse 55-64 jaar.

De groei betreft niet alleen de participatie gemeten in personen, maar ook het aantal per persoon gewerkte uren. Steeds meer vrouwen zullen de arbeidsmarkt betreden of een kleine deeltijdbaan verruilen voor een grotere, terwijl zich bij mannen een ontwikkeling aftekent naar meer deeltijdwerk. Daarbij dient overigens te worden opgemerkt dat het —mede in het licht van de aanhoudende stijging van de welvaart— voor de hand ligt dat de trendmatige arbeidsduurverkortingen zoals die in Nederland gedurende de hele tweede helft van de 20e eeuw heeft plaatsgevonden ook —zij het wellicht niet steeds in een gelijkmatig tempo— gedurende het eerste kwart van de volgende eeuw zal aanhouden. Wat nu nog deeltijdwerk heet, valt in 2020 mogelijk samen met de nieuwe standaardwerkweek.

Tabel 5.1. Participatiegraden naar geslacht en leeftijd (in procenten van de bevolking)

	1995	2010			2020		
		DE	GC	EC	DE	GC	EC
Mannen							
20-29 jaar	77	74	74	75	75	74	75
30-54 jaar	90	89	91	91	88	90	90
55-64 jaar	39	42	59	56	41	66	58
Totaal (20-64 jaar)	79	76	81	80	74	81	80
Vrouwen							
20-29 jaar	65	69	69	70	70	71	73
30-54 jaar	52	67	72	70	72	82	79
55-64 jaar	13	25	31	25	34	54	41
Totaal (20-64 jaar)	49	58	63	60	63	73	69
Totaal mannen en vrouwen (20-64 jaar)	64	67	72	70	68	77	74

DE: Divided Europe-scenario

GC: Global Competition-scenario

EC: European Coordination-scenario

Bron: CBS/CPB (1997), tabel 6.1, p. 71 (gedeeltelijk).

De verdere stijging van de arbeidsmarktparticipatie bij vrouwen hangt vooral samen met de toename van het opleidingsniveau (zie de tabel in *box 5.1* over de scenario's van het CBS en CPB elders in deze paragraaf). Steeds meer vrouwen zullen er behoefte aan hebben de opgedane kennis en inzichten beroepsmatig aan te wenden (ontplooiingsargument) en uit hoofde daarvan een professionele loopbaan nastreven. Anderszins vormen de hogere investeringen in onderwijs ook steeds meer een argument die investeringen op de arbeidsmarkt te gelde te maken (rendementsargument). De 'opportunity'-kosten (in de vorm van het misgelopen inkomen als je geen betaald werk verricht) zijn

Box 5.1. Beroepsbevolking in 2020 volgens drie scenario's

In zijn toekomstverkenningen onderscheiden het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Centraal Planbureau (CPB) drie scenario's volgens welke de (beroeps)bevolking zich de komende decennia (tot 2020) kan ontwikkelen. De scenario's verschillen qua accenten in demografische ontwikkeling, economische groei, internationale samenwerking en sociaal-cultureel klimaat en worden aangeduid als respectievelijk het 'Divided Europa' (DE)-, het 'Global Competition' (GC)- en het 'European Coordination'-scenario. Op voorhand wordt niet een der scenario's waarschijnlijker geacht dan de andere. De voornaamste cijfers behorend bij de drie scenario's staan vermeld in de tabel.

	1995	2020		
		DE	GC	EC
Totale bevolking (in mln. personen)	15,5	16,2	16,9	17,7
Groene druk ^a	39	34	36	40
Grijze druk ^b	21	32	33	32
Kindertal per vrouw	1,5	1,6	1,7	1,8
Aantal huishoudens (in mln.)	6,5	7,5	8,1	7,8
Alleenstaanden (in mln.)	2,0	3,0	3,6	2,8
Gemiddelde grootte van het huishouden	2,3	2,1	2,1	2,2
Opleidingsniveau ^c				
Basis	16	10	9	10
Lager	28	26	23	24
Hoger	19	24	26	25
Participatiegraad ^d				
Mannen	79	74	81	80
Vrouwen	49	63	73	69
Beroepsbevolking (in mln. personen)	6,4	6,9	8,0	7,9

^a Bevolking van 0-19 jaar als percentage van de bevolking van 20-64 jaar.
^b Bevolking van 65 jaar en ouder als percentage van de bevolking van 20-64 jaar.
^c Aandeel in procenten van de potentiële beroepsbevolking, i.e. de bevolking van 15-64 jaar exclusief scholieren en studenten.
^d Beroepsbevolking van 20-64 jaar als percentage van de potentiële beroepsbevolking.

Bron: CBS/CPB, 1997, p. 9, 21 (bewerkt).

immers hoger naarmate op basis van een hogere opleiding ook een hoger inkomen op de markt zou kunnen worden verworven.

Verder kan worden verondersteld dat ook het individualiseringsproces zijn invloed doet gelden. Naarmate dit veld wint, zullen steeds meer vrouwen eraan hechten zelfstandig een inkomen te verwerven en voor hun onderhoud niet langer afhankelijk te zijn van een partner. Op zichzelf kan dit streven weer voor een extra impuls zorgen op het gebied van onderwijs en opleidings- en beroepskeuzes. De wens om onafhankelijk te zijn kan vrouwen stimuleren zich meer c.q. in sterkere mate af te vragen of een bepaalde opleiding en het daarmee gekozen beroepsveld ook daadwerkelijk mogelijkheden biedt voor een succesvolle arbeidsmarktloopbaan en het via deze loopbaan bereiken van economische zelfstandigheid.

Behalve door de preferenties zal de toenemende arbeidsmarktparticipatie de komende jaren mogelijk ook gevoed worden door de noodzaak een arbeidsinkomen te verwerven. Een toenemend aantal huishoudens neemt de laatste jaren woonlasten op zich die uitsluitend nog te dragen zijn op basis van twee (gedeeltelijke) inkomens. Zeker in de grote steden lijkt dat een bijdrage te hebben geleverd aan de bij voortduring stijgende prijzen op de markt voor koopwoningen. Net als in veel andere grote steden in andere westerse landen zou ook in Nederland een situatie kunnen ontstaan waarin 'een woning in de stad' op basis van één gemiddeld inkomen niet langer te financieren valt en dat daarom tweeverdienerschap steeds meer noodzaak wordt.

Daarnaast wordt de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in beleidsmatige zin sterk ondersteund. Die ondersteuning —hoewel op sommige punten wellicht niet optimaal en minder effectief dan zou kunnen (zie bijvoorbeeld Plantenga en Schippers, 1999)— kent zowel een 'push'- als een 'pull'-component. De 'push'-component wordt gevormd door de '1990-maatregel' en aanverwant beleid. Dit beleid geeft vrouwen de boodschap mee: 'U moet in principe voor uzelf zorgen'. In het kader van het in paragraaf 5.4 uitgebreider te bespreken Combinatiescenario is dit streven verwoord als het streven naar economische zelfstandigheid. Bij 'pull'-factoren kan gedacht worden aan allerlei maatregelen die de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen ook daadwerkelijk vergemakkelijken. In deze categorie behoren de uitbreiding van de kinder- en buitenschoolse opvang zoals die in de loop van de jaren negentig tot stand is gekomen en de komende jaren nog zal worden gerealiseerd. Ook de verschillende verlofregelingen die de

combinatie van arbeid en zorg moeten bevorderen, kunnen in dit kader worden genoemd (zie ook SZW, 1999).

5.2.2. *Meer onbetaalde arbeid door vaders*

Een andere in hoofdstuk 1 gesignaleerde trend die relevant is in de discussie over informele kinderopvang is die met betrekking tot de onbetaalde arbeid door vaders. Hoewel voor de participatiegraad in personen bij mannen voor de periode tot 2020 nauwelijks een daling wordt voorzien (en voor de oudere leeftijdsgroep zelfs een flinke stijging), geldt wel dat steeds meer mannen in deeltijd werken (1999, negen procent) en nog meer mannen in deeltijd willen werken (1999: 12 procent) (Verboon *et al.*, 1999; zie ook Grift *et al.*, 1999). Volgens Verboon *et al.*, (1999, p. 41) geeft een derde van de mannen die in deeltijd (zouden willen) werken aan dat te (willen) doen in verband met zorgtaken⁶. Bij vrouwen zijn zorgtaken bijna twee keer zo vaak de reden om in deeltijd te willen werken⁷. Hoewel de daling in betaalde uren bij mannen zich dus zeker niet volledig zal vertalen in een toename van de tijd besteed aan onbetaalde arbeid laat onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau op het punt van de tijd besteed aan huishoudelijke en gezinstaken en in het bijzonder de zorg voor kinderen een duidelijke trend zien, met name bij vaders van jonge kinderen (tot zes jaar) (zie *tabel 5.2*).

Hoewel extrapolatie van deze trend een hachelijke zaak is, kan —zeker in het licht van de geobserveerde deeltijdwens onder mannen— een voortgaande ontwikkeling in dezelfde richting voor waarschijnlijk worden gehouden. Andere indicatoren die in deze richting wijzen, zijn de opvattingen onder jongeren over de gewenste taakverdeling in hun toekomstige partnerrelatie.

Hoewel tussen droom en daad nog tal van praktische bezwaren in de weg kunnen staan, is het beeld toch zodanig —en gedurende het afgelopen decennium ook zodanig in emancipatorische zin gewijzigd— dat een continuering van de traditionele taakverdeling binnen huishoudens onwaarschijnlijker wordt.

⁶ Onder andere Spaans (1997) geeft aan dat meer dan de helft van de mannen met een deeltijdwens (22 procent) geen concrete actie onderneemt om deze wens te realiseren.

⁷ Overigens noemt 44 procent van de mannen die in deeltijd zouden willen werken als reden de behoefte aan meer tijd voor 'zichzelf'. Daarbij valt niet uit te sluiten dat dit bijvoorbeeld mede hun eigen rol als vader omvat. Zoals bekend verschillen vrouwen en mannen vaak in de manier waarop zij bepaalde taken en activiteiten benoemen.

Tabel 5.2. Tijdsbesteding (in uren per week) van (gehuwd) samenwonende vrouwen en mannen, naar leeftijd van het jongste kind, 1975-1995

	Vrouwen				Mannen			
	1975	1985	1995	Trend ^a	1975	1985	1995	Trend ^a
<i>Jongste kind: 0-5 jaar</i>								
Huishoudelijke en gezinstaken	49,6	53,9	49,2		15,7	20,0	20,7	++
Huishoudelijk werk	30,7	29,0	26,0	--	6,7	8,9	8,6	++
Zorg voor kinderen	13,4	18,9	19,6	++	4,2	6,3	8,4	++
Doe het zelfwerkzaamheden	5,6	6,0	3,5	--	4,8	4,8	3,7	
Betaalde arbeid	1,9	4,3	8,4	++	36,4	32,6	39,4	
<i>Jongste kind: 6-14 jaar</i>								
Huishoudelijke en gezinstaken	45,1	45,8	39,0		13,6	14,4	17,2	++
Huishoudelijk werk	33,9	32,2	28,3	--	6,2	7,2	9,9	++
Zorg voor kinderen	5,3	6,3	6,7	--	1,9	1,8	2,6	
Doe het zelfwerkzaamheden	6,0	7,4	4,0		5,4	5,4	4,7	-
Betaalde arbeid	4,2	5,8	11,0	++	29,8	37,4	36,2	++
<i>Jongste kind: ouder dan 14 jaar</i>								
Huishoudelijke en gezinstaken	42,7	43,9	37,5	-	13,1	14,9	13,4	
Huishoudelijk werk	36,4	34,5	30,4	-	6,8	7,5	7,7	
Zorg voor kinderen	1,2	0,9	2,7		1,0	0,6	0,5	
Doe het zelfwerkzaamheden	5,1	8,4	4,5		5,3	6,8	5,1	
Betaalde arbeid	2,6	6,0	9,0	++	29,2	34,2	39,4	+

+/- = significant op een procent-niveau; +/- = significant op vijf procent-niveau.

Bron: SCP (1997), p. 140, tabel 5.8.

Zo is in zowel 1994 als in 1997 in een schriftelijk NIDI-survey naar Meningingen en Opvattingen omtrent het Bevolkingsvraagstuk (MOAB) een (in beide surveys) identieke vraag gesteld naar de eigen voorkeur van de respondent voor wat betreft de combinatie van ouderschap en werk, zowel voor zichzelf als voor een eventuele partner. De resultaten staan weergegeven in *tabel 5.3*. Uit de tabel blijkt dat jongeren steeds vaker de voorkeur geven aan een scenario waarin beide partners in deeltijd werken als er kinderen zijn, of waarin de man voltijds en de vrouw deeltijds werkt.

Steeds minder jongeren vinden het tijdelijk stoppen van de vrouw een lonkend perspectief. Een scenario waarin beide partners voltijds werken wanneer er kinderen zijn wordt door slechts weinig jongeren geambieerd. De trend komt redelijk overeen met die welke Beets *et al.*, (1997b) in paneldata onder jongvolwassenen vonden.

Tabel 5.3. Gewenste verdeling van arbeid en zorg tussen partners, volgens 18-29 jarigen (in procent dat een bepaalde voorkeur heeft)

	1994	1997
Geen kinderen	7	5
Wel kind(eren)		
Beide partners voltijds werken	6	4
Beide partners deeltijds werken	17	27
Man voltijds en vrouw deeltijds werken	23	33
Vrouw tijdelijk stoppen	26	17
Vrouw totaal stoppen	9	7
Overig	12	7
Totaal (%)	100	100
N	254	288

Bron: NIDI-berekeningen op data uit MOAB94-survey en MOAB97-survey.

Ten aanzien van de tijdsbesteding van ouders is nog een aantal aanvullende opmerkingen op zijn plaats. Tabel 5.2 laat behalve de hierboven gesignaleerde toename van de door vaders aan jonge kinderen bestede tijd nog een aantal andere opmerkelijke ontwikkelingen zien. De eerste is dat er ook bij moeders sprake is van een toename van de tijd besteed aan de zorg voor jonge kinderen. De tweede is dat er bij vaders van schoolgaande kinderen behalve van een groei van de tijd besteed aan huishoudelijke en zorgtaken ook een toename valt te constateren van de tijd besteed aan betaald werk. De toename in uren betaalde arbeid is ook bij moeders te constateren. Vanuit de optiek van de vraag naar en het aanbod van informele kinderopvang lijkt vooral de vraag naar de beschikbaarheid van ouders een relevant gegeven. Op grond van de hierboven gememoreerde SCP-gegevens neemt die beschikbaarheid voor zowel moeders als vaders af. Alleen een ‘slimme’ combinatie van arbeidstijden tussen de ouders biedt ruimte voor ‘zelf zorgen’ door vader of moeder. De afgelopen jaren is door de wijziging van de Arbeidstijdenwet en de voortgaande flexibilisering van de inzet van personeel de ruimte voor dergelijke ‘slimme combinaties’ flink toegenomen.

Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of die ruimte inmiddels maximaal benut wordt of dat op dit punt nog additionele mogelijkheden bestaan⁸.

⁸ De ruimte voor dergelijke ‘slimme’ combinaties wordt overigens weer beperkt door de toenemende geografische afstand tussen de plek waar mensen wonen en de plek waar zij werken en de toename van de tijd die met het woon-werkverkeer gemoeid is. Deze groeiende geografische afstand is onder meer een gevolg van het feit dat er steeds meer huishoudens zijn waar beide partners een baan hebben, zodat de kans dat zij ook beiden

5.2.3. De 'Nederlandse' norm van 'zelf zorgen'

Hoewel de buitenshuis werkende moeder inmiddels ruimschoots geaccepteerd is in Nederland (SCP, 1998) en steeds minder moeders de loopbaan onderbreken na de geboorte van kinderen (CBS, 1998c), staat ook de norm van 'zelf zorgen' anno 1999 nog recht overeind. In hoofdstuk 1 werd reeds gerefereerd aan de uitkomsten van het onderzoek 'Witte vlekken in de kinderopvang' (Van Doorne-Huiskes *et al.*, 1996), die deze stelling onderstrepen. Hoewel steeds meer ouders 'zelf zorgen' combineren met een of andere vorm van formele of informele kinderopvang, is de gedachte dat een kind bijvoorbeeld vijf dagen in de week aan een kinderdagverblijf zou worden overgelaten voor veel ouders weinig aantrekkelijk. De opvatting dat de ouders de hoofdrol in de opvoeding zouden moeten spelen en op dat punt in elk geval de regie in handen moeten houden, geldt in het bijzonder ten aanzien van kinderen in de leeftijd tot vijf jaar. De discussie over de beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt van 'bijstandsmoeders' met kinderen in die leeftijdscategorie zoals gevoerd in het najaar van 1999 en de daarin aangevoerde argumenten spreken in dit opzicht boekdelen.

Zoals gezegd, maken steeds meer ouders gedurende een deel van de tijd gebruik van enige vorm van kinderopvang. Het Onderzoek Gezinsvorming van het CBS (1998c) vermeldt daarover de in *tabel 5.4* opgenomen gegevens.

In hoofdstuk 2 kwam reeds aan de orde dat de groei van het gebruik van kinderopvang enerzijds te maken heeft met de 'moderniteit' van opvattingen, waarbij die 'moderniteit' onder meer wordt bevorderd door het gestegen en stijgende opleidingsniveau van de bevolking. Anderzijds geldt ook dat in de loop van de tijd steeds meer voorzieningen, met name op het terrein van de formele kinderopvang, beschikbaar zijn gekomen (zie *tabel 5.5*). Gelet op de beleidsvoornemens van het kabinet en de verschillende maatregelen die de afgelopen jaren zijn genomen, zal het aanbod van zowel kinderdagverblijven als buitenschoolse opvang de komende jaren een aanzienlijke stijging ondergaan. Voor zover ook hier de economische wetmatigheid geldt dat elk aanbod zijn

in de nabijheid van hun werk kunnen wonen kleiner is dan de kans dat een alleenverdiener dicht bij het werk woont.

Tabel 5.4. Kinderopvang van het eerste kind voordat het de leeftijd van vier jaar bereikte

	Geboorteperiode eerste kind		
	Voor 1980	1980-1986	1987-1993
Gebruik gemaakt van kinderopvang in de periode toen het kind nog geen vier jaar was (%)	47	65	80
Soort kinderopvang (in % van het aantal gebruikers)			
Kinderdagverblijf	9	13	25
Bedrijfscreche	2	2	4
Peuterspeelzaal	76	76	71
Gastouderschap	2	4	9
Betaalde oppas thuis	15	18	22
Ouderschapsverlof	1	2	13
Onbetaalde opvang door uitwisseling	9	9	4
Onbetaalde oppas	31	37	41
Opvang door partner	17	24	31

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 1998.

Tabel 5.5. Kinderopvang in Nederland (stand per 31-12 van het betreffende jaar)

	1990	1993	1996
Opvangplaatsen (x 1000)			
Hele-dagverblijven	21,4	41,7	54,1
Halve-dagverblijven	1,5	2,8	2,4
Bedrijfscreche ^a	2,8	3,0	- ^c
Buitenschoolse opvang	3,4	10,8	13,8
Gastouderopvang ^b	2,1	10,6	14,6
Deelnemende kinderen (x 1000)			
Hele-dagverblijven	38,4	70,3	100,8
Halve-dagverblijven	2,5	3,9	4,1
Bedrijfscreche ^a	4,6	4,8	- ^c
Buitenschoolse opvang	5,0	13,6	25,2
Gastouderopvang ^b	2,4	11,4	15,8

^a Na 1996 opgenomen onder hele-dagverblijven.^b Cijfers over gastouderopvang in 1990 zijn gebaseerd op schattingen.^c Geen gegevens beschikbaar.

Bron: CBS, 1998d.

eigen vraag scheidt, mag op basis van deze uitbreiding van het aanbod tevens op een verdere groei van het gebruik worden gerekend.

5.3 | Toekomstige vraag naar en aanbod van informele kinderopvang

5.3.1. *Verwachtingen omtrent de vraag*

Op grond van de hierboven besproken trends valt te verwachten dat de vraag naar kinderopvang het komende decennium verder zal toenemen: ouders hebben als gevolg van de verder groei van hun deelname aan betaalde arbeid minder gelegenheid om zelf voor hun kinderen te zorgen. Bovendien raakt opvang door derden steeds meer geaccepteerd en ingeburgerd. Uit hoofdstuk 4 (tabel 4.5) blijkt dat van de respondenten uit ons onderzoek meer dan driekwart gebruik maakt van kinderopvang. Op grond hiervan kan een stijging van de vraag naar zowel formele als informele opvang worden verwacht. Binnen de mix van formele en informele opvangmogelijkheden zal het aandeel van de formele opvang stijgen, omdat steeds meer ouders overtuigd raken van de positieve kanten van opvang samen met andere kinderen, steeds meer ouders het zich financieel kunnen permitteren en het aanbod van formele opvang de komende jaren zal stijgen. Op grond hiervan kan een (relatieve) daling van de vraag naar informele opvang worden verwacht. Of deze twee aan elkaar tegengestelde ontwikkelingen per saldo tot een stijging of een daling van de vraag naar informele opvang zullen leiden, valt op voorhand moeilijk te voorspellen. Voorlopig lijkt het er op dat de groei van de formele —en daarbinnen met name de buitenschoolse opvang— de groei van de arbeidsmarktparticipatie van moeders maar moeilijk kan bijhouden. Zolang de krapte op de arbeidsmarkt aanhoudt, zal deze situatie vermoedelijk voortduren. Zeker in eerste instantie lijkt er van minder behoefte aan informele kinderopvang dan ook geen sprake. Naarmate de programma's voor uitbreiding van de formele opvang verder worden gerealiseerd, zal in dat segment een evenwicht tussen vraag en aanbod dichterbij komen en ondergaat de vraag naar informele opvang mogelijk een lichte daling.

Binnen het scala van informele opvang ligt een verschuiving in de richting van meer betaalde vormen voor de hand. Enerzijds zagen we in hoofdstuk 4 een duidelijke voorkeur voor opvang aan huis, dat wil zeggen in de eigen omgeving van het kind. Ook de toenemende variëteit in arbeidspatronen van ouders maakt opvang aan huis —en ook op wisselende en minder gangbare tijdstippen— een steeds geëigender vorm. Anderzijds wijst het proces van individualisering in de richting van opvang door een betaalde kracht waaraan duidelijke en expliciete eisen kunnen worden gesteld en waarvan een bepaald niveau van professionaliteit wordt verwacht. Zoals ook uit de focusgroep-gesprekken naar voren kwam, bestaat er bij ouders een zekere vrees voor het ontstaan van te vergaande verplichtingen jegens netwerkleiden, zoals familie en vrienden. Als alle 'verplichtingen

tingen' in geld worden afgerekend, houden ouders zelf volledige zeggenschap over de opvoeding en behoeven zij geen 'inmenging' in de opvoeding door anderen te vrezen. Aldus lijkt de 'nanny' —of een daaraan verwante op de Nederlandse situatie toegesneden en betaalbare variant— voor veel ouders de meest aantrekkelijke vorm van informele opvang, waarbij te verwachten valt dat steeds meer ouders in staat en bereid zullen zijn om ook de kosten hiervan te dragen.

5.3.2. *Verwachtingen omtrent het aanbod*

De hierboven geschetste trends wijzen tamelijk uniform in dezelfde richting: in de periode tot 2020 zullen minder potentiële aanbieders van informele kinderopvang beschikbaar zijn. Naarmate er meer vrouwen zelf betaald werk hebben of meer uren werken (een grote deeltijdbaan in plaats van een kleine), zullen zij minder beschikbaar zijn voor de opvang van eigen en andermans kinderen. Dat geldt voor zusters, voor tantes, voor buurvrouwen en vooral in de leeftijdscategorie van 55 tot 64 jaar waar een sterke groei van de participatiegraad wordt verwacht. In die laatste groep vinden we ook 'oma's' die langer op de arbeidsmarkt actief zijn. Andere oma's die de leeftijd van 65 jaar reeds zijn gepasseerd, blijven langer vitaal en gezond en zouden uit hoofde daarvan voor extra aanbod kunnen zorgen. Hun grotere vitaliteit in combinatie met een betere financiële positie vergroot echter ook de mogelijkheid voor een alternatieve tijdsbesteding: sporten, reizen en andere hobbies slokken een steeds groter deel van de tijd van ouderen op.

Bovendien geldt ook bij de aanbieders de behoefte geen al te sterke verplichtingen aan te gaan. 'Af en toe' een dagje zorgen is —zo blijkt ook uit de focus-groepgesprekken— prima, maar het moet geen verplichtend karakter krijgen. Aanbieders willen de handen vrij houden om andere dingen te doen en de ruimte hebben om als hun dit uitkomt 'neen' te zeggen.

De verwachte demografische ontwikkelingen laten zien dat er weinig jongeren beschikbaar zijn die de oudere generaties als aanbieders van informele opvang kunnen vervangen. Gelet op de verwachte groei van de (formele) zorgsector, de commerciële dienstverlening en bijvoorbeeld de ICT-branche hebben jonge mensen diverse alternatieven waaruit zij kunnen kiezen en lijkt de sector van de informele kinderopvang —in elk geval bij de huidige prijzen— niet de meest aantrekkelijke optie. Aldus lijkt een reservoir aan informele opvangkrachten over te blijven dat wel geschikt is als 'achterwacht' in het geval van calamiteiten, maar dat weinig perspectief biedt voor structurele arrangementen.

5.3.3. *De aansluiting tussen vraag en aanbod*

In het licht van het voorafgaande kan gemakkelijk de conclusie worden getrokken dat vraag naar en aanbod van informele kinderopvang in de toekomst steeds minder op elkaar zullen aansluiten, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin. Bovendien groeien de discrepanties tussen vraag en aanbod gemiddeld twee maal zo snel als bijvoorbeeld de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Er is immers sprake van twee processen: een vrouw met kinderen die aanvankelijk beschikbaar was voor informele opvang (bijvoorbeeld in combinatie met een kleine deeltijdbaan) en fulltime gaat werken, moet niet alleen in mindering gebracht worden bij de aanbieders van informele opvang, maar zal in veel gevallen ook zelf extra beroep op informele opvang doen.

Dergelijke discrepanties en marktfalen geven als zodanig veelal reeds aanleiding tot overheidsingrijpen. De vraag naar de rol van het beleid en de verhouding tussen de hierboven geschetste verwachtingen en dat beleid is des te in-teressanter omdat de overheid in de vorm van het Combinatiescenario een aantal jaren geleden ook expliciete doelstellingen en de route hoe deze te bereiken heeft geschetst ten aanzien van de verdeling van betaalde arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen en ten aanzien van de organisatie van de kinderopvang. Hieronder zal nader op de relatie tussen het Combinatiescenario en de ontwikkelingen rond informele kinderopvang worden ingegaan.

5.4 | De toekomst van de informele kinderopvang en het Combinatiescenario

In hoofdstuk 1 is reeds aangegeven dat het beleid van de Nederlandse overheid sinds een aantal jaren gericht is op het realiseren van het zogeheten Combinatiescenario, zoals ontwikkeld door de Commissie Toekomstscenario's Herverdeling Onbetaalde Arbeid (1995a, 1995b) en later uitgewerkt en nader ingevuld door de Emancipatieraad (1996). Dit scenario voorziet enerzijds in een herverdeling van betaalde arbeid en onbetaalde zorg tussen mannen en vrouwen, opdat iedere burger op individueel niveau in staat is zowel economische als zorgzelfstandigheid te realiseren. Anderzijds voorziet het Combinatiescenario in een beperkte overheveling van nu nog onbetaalde zorgtaken naar de markt voor betaalde arbeid. Op dit laatste punt bestaat echter een duidelijk onderscheid met het eveneens door de Commissie Toekomstscenario's ontwikkelde Uitbestedingsscenario dat voorziet in een maximale uitbesteding van zorgtaken aan de

markt. Het Uitbestedingsscenario is inmiddels in beleidskringen als minder passend bij de Nederlandse situatie terzijde gelegd.

Het hierboven ten aanzien van de toekomst van de kinderopvang geschetste beeld roept op zijn minst de vraag op of ouders in Nederland toch niet verder willen gaan op de weg van uitbesteding van die kinderopvang dan als wenselijk voorzien in het Combinatiescenario; en —voor zover ze dat niet willen— of de feitelijk voorziene ontwikkeling toch niet meer in die richting wijst. Het ziet er immers vooral nog naar uit dat de groei van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in Nederland sneller verloopt dan het proces van herverdeling van onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen. Op huishoudensniveau is er daardoor minder tijd beschikbaar voor de zorg voor kinderen. Dat laatste impliceert de uitbesteding van een steeds groter deel van de kinderopvang, maar dat is alleen mogelijk indien ouders niet strikt vasthouden aan de norm van ‘zelf zorgen’. Als dit laatste wel gebeurt of als het aanbod van formele en informele kinderopvang tekort schiet, lijken vooral vrouwen te worden opgezaald met het dilemma dat zij enerzijds hun talenten via de arbeidsmarkt tot ontplooiing willen brengen en willen of moeten bijdragen aan het huishoudinkomen, terwijl zij anderzijds primair verantwoordelijk worden gehouden voor adequate zorg voor en opvang van de kinderen. Een dergelijk patroon lijkt weinig meer dan een continuering van de bestaande situatie. Anders —en pregnanter geformuleerd— komt het er op neer dat zolang de herverdeling van onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen niet serieus van de grond komt, met de toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen de kuil gegraven wordt, waar zij op basis van de tekorten aan formele en informele kinderopvang na verloop van tijd weer zelf in vallen (in de vorm van overbelasting of gedwongen terugtrekking van de arbeidsmarkt).

Het antwoord op de vraag ‘En als oma nu ook een baan heeft?’ kan dan ook worden geformuleerd als: ‘Dan moet paps meer zorgen’.

Dit lijkt enigszins een open deur, maar blijkt dat bij nader inzien toch niet. De hierboven gegeven uiteenzetting laat immers nog eens duidelijk zien dat een verbetering van de maatschappelijke positie van vrouwen eenvoudigweg niet mogelijk is als er geen substantiële herverdeling van zorgtaken tussen vrouwen en mannen tot stand komt. Op grond van de eerder in dit hoofdstuk gepresenteerde cijfers kan echter worden geconstateerd dat die herverdeling een zaak van lange adem is. De vraag is dan of beleidsmatig toch iets kan worden gedaan om

de problemen rond kinderopvang, waarvoor met name vrouwen zich geplaagd zien, van hun scherpste randjes te ontdoen.

5.5 | Aandachtspunten voor het kinderopvangbeleid

Zowel op grond van de uitkomsten van de empirische analyses uit hoofdstuk 4 als op grond van de expertmeeting waarin deze uitkomsten zijn besproken, kan een aantal aandachtspunten voor het beleid worden geformuleerd. Daarbij lopen opmerkingen met betrekking tot formele en informele kinderopvang door elkaar heen; dit sluit geheel aan bij de benadering van veel ouders die eerder denken in termen van een continuüm, waarbinnen een mix gezocht moet worden om in de opvangbehoefte voor hun kinderen te voorzien.

- Veel gebruikers van informele opvang zijn niet ontevreden over de kwaliteit van die opvang.
- Veel ouders hebben behoefte aan kinderopvang aan huis. Deze behoefte hangt zowel samen met de visie dat (bijna) voltijdse opvang in een kinderdagverblijf onwenselijk is, als met de praktische omstandigheid dat steeds meer ouders te maken hebben met flexibele en onregelmatig werktijden (steeds vaker in combinatie met langere reistijden) die niet sporen met de openingstijden van het kinderdagverblijf of de buitenschoolse opvang.
- Een flinke groep ouders vindt formele kinderopvang nog steeds (te) duur en kiest (mede) daarom voor zelf zorgen of voor informele opvang.
- Formele opvang is met name ‘te duur’ en ‘te bewerkelijk’ als er niet één, maar twee of drie kinderen moeten worden opgevangen. Als informele opvang niet of onvoldoende kan worden gevonden, rest de ouders (lees: meestal de moeder) weinig anders dan te stoppen met betaald werk.
- Een andere groep ouders beschikt op zich over voldoende koopkrachtige vraag om kwalitatief goede informele opvang te betalen, maar wil dan ook bepaalde kwaliteitsgaranties.
- ‘Netwerkliden’ kunnen wel de functie van ‘achterwacht’ vervullen, maar zijn geen reservoir waar je voor structurele vormen van informele opvang op kunt bouwen.
- Ouders lijken in toenemende mate een voorkeur te hebben voor opvang die niet interfereert met hun eigen opvoedingsidealen en –gewoontes.
- Gebruikers van formele en gebruikers van informele kinderopvang worden zeer verschillend behandeld waar het gaat om een tegemoetkoming in de

kosten van de opvang (subsidie en fiscaliteit): in principe komen alleen gebruikers van formele opvang voor een tegemoetkoming in aanmerking.

Het beleid zou via een aantal routes op deze punten kunnen inspelen.

- In de eerste plaats zou het totale pakket aan kinderopvangvoorzieningen (zowel in termen van breedte, kwaliteit als kwantiteit) nog eens tegen het licht gehouden moeten worden. Recent zijn opnieuw substantiële bedragen beschikbaar gesteld voor uitbreiding van de kinderopvang en —vooral— de buitenschoolse opvang (TK, 1998-1999). Bij de besteding van deze gelden, zouden ook nieuwe initiatieven voor financiering in aanmerking moeten komen. Daarbij valt te denken aan varianten die beter voorzien in de behoefte van ouders aan opvang aan huis of in de zeer nabije woonomgeving. Gelet op de kwaliteitsoordelen over de huidige informele opvang zou hier wellicht als richtsnoer kunnen gelden het streven naar een prijs/kwaliteit-verhouding die ligt tussen wat thans in respectievelijk de formele en de informele kinderopvang gebruikelijk is. Qua vormgeving zou mogelijk gedacht kunnen worden aan een uitzendconstructie onder de verantwoordelijkheid van bestaande aanbieders van formele kinderopvang (bijvoorbeeld gastoudercentrales); dit laatste met een bepaalde mate van kwaliteitsborging als oogmerk⁹. Het onderscheid tussen wat nu nog ‘formeel’ en ‘informeel’ is zou daarmee kunnen komen te vervallen. In de plaats ervan komt een divers en rijk geschakeerd, op de wensen en mogelijkheden van de gebruikers toegesneden aanbod (zie ook Emancipatieraad, 1997, p. 56).
- In de tweede plaats richten stromen die voorzien in een tegemoetkoming in de kosten van kinderopvang (enerzijds door subsidiëring van kinderopvangplaatsen en anderzijds door lagere belastingen voor wie aan de criteria voldoet om in aanmerking te komen voor aftrek van de uitgaven voor kinderopvang) zich de facto op een minderheid van de ouders in Nederland. Alleen de gebruikers van formele kinderopvang profiteren van deze geldstroom. Gegeven het verschil tussen de ‘gemiddelde gebruikers’ van respectievelijk formele en informele kinderopvang op het punt van opleiding en inkomen, is het de vraag of het vanuit het perspectief van bevordering van arbeidsmarktpartici-

⁹ Tijdens de expertmeeting werd hierover gesproken onder de noemer van ‘het organiseren van de informaliteit door formele organisaties’. Als mogelijke uitwerking werd onder andere —naar analogie met de ‘witte werkster’— de ‘witte oppas’ gesuggereerd. Overwogen zou kunnen worden of aan mensen die ‘gecontroleerd’ aan huis oppassen ook bepaalde rechten kunnen worden toegekend.

patie en economische zelfstandigheid gewenst is de financiële ondersteuning exclusief aan de formele opvang en daarmee vooral aan hoger opgeleiden ten goede te laten komen. In de Emancipatie-effectrapportage Verkenning Belastingstelsel 21e eeuw (Dierx *et al.*, 1999) is onder meer gepleit voor een ‘combinatiekorting’ op het te betalen belastingbedrag voor iedereen die betaalde arbeid en zorg voor (onder andere) kinderen combineert. Een dergelijke fiscale tegemoetkoming in de kosten van kinderen maakt niet langer onderscheid tussen formele en informele kinderopvang. Daarmee zou zo’n tegemoetkoming ook het beleid ondersteunen om de arbeidsmarktparticipatie van lager opgeleiden te bevorderen.

De bij veel ouders levende voorkeur voor ‘zelf zorgen’ pleit op zich voor uitbreiding/verbetering van de voorzieningen op het terrein van het ouderschapsverlof. In zijn algemeenheid kleeft aan verlofvoorzieningen het gevaar dat vrouwen wel en mannen geen gebruik van de voorzieningen zullen maken, waardoor per saldo zorg primair het domein van vrouwen blijft en de herverdeling van onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen stagneert (zie bijvoorbeeld Plantenga en Schippers, 1999); collectief gefinancierde voorzieningen op het terrein van de kinderopvang kennen dit bezwaar niet. Deze notie maakt duidelijk dat als voor verdere uitbouw van verlofregelingen wordt gekozen — en dat is de lijn die in de kabinetsnota *Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg* (SZW, 1999) in aansluiting bij het Combinatiescenario wordt gevolgd deze regelingen wel zo moeten worden ingericht dat ze niet ‘concurrentievervalsend’ zijn, in die zin dat ze voor vrouwen verhoudingsgewijs aantrekkelijker zouden zijn dan voor mannen en daardoor door vrouwen meer gebruikt zouden worden dan door mannen¹⁰.

Maatregelen die passen bij deze routes ondersteunen enerzijds het Combinatiescenario en laten de noodzaak onverlet om de herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen met kracht na te blijven streven, maar voorkomen anderzijds dat vrouwen, voor die herverdeling een feit is, tussen de hamer van het betaalde werk en het aambeeld van de zorg voor kinderen worden geplet.

¹⁰ Dat houdt bijvoorbeeld in dat de regelingen financieel moeten kunnen concurreren met het inkomen dat mannen op de arbeidsmarkt kunnen verwerven. Gegeven hun ongelijke arbeidsmarkt- en inkomensposities impliceert een regeling met betaling op minimumniveau thans voor mannen nog een veel grotere inkomensdaling dan voor vrouwen.

6. Samenvatting en conclusies

Achtergrond

Het onderzoek ‘En als oma nu ook een baan heeft?’ stelt de toekomst van de informele kinderopvang in Nederland centraal. Vanuit het perspectief dat met de toename van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen minder aanbieders van informele kinderopvang beschikbaar komen en daarentegen steeds meer ouders een beroep op opvang door anderen zullen doen, wordt nagegaan of en in welke mate zich in de komende jaren knelpunten zullen voordoen rond de informele kinderopvang.

Theoretische overwegingen

In het theoretisch hoofdstuk wordt een onderscheid gemaakt tussen vraag naar en aanbod van informele kinderopvang. De vragers van informele kinderopvang kunnen verondersteld worden hun keuzes te laten afhangen van een aantal financiële overwegingen, van tijdsrestricties, van kwaliteit en kwantiteit van de voorzieningen en van sociale normen. Aldus zullen vragers vooral verschillen naar opleiding en inkomen, naar de leeftijd van het kind en de huishoudenssituatie en naar eigen sociale en religieuze achtergrond. Hoger opgeleide ouders zullen zowel op basis van hun veelal hogere inkomen als op grond van hun modernere normen en waarden relatief vaak kiezen voor formele in plaats van informele kinderopvang en binnen het scala van informele opvang vaker de voorkeur geven aan een betaalde vorm van opvang. Naarmate de kinderen jonger zijn, zal voor een ‘vertrouwder’ vorm van (informele) opvang worden gekozen. Bij aanbieders zullen vooral de beschikbare tijd en de sociale normen voor onderlinge verschillen tussen aanbieders zorgen. Vooral grootmoeders hebben relatief veel tijd beschikbaar. Naarmate de kleinkinderen dichterbij wonen en de grootouders meer traditionele opvattingen hebben, zullen zij zich vaker als aanbieder van informele opvang beschikbaar stellen.

Empirisch onderzoek

Bij het empirisch onderzoek zijn twee verschillende lijnen gevolgd. De eerste betrof een enquête-onderzoek onder enkele honderden respondenten, die hetzij via de school of de peuterspeelzaal van hun kind(eren), hetzij na het insturen van een bon uit een lokale krant in Utrecht of Amersfoort, een vragenlijst kregen toegestuurd. De vragenlijst bevatte behalve een aantal vragen over kenmerken van de respondent en zijn/haar huishouden een serie vragen over het (niet-)gebruik van zowel formele als informele kinderopvang dan wel over het aanbieden van informele kinderopvang, alsmede een reeks vragen naar opvattingen van respondenten over kinderopvang en de combinatie van werk en de zorg voor kinderen. In totaal waren 445 vragenlijsten bruikbaar voor analyse.

De tweede lijn betrof een aantal focusgroepgesprekken met vragers en (potentiële) aanbieders van informele kinderopvang. De focusgroepgesprekken hadden als doel de inzichten zoals verkregen via de schriftelijke enquêtes nader uit te werken en te verdiepen. Uiteindelijk hebben 17 (potentiële) aanbieders en 11 vragers aan de focusgroepen meegewerkt.

Onderzoeksresultaten

Het empirisch onderzoek leidde onder meer tot de volgende uitkomsten. Een ruime meerderheid van de huishoudens in de steekproef waarin beide partners werken c.q. waarin een alleenstaande ouder werkt, maakt gebruik van kinderopvang. De meeste van deze huishoudens maken gebruik van een combinatie van formele en informele vormen van kinderopvang. Huishoudens waarin het jongste kind ouder dan vier jaar is, maken vaker uitsluitend gebruik van informele kinderopvang dan huishoudens waarin het jongste kind jonger is dan vier jaar. Respondenten met een hogere opleiding maken vaker gebruik van formele kinderopvang (al dan niet in combinatie met informele kinderopvang) dan respondenten met een lagere opleiding.

De meest voorkomende vorm van informele kinderopvang betreft opvang door opa's en oma's. Het aantal uren van informele kinderopvang is het hoogst voor een oppas aan huis. Lager opgeleiden maken vaker gebruik van informele opvang door familie (ouders dan wel andere familie); vormen van informele opvang die gebruikelijker zijn onder hoger opgeleiden zijn: uitwisseling van opvang met andere ouders, en opvang door burens en oppas aan huis. Aan formele kinderopvang hangt een prijskaartje. Voor informele opvang wordt relatief vaak niet betaald; wel worden regelmatig attenties aan de oppas gegeven. Formele

kinderopvang wordt, vooral door de lager opgeleide respondenten, als duur ervaren.

Een relatief grote groep ouders is tevreden over de omvang van de baan en wil niet minder werken om voor de kinderen te zorgen. Het betreft vooral respondenten met een (grote) part-time baan. Respondenten met een fulltime baan lijken minder tevreden.

De groep ouders die alleen gebruik maakt van informele kinderopvang heeft iets traditionelere opvattingen over opvang dan de groep ouders die (ook) gebruik maakt van formele kinderopvang. Ook geldt dat ouders die zichzelf godsdienstig noemen of tot een kerkgenootschap rekenen, vaker gebruik maken van uitsluitend informele kinderopvang dan de ouders die dat niet doen.

De aanbieders van informele kinderopvang zijn veelal vrouw, relatief hoog opgeleid en van middelbare leeftijd. Zij bieden opvang voor een beperkt aantal uren per week. Een opvallende conclusie uit de focusgroepen is dat aanbieders zich veelal niet structureel c.q. voor meer uren willen vastleggen.

De toekomst van de informele kinderopvang

Vervolgens zijn de uitkomsten van het empirisch onderzoek afgezet tegen trends zoals die zich in Nederland aftekenen en waarvan kan worden verwacht dat zij de vraag naar en het aanbod van formele en informele kinderopvang de komende decennia zullen beïnvloeden. De belangrijkste trend is ongetwijfeld de voortdurend groeiende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, die ertoe leidt dat steeds minder vrouwen beschikbaar zijn voor informele kinderopvang. Voorts is een belangrijk gegeven dat ouders in Nederland nog steeds in sterke mate een voorkeur hebben voor 'zelf zorgen', zeker als het gaat om jonge kinderen.

Op grond van de trends valt te verwachten dat de vraag naar kinderopvang het komende decennium verder zal toenemen: ouders hebben als gevolg van de verdere groei van hun deelname aan betaalde arbeid minder gelegenheid om zelf voor hun kinderen te zorgen. Bovendien raakt opvang door derden steeds meer geaccepteerd en ingeburgerd. Als gevolg daarvan kan een stijging van de vraag naar zowel formele als informele opvang worden verwacht. Binnen de mix van formele en informele opvangmogelijkheden zal het aandeel van de formele opvang stijgen, omdat steeds meer ouders overtuigd raken van de positieve kanten van opvang samen met andere kinderen, steeds meer ouders het zich financieel kunnen permitteren en het aanbod van formele opvang de komende jaren zal

stijgen. Op basis hiervan kan een (relatieve) daling van de vraag naar informele opvang worden verwacht. Of deze twee aan elkaar tegengestelde ontwikkelingen per saldo tot een stijging of een daling van de vraag naar informele opvang zullen leiden, valt op voorhand moeilijk te voorspellen. Voorlopig lijkt het erop dat de groei van de formele —en daarbinnen met name de buitenschoolse opvang— de groei van de arbeidsmarktparticipatie van moeders maar moeilijk kan bijhouden. Zolang de krapte op de arbeidsmarkt aanhoudt, zal deze situatie vermoedelijk voortduren. Zeker in eerste instantie lijkt er van minder behoefte aan informele kinderopvang dan ook geen sprake. Naarmate de programma's voor uitbreiding van de formele opvang verder worden gerealiseerd, zal in dat segment een evenwicht tussen vraag en aanbod dichterbij komen en ondergaat de vraag naar informele opvang mogelijk een lichte daling.

Binnen het scala van informele opvang ligt een verschuiving in de richting van meer betaalde vormen voor de hand. Enerzijds zagen we een duidelijke voorkeur voor opvang aan huis, dat wil zeggen in de eigen omgeving van het kind. Ook de toenemende variëteit in arbeidspatronen van ouders maakt opvang aan huis —en ook op wisselende en minder gangbare tijdstippen— een steeds geëigender vorm. Anderzijds wijst het proces van individualisering in de richting van opvang door een betaalde kracht waaraan duidelijke en expliciete eisen kunnen worden gesteld en waarvan een bepaald niveau van professionaliteit wordt verwacht. Bij ouders bestaat een zekere vrees voor het ontstaan van te vergaande verplichtingen jegens netwerkleden. Als alle 'verplichtingen' in geld worden afgerekend, houden ouders zelf volledige zeggenschap over de opvoeding en behoeven zij geen 'inmenging' door anderen te vrezen.

De hierboven geschetste trends wijzen tamelijk uniform in dezelfde richting: in de periode tot 2020 zullen minder potentiële aanbieders van informele kinderopvang beschikbaar zijn. Naarmate er meer vrouwen zelf betaalde werk hebben of meer uren werken (een grote deeltijd baan in plaats van een kleine), zullen zij minder beschikbaar zijn voor de opvang van eigen en andermans kinderen. Dat geldt vooral in de leeftijdscategorie van 55 tot 64 jaar waar een sterke groei van de participatiegraad wordt verwacht. In die laatste groep vinden we ook 'oma's' die langer op de arbeidsmarkt actief zijn. Andere oma's die de leeftijd van 65 jaar reeds zijn gepasseerd, blijven langer vitaal en gezond en zouden uit hoofde daarvan voor extra aanbod kunnen zorgen. Hun grotere vitaliteit in combinatie met een betere financiële positie vergroot echter ook de mogelijkheid voor een alternatieve tijdsbesteding. Bovendien geldt ook bij de aanbieders de behoefte geen al te sterke verplichtingen aan te gaan. De verwachte demografische ont-

wikkelingen laten zien dat er eveneens weinig jongeren beschikbaar zijn die de oudere generaties als aanbieders van informele opvang kunnen vervangen. Aldus lijkt een reservoir aan informele opvangkrachten over te blijven dat wel geschikt is als ‘achterwacht’ in het geval van calamiteiten, maar dat weinig perspectief biedt voor structurele arrangementen.

In het licht van het voorafgaande kan gemakkelijk de conclusie worden getrokken dat vraag naar en aanbod van informele kinderopvang in de toekomst steeds minder op elkaar zullen aansluiten, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin. Bovendien groeien de discrepanties tussen vraag en aanbod gemiddeld twee maal zo snel als bijvoorbeeld de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Er is immers sprake van twee processen: een vrouw met kinderen die aanvankelijk beschikbaar was voor informele opvang (bijvoorbeeld in combinatie met een kleine deeltijdbaan) en fulltime gaat werken, moet niet alleen in mindering gebracht worden bij de aanbieders van informele opvang, maar zal in veel gevallen ook zelf extra beroep op informele opvang doen.

Dergelijke discrepanties en marktfalen geven als zodanig aanleiding tot overheidsingrijpen. De vraag naar de rol van het beleid en de verhouding tussen de hierboven geschetste verwachtingen en dat beleid is des te interessanter omdat de overheid in de vorm van het Combinatiescenario een aantal jaren geleden ook expliciete doelstellingen en de route hoe deze te bereiken heeft geschetst ten aanzien van de verdeling van betaalde arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen en ten aanzien van de organisatie van de kinderopvang. Dit Combinatiescenario voorziet enerzijds in een herverdeling van betaalde arbeid en onbetaalde zorg tussen mannen en vrouwen, opdat iedere burger op individueel niveau in staat is zowel economische als zorgzelfstandigheid te realiseren. Anderzijds voorziet het Combinatiescenario in een beperkte overheveling van nu nog onbetaalde zorgtaken naar de markt voor betaalde arbeid. Het hierboven ten aanzien van de toekomst van de kinderopvang geschetste beeld roept op zijn minst de vraag op of ouders in Nederland toch niet verder willen gaan op de weg van uitbesteding van die kinderopvang dan als wenselijk voorzien in het Combinatiescenario; en —voor zover ze dat niet willen— of de feitelijk voorziene ontwikkeling toch niet meer in die richting wijst. Als ouders strikt vasthouden aan de norm van ‘zelf zorgen’ en het aanbod van formele en informele kinderopvang tekort schiet, lijken vooral vrouwen te worden opgezaald met het dilemma dat zij enerzijds hun talenten via de arbeidsmarkt tot ontplooiing willen brengen en willen of moeten bijdragen aan het huishoudinkomen, terwijl zij anderzijds primair verantwoordelijk worden gehouden voor adequate zorg voor en opvang

van de kinderen. Een dergelijk patroon lijkt weinig meer dan een continuering van de bestaande situatie.

Het antwoord op de vraag ‘En als oma nu ook een baan heeft?’ kan dan ook worden geformuleerd als: ‘Dan moet paps meer zorgen’. Deze conclusie onderstreept dat een verbetering van de maatschappelijke positie van vrouwen eenvoudigweg niet mogelijk is als er geen substantiële herverdeling van zorgtaken tussen vrouwen en mannen tot stand komt. Die herverdeling is echter een zaak van lange adem. De vraag is dan of beleidsmatig toch iets kan worden gedaan om de problemen rond kinderopvang, waarvoor met name vrouwen zich geplaatst zien, van hun scherpste randjes te ontdoen.

Beleidsaanbevelingen

In samenhang met de uitkomsten van de empirische analyses kunnen de volgende aanbevelingen worden geformuleerd.

- Bij het besteden van de bedragen beschikbaar gesteld voor uitbreiding van de kinder- en buitenschoolse opvang zouden ook nieuwe initiatieven voor financiering in aanmerking moeten komen. Daarbij valt te denken aan varianten die beter voorzien in de behoefte van ouders aan opvang aan huis of in de zeer nabije woonomgeving. Qua vormgeving zou mogelijk gedacht kunnen worden aan een uitzendconstructie onder de verantwoordelijkheid van bestaande aanbieders van formele kinderopvang (bijvoorbeeld gastoudercentrales); dit laatste met een bepaalde mate van kwaliteitsborging als oogmerk. Het onderscheid tussen wat nu nog ‘formeel’ en ‘informeel’ is zou daarmee kunnen komen te vervallen. In de plaats ervan komt een divers en rijk geschakeerd, op de wensen en mogelijkheden van de gebruikers toegesneden aanbod.
- Gegeven het verschil tussen de ‘gemiddelde gebruikers’ van respectievelijk formele en informele kinderopvang op het punt van opleiding en inkomen, is het de vraag of het vanuit het perspectief van bevordering van arbeidsmarktparticipatie en economische zelfstandigheid gewenst is de financiële ondersteuning exclusief aan de formele opvang en daarmee vooral aan hoger opgeleiden ten goede te laten komen. Elders is gepleit voor een ‘combinatiekorting’ op het te betalen belastingbedrag voor iedereen die betaalde arbeid en zorg voor (onder andere) kinderen combineert. Een dergelijke fiscale tegemoetkoming in de kosten van kinderen maakt niet langer onderscheid tussen formele en informele kinderopvang. Daarmee zou zo’n tegemoetkoming ook

het beleid ondersteunen om de arbeidsmarktparticipatie van lager opgeleiden te bevorderen.

De bij veel ouders levende voorkeur voor 'zelf zorgen' pleit op zich voor uitbreiding/verbetering van de voorzieningen op het terrein van het ouderschapsverlof. In zijn algemeenheid kleeft aan verlofvoorzieningen het gevaar dat vrouwen wel en mannen geen gebruik van de voorzieningen zullen maken, waardoor per saldo zorg primair het domein van vrouwen blijft en de herverdeling van onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen stagneert; collectief gefinancierde voorzieningen op het terrein van de kinderopvang kennen dit bezwaar niet.

Literatuur

- Becker, G. S. (1991 [1981]), *A treatise on the family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Beets, G., A. Bouwens en J. Schippers (1997a), *Uitgesteld ouderschap*. Amsterdam: Thesis.
- Beets, G.C.N., A.C. Liefbroer en J. de Jong Gierveld (1997b), Combining employment and parenthood: A longitudinal study of intentions of Dutch young adults. In: *Population Research and Policy Review*, 16, pp. 457-474.
- Bottema, M. (1999), Inkomen van een- en tweeverdieners, 1997. In: *Sociaal-economische Maandstatistiek 1999/4*, 24-28, pp. 47-53.
- Branderhorst, H. (1999), *Het verschijnsel zorgoma: een onderzoek naar de organisatie van kinderopvang tussen grootouders en hun volwassen kinderen*. Wageningen. (afstudeerscriptie).
- Broek, van den A., W.P. Knulst en K. Breedveld (1999), *Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975-1995*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (1998a), *Enquête Beroepsbevolking 1997*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1998b), *De mobiliteit van de Nederlandse bevolking in 1997*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1998c), *Onderzoek Gezinsvorming 1998*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1998d), *Statistiek Kindercentra*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS/CPB (1997), *Bevolking en arbeidsaanbod: drie scenario's tot 2020*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Coleman, J. (1991), *Foundations of social theory*. Cambridge/London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Commissie Toekomstscenario's Herverdeling Onbetaalde Arbeid (1995a), *Onbetaalde zorg gelijk verdeeld*. Den Haag: VUGA.
- Commissie Toekomstscenario's Herverdeling Onbetaalde Arbeid (1995b), *Gedeelde zorg. (publieksversie van het rapport Onbetaalde zorg gelijk verdeeld)*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Dalen, H. van, C. Huisman en E. van Imhoff (1999), Arbeidsaanbod in de Europese Unie. Convergentie of divergentie? In: *Demos*, 15, pp. 25-29.
- Dessens, J., J. van Doorne-Huiskes en E. Mertens. (1990), *Arbeidsmarkt en gezin. OSA-werkdocument W72*. Den Haag: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek.
- Dierx, J.R., Y.K. Grift en J.J. Schippers (1999), *Emancipatie-effectrapportage Verkenning belastingstelsel 21e eeuw*. Utrecht.
- Dijk, L. van (1994), *Choices in child care. The distribution of child care among mothers, fathers and non-parental providers*. Amsterdam: Thesis.

- Dijk, L. van en C. Remery (1997), Arbeidsdeelname en kinderopvang. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 13 (2), pp. 132-143.
- Doorne-Huiskes, J. van (1992), *Betaalde en onbetaalde arbeid: over oude spanningen en nieuwe uitdagingen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, Christine de Pisan Reeks (oratie).
- Doorne-Huiskes, A., F. Hulsker en C. Twisk (1996), *Witte vlekken in de kinderopvang*. Den Haag: Emancipatieraad.
- Doorne-Huiskes, J. en J. Eekman (1999), *Investeren in kwaliteit loont. Inventarisatie van beleid en ervaringen van bedrijven met lager opgeleide vrouwen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Douglas, M. en B. Isherwood (1979), *The world of goods: Towards an anthropology of consumption*. London: Allen Lane.
- Drooglever Fortuijn, J. (1993), *Een druk bestaan. Tijdsbesteding en ruimtegebruik van tweeverdieners met kinderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dykstra, P. (1997), *Employment and caring*. Den Haag: NIDI (Working paper 1997/7).
- Emancipatieraad (1996), *Met zorg naar nieuwe zekerheid*. Den Haag: Emancipatieraad.
- Emancipatieraad (1997), *Van lasten en lusten. Advies over de opvang voor 0- tot 16-jarigen*. Den Haag: Emancipatieraad.
- European Commission (1998), *Care in Europe. Joint Report of the 'Gender and Employment' and the 'Gender and Law' Groups of Experts*. DG V/D/5.
- Grift, Y.K., J. Plantenga, J.J. Schippers en J.J. Siegers (1999), *Arbeid, zorg en beleid: de gedragsreacties van huishoudens*. OSA publicatie A 165. Tilburg: OSA.
- Groot, W.N.J. en H. Maassen van den Brink (1996), *Monitoring kinderopvang. Veranderingen in het gebruik van kinderopvang 1991-1995*. Amsterdam/Leiden: Universiteit van Amsterdam/Rijksuniversiteit Leiden.
- Hakim, C. (1995), *Five feminist myths about women's employment*. In: *British Journal of Sociology*. Vol. no. 46. Issue no. 3. September 1995, pp. 429-455.
- Hooghiemstra, E. (1997), Een- en tweeverdieners. In M. Niphuis-Nell (red.), *Sociale atlas van de vrouw, Deel 4: Veranderingen in de primaire leef sfeer* (pp. 53-84). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hooghiemstra, B.T.J. en J.G.F. Merens (1999), *Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jong, A. de en C. de Olde (1994), *Hoe ouders het werk delen*. Den Haag: VUGA.
- Jorna, A. en E. Offers (1991), *Jonge vrouwen, hun werk, hun toekomst*. Den Haag: VUGA.
- Komter, A.E. (red.) (1979), *Het geschenk, over de verschillende betekenissen van geven*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Latten, J. en A. de Graaf (1997), *Fertility and Family Surveys in countries of the ECE Region: Standard country report the Netherlands*. Economic Studies Nr. 10c, United Nations Economic Commission, Geneva.
- Mertens, E.H.M. (1998), *Loopbaanonderbrekingen en kinderen: gevolgen voor de beloning van vrouwen*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Millar, J. en A. Warman (1996), *Family obligations in Europe*. London: Family Policy Studies Centre.
- Morée, M. (1992), *Mijn kinderen hebben er niets van gemerkt. Buitenshuis werkende moeders tussen 1950 en nu*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
- Naber, P. (1991), *Vriendschap onder jonge vrouwen*. Amersfoort/Leuven: Acco.

- Plantenga, J. en J.J. Schippers (1999), *Verkenning van het domein arbeid, zorg en inkomen in het kader van de Meerjarennota Emancipatiebeleid*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Presser, H.B. (1989), Some economic complexities of child care provided by grandmothers. In: *Journal of marriage and the family*, 51 (august), pp. 581-591.
- Remery, C., J. van Stigt, A. van Doorne-Huiskes en J. Schippers (1999), *Flexibilisering van arbeids- en inkomenspatronen: de verdeling van lasten en lusten*. Amsterdam: Thela Thesis.
- SCP (1997), *Sociale atlas van de vrouw; deel IV*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (1998), *Sociaal en Cultureel Rapport 1998*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SGBO (1999), *SGBO-monitor kinderopvang. Overzicht 1997*. Den Haag: SGBO.
- Singer, E. (1993), *Kinderopvang: Goed of slecht?* Een literatuurstudie naar de effecten van kinderopvang. Utrecht: SWP.
- Spaans, J. (1997), *Tussen wens en realiteit: onderzoek naar de wijze waarop mannelijke werknemers hun deeltijdwens en/of wens tot calamiteitenverlof realiseren en de belemmeringen daarbij*. Den Haag: VUGA.
- Stigt, J. van en J. Schippers (1997), *Flexibele uitwegen aan de onderkant van de arbeidsmarkt*. In: G. Faber en J. Schippers, *Flexibilisering van de Arbeid*, pp. 166-175. Bussum: Coutinho.
- SZW (1999), *Nota Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- SZW/CBS (1998), *Jaarboek Emancipatie 1998*. Den Haag: VUGA.
- TK (1998-1999), *Beleidsnota Kinderopvang*. Tweede Kamer der Staten Generaal, 26587, nrs. 1-2.
- Turkenburg, M. (1995), *Een kind en een baan: aspiraties en strategieën van laag opgeleide vrouwen*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Verboon, F.C., M.G. de Feijter en P.G.W. Smulders (1999), *Arbeid en zorg, inzetbaarheid en beloning: het werknemersperspectief*. Hoofddorp: TNO-Arbeid.
- Wielers, R. (1991), *Selectie en allocatie op de arbeidsmarkt*. Amsterdam: Thesis.

Bijlage 1: Advertentietekst

De volgende advertentie is op 3 maart 1999 geplaatst in het *Stadsblad* van Utrecht en in *De Stad Amersfoort*.

**PAST U REGELMATIG OP DE KLEINKINDEREN?
VERDIENT U BLJ DOOR OP TE PASSEN?
MAAKT U GEBRUIK VAN KINDEROPVANG?**

Wij willen u dan vragen mee te werken aan een onderzoek over kinderopvang.

De Universiteit Utrecht verricht momenteel een onderzoek naar kinderopvang. Wij zoeken zowel mensen die gebruik maken van kinderopvang, zoals een kinderdagverblijf of oma die oppast, als mensen die zelf regelmatig oppassen. Deze mensen willen wij vragen een korte vragenlijst in te vullen. Dit kost hooguit een half uurtje. Het onderzoek is anoniem, nergens zal uw naam worden genoemd. Wilt u meedoen, stuurt u dan onderstaande bon op. U krijgt dan binnen enkele dagen een vragenlijst en retourenvelop toegestuurd.

**Onder degenen die een vragenlijst invullen,
verloten wij 5 cadeaubonnen à f 25,-**

Ja, ik wil een vragenlijst invullen voor het onderzoek naar kinderopvang.

Naam:

Adres:

Postcode:..... Plaats:

Stuur de bon in een envelop **zonder postzegel** naar:

Universiteit Utrecht

Antwoordnummer 51267 3501 WB Utrecht

Bijlage 2: Brief voor ouders met toelichting over schriftelijke vra- genlijst

Utrecht, maart 1999

Geachte mevrouw, mijnheer,

In steeds meer huishoudens werken beide ouders. Ook neemt het aantal alleenstaande ouders met een baan buitenshuis toe. Vandaar dat er steeds vaker opvang voor de kinderen nodig is. Bij kinderopvang wordt veelal gedacht aan het kinderdagverblijf, buitenschoolse opvang of de crèche, maar veel ouders maken ook gebruik van andere vormen van opvang en vragen bijvoorbeeld grootouders of de buren om op te passen.

Rondom de kinderopvang bestaan allerlei knelpunten. Zo is er te weinig plaats in de officiële kinderopvang of sluiten de openingstijden niet aan bij de wensen van de ouder(s). De Universiteit Utrecht verricht momenteel een onderzoek naar kinderopvang. Eén van de doelstellingen is om de knelpunten in kaart te brengen. De resultaten van het onderzoek worden gepresenteerd aan het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Voorts zal het rapport worden aangeboden aan het College van Burgemeester en Wethouders als eerstverantwoordelijke voor het lokale kinderopvangbeleid.

In dat kader vragen wij u om bijgaande vragenlijst in te vullen. *De lijst is zowel bedoeld voor ouders die gebruik maken van kinderopvang, als voor ouders die dat niet doen.* De vragenlijst begint met enkele algemene vragen. Afhankelijk van uw situatie wordt telkens met pijltjes aangegeven welke vragen voor u bedoeld zijn.

Indien u de vragenlijst ingevuld retourneert, maakt u kans op een cadeaubon van f 25,-. U kunt daarvoor aan het einde van de vragenlijst uw naam en adres invullen. Met deze gegevens zal verder niets worden gedaan. Het onderzoek is anoniem. Nergens zullen uw naam of adres worden vermeld en alleen de onderzoekers hebben toegang tot de gegevens.

Het invullen van de vragenlijst neemt weinig tijd in beslag. Wij verwachten dat het niet langer dan een half uur zal duren. Wilt u de ingevulde vragenlijst meegeven aan uw kind? U kunt daarvoor de envelop gebruiken waarin de vragenlijst zat. De vragenlijsten worden weer opgehaald op school. Wij zouden het erg op prijs stellen als u de vragenlijst binnen een week wilt invullen.

Mocht u nog vragen hebben, aarzel dan niet contact op te nemen met Chantal Remery van de Universiteit Utrecht, telefoonnummer 030 - 2537222. Zij is bereikbaar tussen 9.30 en 12.30 uur.

Alvast hartelijk dank voor uw medewerking!

Bijlage 3: Vragenlijst

—

—

EN ALS OMA NU OOK EEN BAAN HEEFT?

Een onderzoek naar kinderopvang

Uitgevoerd door:

Universiteit Utrecht
Economisch Instituut
Kromme Nieuwegracht 22
3512 HH Utrecht

1999

U wordt verzocht bij iedere vraag één antwoord aan te kruisen en/of op de opgegeven stippellijn een antwoord in te vullen, tenzij anders is aangegeven.

OVER U ZELF

1 Bent u man of vrouw?

- 1 man
2 vrouw

2 In welk jaar bent u geboren?

In 19 ..

3 Wat is uw nationaliteit?

- 1 Nederlandse
2 Nederlandse en andere nationaliteit, namelijk
3 Andere nationaliteit, namelijk

4 Wat is de hoogste opleiding die u hebt gevolgd of die u thans volgt?

- 1 lagere school/basisschool
2 enkele jaren MULO/MAVO
3 eindexamen MULO/MAVO
4 enkele jaren LTS of lager beroepsonderwijs
5 eindexamen LTS of lager beroepsonderwijs
6 enkele jaren havo of vwo (hbs, atheneum, gymnasium)
7 eindexamen havo of vwo (hbs, atheneum, gymnasium)
8 enkele jaren middelbaar beroepsonderwijs
9 eindexamen middelbaar beroepsonderwijs
10 enkele jaren hbo of universiteit
11 eindexamen hbo of universiteit
12 andere opleiding, namelijk.....

5 Wat is uw burgerlijke staat?

- 1 gehuwd
2 ongehuwd samenwonend met een partner
3 gescheiden (niet samenwonend met een partner)
4 weduwe/weduwnaar (niet samenwonend met een partner)
5 nooit gehuwd (niet samenwonend met een partner)

6 Hoeveel kinderen heeft u?

.. kinderen

- ik heb geen kinderen → vraag 116

7 Hoeveel kinderen wonen nog thuis?

- ik heb geen thuiswonende kinderen → vraag 116

8 Van de kinderen die thuiswonen, is de jongste ouder of jonger dan 16 jaar?

- 1 16 jaar of ouder → vraag 116
 2 jonger dan 16 jaar

9 Hoe oud zijn uw thuiswonende kinderen?

10 Wilt u aankruisen welke situatie het meeste op uw situatie van toepassing is?

- 1 Ik ben alleenstaand en heb een betaalde baan
 2 Ik ben alleenstaand en heb geen betaalde baan → vraag 116
 3 Mijn partner en ik hebben allebei een betaalde baan
 4 Mijn partner heeft een betaalde baan, maar ik niet → vraag 116
 5 Ik heb een betaalde baan, maar mijn partner niet → vraag 116

11 Wat is uw beroep

Geef het beroep zo volledig mogelijk weer. Bijvoorbeeld niet alleen 'ambtenaar' of 'werk in de fabriek' maar 'secretaresse op een ministerie' of 'lasser'.

.....

12 Hoeveel uren werkt u per week volgens uw contract?

- ik werk geen vast aantal uren per week

13 Hoeveel uren werkt u in de regel feitelijk per week, dus inclusief eventueel overwerk?

- ik werk geen vast aantal uren per week

14 Wat voor soort werktijden hebt u?

- 1 regelmatig werktijden (kantoortijden)
 2 regelmatig werktijden met avond- en/of weekenddienst
 3 ploegendienst maar geen weekenddienst
 4 ploegendienst met weekenddienst
 5 onregelmatig, maar geen weekenddienst
 6 onregelmatig, met weekenddienst
 7 anders, namelijk.....

15 Op hoeveel dagen werkt u per week?

.. dagen per week

16 Hoeveel uur reist u gemiddeld per dag om van en naar uw werk te komen?

.. uren en .. minuten

17 Wat is het beroep van uw partner?

Geef het beroep zo volledig mogelijk weer. Bijvoorbeeld niet alleen 'ambtenaar' of 'werk in de fabriek' maar 'secretaresse op een ministerie' of 'lasser'.

-
 niet van toepassing, ik heb geen partner → vraag 20

18 Hoeveel uren werkt uw partner per week?

.. uren per week

- mijn partner werkt geen vast aantal uren per week

19 Wat voor soort werktijden heeft uw partner?

- 1 regelmatig werktijden (kantoortijden)
 2 regelmatig werktijden met avond- en/of weekenddienst
 3 ploegendienst maar geen weekenddienst
 4 ploegendienst met weekenddienst
 5 onregelmatig, maar geen weekenddienst
 6 onregelmatig, met weekenddienst
 7 anders, namelijk

20 Wilt u aangeven hoeveel het (gezamenlijke) netto-inkomen van uw huishouden per maand is?

- 1 minder dan 1500,-
- 2 1500-2000,-
- 3 2000-3000,-
- 4 3000-4000,-
- 5 4000-5000,-
- 6 5000-6000,-
- 7 meer dan 6000,-

GEBRUIK KINDEROPVANG

21 Maakt u gebruik van kinderopvang omdat u als alleenstaande ouder een betaalde baan hebt of omdat u en uw partner allebei werken?

Het gaat in deze vraag dus uitsluitend om opvang die u nodig hebt omdat u (beiden) werkt en niet om opvang in de vrije tijd, bijvoorbeeld als u naar de film gaat.

- 1 ja → (toelichting voor) vraag 23
- 2 nee → vraag 22

22 Indien u geen gebruik maakt van kinderopvang, hoe hebt u de zorg voor uw kinderen geregeld?

- 1 ik heb mijn werktijden aangepast aan de schooltijden
- 2 mijn partner heeft zijn/haar tijden aangepast aan de schooltijden
- 3 mijn partner en ik hebben de opvang voor ons (onze) kind(eren) verdeeld
- 4 mijn kind(eren) is (zijn) oud genoeg om voor zichzelf te zorgen tot een volwassene thuiskomt
- 5 anders, namelijk

U kunt nu verder gaan met vraag 116

Wij zullen nu verschillende vormen van kinderopvang noemen. Per vorm willen wij graag weten of u hiervan gebruik maakt en zo ja hoeveel uren. Als meerdere kinderen tegelijkertijd gebruik maken van dezelfde opvang, vult u één keer het aantal uren in. Voorbeeld: als twee kinderen tegelijk acht uur op een kinderdagverblijf zitten, vult u 8 uur in en niet 16 uur (2x8). Daarnaast willen wij graag wat andere dingen over de verschillende opvangmogelijkheden weten.

23 Maakt u gebruik van een plaats in een kinderdagverblijf?

- 1 ja
- 2 nee → vraag 27

24 Wat voor plaats is dat?

- 1 particuliere plaats
2 gesubsidieerde plaats
3 bedrijfsplaats
4 anders namelijk

25 Hoeveel uur per week maakt u gebruik van deze plaats?

.. uren per week

26 Wat betaalt u voor deze vorm van opvang?

U mag zelf aangeven of dit bedrag per uur, per dag, per week of per maand is.

Ik betaal f
Dit is een bedrag per:
1 ☐ uur
2 ☐ dag
3 ☐ week
4 ☐ maand

27 Maakt u gebruik van een plaats in buitenschoolse opvang?

- 1 ja
2 nee → vraag 31

28 Wat voor plaats is dat?

- 1 particuliere plaats
2 gesubsidieerde plaats
3 bedrijfsplaats
4 anders namelijk

29 Hoeveel uur per week maakt u gebruik van deze plaats?

.. uren per week

30 Wat betaalt u voor deze vorm van opvang?

U mag zelf aangeven of dit bedrag per uur, per dag, per week of per maand is.

Ik betaal f
Dit is een bedrag per:
1 ☐ uur
2 ☐ dag
3 ☐ week
4 ☐ maand

31 Maakt u gebruik van een gastouder via een gastouderproject?

- 1 ja
2 nee → vraag 34

32 Hoeveel uur per week maakt u gebruik van een gastouder?

.. uren per week

33 Wat betaalt u voor de gastouder?

U mag zelf aangeven of dit bedrag per uur, per dag, per week of per maand is.

Ik betaal f
Dit is een bedrag per:
1 ☐ uur
2 ☐ dag
3 ☐ week
4 ☐ maand

34 Maakt u gebruik van een gastouder die u zelf geregeld hebt?

- 1 ja
2 nee → vraag 37

35 Hoeveel uur per week maakt u gebruik van een gastouder?

.. uren per week

36 Wat betaalt u voor deze gastouder?

U mag zelf aangeven of dit bedrag per uur, per dag, per week of per maand is.

Ik betaal	
Dit is een bedrag per:	
1	☐ uur
2	☐ dag
3	☐ week
4	☐ maand

37 Maakt u gebruik van uitwisseling met andere werkende ouders?

- 1 ja
2 nee → vraag 42

38 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

39 Betaalt u hiervoor?

- 1 ja
2 nee, ik pas ook (ongeveer) evenveel op de kinderen van andere ouders → vraag 42

40 Wat betaalt u andere ouders?

Ik betaal <i>f</i>	
Dit is een bedrag per:	
1	☐ uur
2	☐ dag
3	☐ week
4	☐ maand

41 Vindt de oppas in de regel plaats bij u thuis of bij de andere ouders?

- 1 bij mij thuis
2 bij de andere ouder(s)
3 dat wisselt

42 Maakt u regelmatig gebruik van de mogelijkheid dat burens oppassen?

- 1 ja
2 nee → vraag 47

43 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

44 Betaalt u uw buren voor het oppassen?

- 1 ja
2 nee → vraag 46

45 Wat betaalt u uw buren?

Ik betaal <i>f</i>
Dit is een bedrag per:
1 ☐ uur
2 ☐ dag
3 ☐ week
4 ☐ maand

46 Geeft u uw buren wel eens een attentie voor het oppassen?

- 1 ja, vaak tot altijd
2 ja, soms
3 bijna nooit
4 nooit

47 Maakt u regelmatig gebruik van de mogelijkheid dat vrienden oppassen?

- 1 ja
2 nee → vraag 53

48 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

49 Betaalt u uw vrienden?

- 1 ja
2 nee → vraag 51

50 Wat betaalt u uw vrienden?

Ik betaal <i>f</i>
Dit is een bedrag per:
1 ☐ uur
2 ☐ dag
3 ☐ week
4 ☐ maand

51 Geeft u uw vrienden wel eens een attentie voor het oppassen?

- 1 ja, vaak tot altijd
2 ja, soms
3 bijna nooit
4 nooit

52 Vindt de oppas in de regel plaats bij u thuis of bij uw vrienden?

- 1 bij mij thuis
- 2 bij de vrienden
- 3 dat wisselt

53 Maakt u regelmatig gebruik van de mogelijkheid dat uw ouder(s) oppas(t)(sen)?

- 1 ja
- 2 nee → vraag 60

54 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

55 Betaalt u uw ouder(s) voor het oppassen?

- 1 ja
- 2 nee → vraag 57

56 Wat betaalt u uw ouder(s)?

Ik betaal <i>f</i>
Dit bedrag is per:
1 ☐ uur
2 ☐ dag
3 ☐ week
4 ☐ maand

57 Geeft u uw ouders wel eens een attentie voor het oppassen?

- 1 ja, vaak tot altijd
- 2 ja, soms
- 3 bijna nooit
- 4 nooit

58 Passen uw ouders in de regel samen op of is het uw vader of uw moeder die oppast?

- 1 ouders passen samen op
- 2 (voornamelijk) moeder die oppast
- 3 (voornamelijk) vader die oppast

59 Vindt de oppas in de regel plaats bij u thuis of bij uw ouder(s)?

- 1 bij mij thuis
- 2 bij de ouder(s)
- 3 dat wisselt

60 Maakt u regelmatig gebruik van de mogelijkheid dat uw (ex)schoonouder(s) oppas(t)(sen)

- 1 ja
2 nee → vraag 67

61 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

62 Betaalt u uw (ex)schoonouder(s) voor het oppassen?

- 1 ja
2 nee → vraag 64

63 Wat betaalt u uw (ex)schoonouder(s)?

Ik betaal f
Dit is een bedrag per:
1 uur
2 dag
3 week
4 maand

64 Geeft u uw (ex)schoonouder(s) wel eens een attentie voor het oppassen?

- 1 ja, vaak tot altijd
2 ja, soms
3 bijna nooit
4 nooit

65 Passen uw (ex)schoonouders in de regel samen op of is het uw schoonvader of uw schoonmoeder die oppast?

- 1 (ex)schoonouders passen samen op
2 (voornamelijk) (ex)schoonmoeder die oppast
3 (voornamelijk) (ex)schoonvader die oppast

66 Vindt de oppas in de regel plaats bij u thuis of bij uw (ex)schoonouders?

- 1 bij mij thuis
2 bij de (ex)schoonouder(s)
3 dat wisselt

67 Maakt u regelmatig gebruik van de mogelijkheid dat overige familie oppast?

- 1 ja
2 nee → vraag 74

68 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

69 Betaalt u uw familie voor het oppassen?

- 1 ja
 2 nee → vraag 71

70 Wat betaalt u uw familie?

Ik betaal <i>f</i>
Dit bedrag is per:
1 ☐ uur
2 ☐ dag
3 ☐ week
4 ☐ maand

71 Geeft u uw familie wel eens een attentie voor het oppassen?

- 1 ja, vaak tot altijd
 2 ja, soms
 3 bijna nooit
 4 nooit

72 Wie van uw familie passen in de regel op?

- 1 broer
 2 zus
 3 tante
 4 oom
 5 nicht
 6 neef
 7 anders, namelijk.....

73 Vindt de oppas in de regel plaats bij u thuis of bij uw familie?

- 1 bij mij thuis
 2 bij de familie
 3 dat wisselt

74 Maakt u regelmatig gebruik van overige oppas (anders dan buren, familie of vrienden)?

- 1 ja
 2 nee → vraag 81

75 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

76 Betaalt u deze oppas?

- 1 ja
 2 nee → vraag 78

77 Wat betaalt u de oppas?

Ik betaal <i>f</i>
Dit bedrag is per:
1 ☐ uur
2 ☐ dag
3 ☐ week
4 ☐ maand

78 Geeft u uw deze oppas wel eens een attentie voor het oppassen?

- 1 ja, vaak tot altijd
 2 ja, soms
 3 bijna nooit
 4 nooit

79 Vindt de oppas in de regel plaats bij u thuis of bij uw ouder(s)?

- 1 bij mij thuis
 2 bij de oppas
 3 dat wisselt

80 Hoe heeft u deze oppas gevonden?

- 1 via de krant
 2 via familie of vrienden
 3 via mensen in de buurt
 4 via de krant
 5 via een bemiddelingsbureau
 6 anders, namelijk.....

81 Passen uw oudere kinderen/Past uw oudere kind regelmatig op uw jongere kind(eren)

- 1 ja
 2 nee → vraag 86
 3 niet van toepassing → vraag 86

82 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

83 Betaalt u uw kind(eren) voor het oppassen?

- 1 ja
 2 nee → vraag 85

84 Wat betaalt u uw kinderen?

Ik betaal <i>f</i>	
Dit bedrag is per:	
1	☐ uur
2	☐ dag
3	☐ week
4	☐ maand

85 Geeft u uw kind(eren) wel eens een attentie voor het oppassen?

- 1 ja, vaak tot altijd
2 ja, soms
3 bijna nooit
4 nooit

86 Heeft u een au pair?

- 1 ja
2 nee → vraag 89

87 Betaalt u de au pair?

- 1 ja
2 nee → vraag 89

88 Wat betaalt u de au pair?

Ik betaal <i>f</i>	
Dit bedrag is per:	
1	☐ uur
2	☐ dag
3	☐ week
4	☐ maand

89 Maakt u gebruik van de peuterspeelzaal?

- 1 ja
2 nee → vraag 92

90 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

91 Wat betaalt u voor de peuterspeelzaal?

Ik betaal f	
Dit bedrag is per:	
1	☐ uur
2	☐ dag
3	☐ week
4	☐ maand

92 Is er een andere vorm van kinderopvang die nog niet genoemd is, maar waarvan u gebruik maakt?

- 1 ja
2 nee → vraag 97

93 Wat voor oppas is dit?

.....

94 Hoeveel uur per week?

.. uren per week

95 Betaalt u deze oppas?

- 1 ja
2 nee → vraag 97

96 Wat betaalt u deze oppas?

Ik betaal f	
Dit bedrag is per:	
1	☐ uur
2	☐ dag
3	☐ week
4	☐ maand

97 Is er kinderopvang waarvan uw kinderen tegelijkertijd gebruik van maken?

- 1 ja
2 nee → vraag 99

98 Om hoeveel uren per week gaat het dan?

.. uren per week

		helemaal mee oneens	tamelijk mee oneens	niet eens/ niet mee oneens	tamelijk mee eens	helemaal mee eens	niet van toepassing
r	Hoewel ik er graag gebruik van zou maken, is er geen plaats in de buiten-schoolse opvang	☐	☐	☐	☐	☐	☐
s	Ik kies voor opvang thuis omdat het kind dan in zijn/ haar natuurlijke omgeving is	☐	☐	☐	☐	☐	☐
t	Mijn kind(eren) wil(len) niet naar de buitenschoolse opvang	☐	☐	☐	☐	☐	☐

100 Leven uw ouders nog?

- 1 ja, beide ouders leven nog en zijn nog bij elkaar → vraag 101
- 2 ja, beide ouders leven nog maar zijn gescheiden → vraag 101
- 3 mijn vader is overleden, mijn moeder leeft nog → vraag 101
- 4 mijn moeder is overleden, mijn vader leeft nog → vraag 103
- 5 beide ouders zijn overleden → vraag 106

101 Hoe oud is uw moeder?

Mijn moeder is ... jaar

102 Indien uw moeder jonger is dan 65 jaar, heeft zij betaald werk?

- 1 ja
- 2 nee

103 Hoe oud is uw vader? Indien uw vader overleden is kunt u verdergaan met vraag 105

Mijn vader is ... jaar

104 Indien uw vader jonger is dan 65 jaar, heeft hij betaald werk?

- 1 ja
- 2 nee

105 Hoe lang moet u reizen voordat u bij uw ouder(s) bent?

Indien uw ouders gescheiden zijn, kunt u de tijd invullen voor de dichtstbijzijnde ouder

.. uren en .. minuten

106 Leven uw schoonouders nog?

- 1 ja, beide schoonouders leven nog en zijn nog bij elkaar
- 2 ja, beide schoonouders leven nog maar zijn gescheiden
- 3 mijn schoonvader is overleden, mijn schoonmoeder leeft nog → vraag 107
- 4 mijn schoonmoeder is overleden, mijn schoonvader leeft nog → vraag 109
- 5 beide schoonouders zijn overleden → vraag 112
- 6 niet van toepassing, ik heb geen schoonouders → vraag 112

107 Hoe oud is uw schoonmoeder?

Mijn schoonmoeder is ... jaar

108 Indien uw schoonmoeder jonger is dan 65 jaar, heeft zij betaald werk?

- 1 ja
- 2 nee

109 Hoe oud is uw schoonvader? Indien uw schoonvader overleden is, kunt u verdergaan met vraag 111

Mijn schoonvader is ... jaar

110 Indien uw schoonvader jonger is dan 65 jaar, heeft hij betaald werk?

- 1 ja
- 2 nee

111 Hoe lang moet u reizen voordat u bij uw schoonouder(s) bent?

Indien uw schoonouders gescheiden zijn, kunt u de tijd invullen voor de dichtstbijzijnde ouder

.. uren en .. minuten

112 Hoeveel familieleden zijn bij onvoorziene calamiteiten bereid en in staat op uw kinderen te passen als u aan het werk bent?

.. familieleden

113 Hoeveel vrienden en kennissen zijn bij onvoorziene calamiteiten bereid en in staat op uw kinderen te passen als u aan het werk bent?

.. vrienden en kennissen

114 Hoe moeilijk is het volgens u om geschikte en betrouwbare betaalde opvang te vinden voor uw kind(eren)?

- 1 heel moeilijk
 2 moeilijk
 3 niet gemakkelijk, maar ook niet moeilijk
 4 gemakkelijk
 5 heel gemakkelijk

115 Wilt u bij de volgende uitspraken aangeven in hoeverre u het hiermee eens bent?

De categorieën variëren van heel erg mee oneens tot helemaal mee eens.

Wilt u per uitspraak slechts één hokje aankruisen?

	helemaal mee oneens	tamelijk mee oneens	niet eens/ niet mee oneens	tamelijk mee eens	helemaal mee eens
a Door te werken blij je betrokken bij de maatschappij	☐	☐	☐	☐	☐
b Kinderen opvoeden is een dagtaak	☐	☐	☐	☐	☐
c In mijn werk buitenshuis kan ik laten zien wat ik waard ben	☐	☐	☐	☐	☐
d Betaald werk is belangrijk voor je gevoel van eigenwaarde	☐	☐	☐	☐	☐
e Indien nodig, zou ik mijn baan opgeven voor mijn gezin	☐	☐	☐	☐	☐
Indien u een partner heeft:	☐	☐	☐	☐	☐
f Indien nodig, zou mijn partner zijn/haar baan opgeven voor ons gezin	☐	☐	☐	☐	☐

U kunt nu verder gaan met vraag 131

WIE PAST OP?

Uw antwoord op eerdere vragen maakt duidelijk dat u zelf geen jonge thuiswonende kinderen (meer) heeft dan wel dat u geen gebruik maakt van kinderopvang. Toch willen wij graag een aantal vragen over kinderopvang aan u stellen.

116 Past u wel eens op kinderen omdat hun ouders allebei aan het werk zijn?

Wij bedoelen dus niet de opvang van kinderen als de ouders een avondje uit zijn.

- 1 ja
 2 nee → ga naar vraag 127

117 Past u regelmatig op, dat wil zeggen op vaste dagdelen in de week, of uitsluitend als er een beroep op u wordt gedaan?

- 1 regelmatig, dat wil zeggen, volgens vaste afspraken
 2 alleen als er een beroep op mij wordt gedaan → vraag 119

118 Hoeveel uren past u per week op?

.. uren per week

119 Om hoeveel kinderen gaat het gemiddeld?

1 ☐ kinderen
2 ☐ wisselend aantal kinderen

120 Hoeveel van deze kinderen zijn jonger dan vier jaar?

1 ☐ kinderen
2 ☐ wisselend aantal kinderen

121 Wat is uw relatie tot deze kinderen?

- 1 het zijn mijn kleinkinderen
- 2 het zijn kinderen van de burens
- 3 het zijn kinderen van vrienden/kennissen
- 4 geen specifieke relatie
- 5 anders, namelijk.....

122 Krijgt u betaald als u oppast?

1 ☐ ja, namelijk <i>f</i> per uur
2 ☐ nee

123 Krijgt u een onkostenvergoeding, bijvoorbeeld voor de gemaakte reiskosten?

- 1 ja
- 2 nee

124 Krijgt u wel eens een attentie?

- 1 ja, vaak tot altijd
- 2 ja, soms
- 3 nee, (bijna) nooit

125 Bent u gevraagd voor dit oppaswerk of heeft u het zelf aangeboden?

- 1 gevraagd
- 2 zelf aangeboden (bijvoorbeeld via een advertentie)
- 3 ik heb gereageerd op een advertentie
- 4 ik heb me aangemeld bij een bemiddelingsbureau
- 5 anders, namelijk

→ u kunt nu naar vraag 130

126 Zou u op dit moment bereid zijn regelmatig, dat wil zeggen op vaste dagdelen in de week, op kinderen te passen als hun ouders aan het werk zijn en ze u benaderen met deze vraag?

- 1 ja
2 nee → vraag 128

127 Hoeveel uren in de week zou u bereid zijn op te passen?

.. uren per week → vraag 129

128 Wat is de belangrijkste reden waarom u niet op wilt passen?

- 1 ik heb vanwege mijn baan geen tijd
2 ik heb vanwege mijn vrijwilligerswerk geen tijd
3 ik ben lichamelijk niet daartoe in staat
4 ik heb geen belangstelling om op te passen
5 ik wil me niet vastleggen
6 ik vind dat ouders zelf verantwoordelijk zijn voor hun kinderen
7 anders, namelijk.....

129 Bent u wel eens benaderd met de vraag om op kinderen te passen als hun ouders aan het werk zijn?

- 1 ja, maar dat heb ik geweigerd
2 ja, en dat heb ik gedaan, maar doe het nu niet meer
3 nee, nooit benaderd met deze vraag

130 Wilt u aangeven hoeveel het (gezamenlijke) netto-inkomen van uw huishouden per maand is?

- 1 minder dan 1500,-
2 1500-2000,-
3 2000-3000,-
4 3000-4000,-
5 4000-5000,-
6 5000-6000,-
7 meer dan 6000,-

MENINGEN

131 Wilt u bij de volgende uitspraken aangeven in hoeverre u het hiermee eens bent?

De categorieën variëren van heel erg mee oneens tot helemaal mee eens.

Wilt u per uitspraak slechts één hokje aankruisen?

	helemaal mee oneens	tamelijk mee oneens	niet eens/ niet mee oneens	tamelijk mee eens	helemaal mee eens
a Ouders zijn zelf verantwoordelijk voor de opvang van hun kinderen. De overheid hoeft geen voorzieningen te treffen als ouders allebei willen werken	☐	☐	☐	☐	☐
b Een paar dagen per week opgevangen worden door anderen dan de eigen ouders kan geen kwaad voor kinderen	☐	☐	☐	☐	☐
c Als ouders allebei werken, kunnen ze het beste een oppas aan huis nemen	☐	☐	☐	☐	☐
d Voor de ontwikkeling van het kind is het beter als het al vroeg regelmatig in contact komt met andere volwassenen dan de ouders	☐	☐	☐	☐	☐
e Ouders met kinderen zouden allebei parttime moeten werken en de tijd voor de opvoeding van hun kinderen gelijk moeten verdelen	☐	☐	☐	☐	☐
f Ik vind dat vrouwen geschikter zijn om voor de kinderen te zorgen dan mannen	☐	☐	☐	☐	☐
g Ouders die de verzorging van hun kinderen deels overlaten aan anderen denken te veel aan zichzelf en te weinig aan hun kinderen	☐	☐	☐	☐	☐
h Kinderopvang in een kinderdagverblijf zou een gratis voorziening moeten zijn voor alle ouders	☐	☐	☐	☐	☐
i Het is goed voor de ontwikkeling van een kind als het van kleins af aan gedeeltelijk door anderen dan de ouders wordt verzorgd	☐	☐	☐	☐	☐
j Mannen behoren niet in deeltijd te werken	☐	☐	☐	☐	☐

	helemaal mee oneens	tamelijk mee oneens	niet eens/ niet mee oneens	tamelijk mee eens	helemaal mee eens
k Kinderen die de hele week opgevangen worden in een kinderdagverblijf hebben een grotere kans om later problemen te krijgen	☐	☐	☐	☐	☐
l Als ouders met kinderen allebei werken, is de beste verdeling dat de man een fulltime baan heeft en de vrouw een halve baan	☐	☐	☐	☐	☐
m De beste opvang voor kinderen is door de eigen ouders	☐	☐	☐	☐	☐

132 Rekent u zichzelf tot een godsdienst of kerkgenootschap?

- 1 ja → vraag 133
 2 nee → u bent klaar met antwoorden

133 Tot welke godsdienst of genootschap rekent u zich?

- 1 Gereformeerde kerk
 2 Rooms-Katholieke kerk
 3 Nederlands-Hervormde kerk
 4 ander Christelijk kerkgenootschap
 5 Humanistisch Verbond
 6 Jodendom
 7 Islam
 8 Hindoeïsme
 9 anders, namelijk

134 Welke rol speelt het geloof in uw leven?

- 1 een erg belangrijke rol
 2 een belangrijke rol
 3 niet zo'n belangrijke rol
 4 helemaal geen rol

Dit waren onze vragen. Wellicht wilt u zelf nog iets opmerken over kinderopvang of deze vragenlijst. Daarvoor kunt u onderstaande ruimte gebruiken.

Wij verloten vijf cadeaubonnen onder degenen die een vragenlijst invullen. Wilt u meedoen, dan kunt u hieronder uw gegevens invullen. Deze gegevens worden alleen gebruikt voor de verloting van de cadeaubonnen. Ze worden van de vragenlijsten gescheiden en na de loting vernietigd.

Naam:	
Adres:	
Postcode en woonplaats	

HARTELIJK BEDANKT VOOR UW MEDEWERKING!

Bijlage 4: Deelnemers expert- meeting ‘Informele kinderop- vang’

dr. Liset van Dijk, Nederlands Instituut voor Eerstelijns Gezondheidszorg
drs. Paula van Dijk, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
drs. Anke van Dijke, Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn
prof. dr. Anneke van Doorne-Huiskes, Erasmus Universiteit Rotterdam
dr. Pearl Dykstra, Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut
drs. Claudia Erven, Gemeente Utrecht
drs. Ko Oudhof, Centraal Bureau voor de Statistiek
drs. Anke Muusse, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
dr. Chantal Remery, Universiteit Utrecht
drs. Jolande Sap, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
dr. Joop Schippers, Universiteit Utrecht
drs. Linda Terpstra, Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn
drs. Rudi Turksema, Universiteit Utrecht
drs. Helga de Valk, Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut

De expertmeeting vond plaats op 23 september 1999, Utrecht.

Reeds verschenen NIDI rapporten

1. A.J. Gooszen, *Vluchtelingen en asielzoekers: demografische en sociaal-economische positie in Nederland*. 1988, pp. 77, f 15,-.
2. R.A.H. Schreurs, *Een beschrijvende analyse van de trefzekerheid van nationale bevolkingsprognoses*. 1989, pp. 119, f 20,-.
3. J. Bartlema, *Modelling stepfamilies: first results*. 1989, pp. 34, f 10,-.
4. R.A.H. Schreurs, *Een verklarende analyse van de trefzekerheid van nationale bevolkingsprognoses*. 1989, pp. 45, f 10,-.
5. R. Penninx en Ph. Muus, *Grenzeloos migreren na 1992?: internationale migratie en de Europese Gemeenschap in verleden en toekomst*. 1989, pp. 45, niet meer leverbaar.
6. N. van Nimwegen, I. Hogen Esch en E. Beekink, *Jongeren en ouderen: een inventariserende studie naar demografische ontwikkelingen en de maatschappelijke positie van jongeren en ouderen*. 1989, pp. 184, f 25,-.
7. H.G. Moors, H. van Leusden en I. Hogen Esch, *Opvattingen over het bevolkingsvraagstuk en de acceptatie van beleid*. 1989, pp. 200, niet meer leverbaar.
8. *Relatievormen in Nederland*. 1989, pp. 139, niet meer leverbaar.
9. C. Gordon, *The bevolkingsregisters and their use in analysing the co-residential behaviour of the elderly*. 1989, pp. 118, f 20,-.
10. S. Voets, *Allochtonen in Nederland*. 1989, pp. 118, f 20,-.
11. Th. Engelen, H. Hillebrand en F. van Poppel, *Kindertal naar kenmerken, 1900-1960: vruchtbaarheid van de op 31 mei 1960 bestaande eerste huwelijken naar periode van huwelijksluiting, huwelijksleeftijd en kerkelijke gezindte van de vrouw, sociale beroepsgroep van de man en gemeentegroep, 13^e Algemene Volkstelling 31 mei 1960*. 1989, pp. 351, f 35,-.
12. N. van Nimwegen, *Onderzoek naar bevolkingsvraagstukken in de jaren tachtig: een schets van ontwikkelingen vanuit het perspectief van de programmering van het onderzoek*. 1990, pp. 88, f 15,-.
13. E.A.M. Bulder, *Household structures of elderly in the past: a case study of two Dutch communities in the period 1920-1940*. 1990, pp. 48, f 10,-.
14. P. Ekamper, *Gevoeligheidsfuncties voor meerdimensionale bevolkingsprognose-modellen met een twee-geslachten algoritme*. 1990, pp. 96, f 15,-.
15. E. van Imhoff, *PROFILE: a program for estimating the coefficients of demographic age-intensity profiles*. 1991, pp. 56, f 15,-.
16. W.J. Nusselder, J.J. Schoorl en J.F.M. Berkien, *Bevolkingsvoorberekening allochtonen in Nederland naar nationaliteit, 1989-1999: bevolkingsgroepen met de Turkse, Marokkaanse, een EG of overige niet-Nederlandse nationaliteit*. 1990, pp. 178, f 25,-.

-
17. M. Bottema, J.J. Siegers en C.A. van der Wijst, *Een leeftijdstypologie van beroepen in Nederland*. 1991, pp. 35, f 10,-
 18. E. van Imhoff, N. Keilman m.m.v. S. Wolf, *Huishoudens en uitkeringen in de 21^e eeuw: de gevolgen van veranderende huishoudenssamenstelling voor de sociale zekerheid*. 1990, pp. 164, f 25,-.
 19. H. Moors en N. van Nimwegen, *Social and demographic effects of changing household structures on children and young people*. 1990, pp. 57, f 15,-.
 20. J. Siebenga, *Selected annotated bibliography of population studies in the Netherlands, 1987 and 1988*. 1990, pp. 138, niet meer leverbaar.
 21. P. Ekamper en J. Berkien, *Demografische aspecten van de vervangingsvraag*. 1991, pp. 70, f 15,-.
 22. H. de Feijter, *Voorlopers bij demografische veranderingen*. 1991, pp. 181, f 25,-.
 23. N. van Nimwegen, *Onderzoek naar bevolkingsvraagstukken in de jaren negentig: een programma in hoofdlijnen*. 1991, pp. 65, niet meer leverbaar.
 24. *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 1991: demografische ontwikkelingen in maatschappelijk perspectief*. Onder red. van N. van Nimwegen en H. van Solinge. 1991, pp. 246, f 35,-.
 25. W.J. Nusselder en J.J. Schoorl, *Bevolkingsvoorberekening en scenario's allochtonen in Nederland naar nationaliteit, 1990-2000: bevolkingsgroepen met de Turkse, Marokkaanse, een EG of een overige niet-Nederlandse nationaliteit*. 1991, pp. 132, f 20,-.
 26. J. Jó|wiak, *Mathematical models of population*. 1992, pp. 133, f 20,-.
 27. W.J. van der Veen, *Oudelieden in gestichten, bewoners van de 19de-eeuwse bejaardentehuizen: een schets van de situatie in Den Haag*. 1992, pp. 98, f 15,-.
 28. I. Esveldt en N. van Nimwegen, *Naar een kindvriendelijke samenleving?: een inventarisatie van voorwaardenscheppend beleid inzake gezinsvorming*. 1992, pp. 182, niet meer leverbaar.
 29. J.F.M. Berkien, *Dynamiek op de arbeidsmarkt: analyse van arbeidsmarktprocessen met behulp van demografische technieken*. 1992, pp. 90, f 15,-.
 30. S. Voets, *Buitenlandse migratie en de Nederlandse bevolkingsprognose*. 1992, pp. 191, f 25,-.
 31. F. van Poppel, *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19^e en vroeg 20^e eeuw*. 1992, pp. 654, f 50,-.
 32. C.M. Fokkema, J. de Jong Gierveld en P. Nijkamp, *Internal elderly migration: an exploration of the literature*. 1993, pp. 52, f 15,-.
 33. E. van Imhoff, J. Schoorl, R. van der Erf en N. van der Gaag, *Regionale prognose bevolking van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse afkomst, 1992-2000*. 1994, pp. 207, f 35,-.
 34. A. van Diepen en J. van Ginneken, *Demografische ontwikkelingen, consumptiepatronen en milieubelasting in Nederland. Een verkenning van de betekenis van de demografische component voor het milieuvraagstuk*. 1994, pp. 92, f 15,-.
 35. *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 1994: demografische ontwikkelingen in maatschappelijk perspectief*. Onder red. van N. van Nimwegen en G. Beets. 1994, pp. 401, niet meer leverbaar.
 36. E. Tabeau, F. van Poppel en F. Willekens, *Mortality in the Netherlands: The data base*. 1994, pp. 85, niet meer leverbaar.
 37. R. Penninx, J. Schoorl en C. van Praag, *The impact of international migration on receiving countries: The case of the Netherlands*. 1994, pp. 251, f 35,-.

-
38. P. Ekamper en E. van Imhoff, *1989-based dynamic household scenarios for the Netherlands: Sensitivity analysis of the LIPRO household model*. 1994, pp. 60, f 15,-.
 39. F. Eelens, *The population of Aruba: a demographic profile*. 1994, pp. 100, f 15,-.
 40. E. Beekink en P. van Cruyningen, *Demografische databank Nederlandse gemeenten, 1811-1850*. 1995, pp. 207, f 25,-.
 41. H. Moors, G. Beets en H. van den Brekel, *Opvattingen over en acceptatie van bevolkingsbeleid 1983-1990*. 1995, pp. 139, f 20,-.
 42. E. van Imhoff en K. Henkens, *Alternatieven voor de VUT: een scenario-analyse*. 1995, pp. 108, f 20,-.
 43. I. Esveldt, I. Kulu-Glasgow, J. Schoorl en H. van Solinge, *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. 1995, pp. 248, f 35,-.
 44. S. Voets, J. Schoorl en B. de Bruijn, *The demographic consequences of international migration*. 1995, pp. 430, f 35,-.
 45. H. van Leusden (red.), *Demografie op het snijvlak van maatschappij en wetenschap; prioriteiten voor toekomstig onderzoek*. 1996, pp. 77, f 15,-.
 46. H. Moors, H. van Leusden en H. van den Brekel, *Meningen en opvattingen over aspecten van het bevolkingsvraagstuk 1983-1994: de belangrijkste resultaten en conclusies*. 1996, pp. 72, niet meer leverbaar.
 47. N. van Nimwegen, *Onderzoek naar bevolkingsvraagstukken in Nederland op de drempel van de 21^e eeuw: een nationaal meerjarenprogramma in hoofdlijnen*. 1996, pp. 64, f 15,-.
 48. H. Van Solinge en J. Wood, *Sample surveys as a potential data source for the study of non-standard household forms and new living arrangements: An inventory of data sources on european households and families*. 1997, pp. 106, f 20,-.
 49. W. Post, E. van Imhoff, P. Dykstra en F. van Poppel, *Verwantschapsnetwerken in Nederland: verleden, heden, toekomst*. 1997, pp. 160, f 25,-.
 50. N. van Nimwegen en G. Beets, *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 1997*. 1997, pp. 220, niet meer leverbaar.
 51. A. Dekker, *Data processing for demographic censuses and surveys: with special emphasis on methods applicable to developing country environments*. 1997, pp. 88, f 15,-.
 52. H. van Solinge, H. van Dalen, P. Dykstra, E. van Imhoff, H. Moors and L. van Wissen, *Population, labour and social protection in the European Union: Dilemmas and prospects*. 1998, pp. 84, f 15,-.
 53. K. Henkens, *Older workers in transition. Studies on the early retirement decision in the Netherlands*. 1998, pp. 150, f 25,-.
 54. Corina Huisman en Leo van Wissen, *Regionale allochtonen prognose 1996-2016*. 1998, pp. 149, f 25,-.
 55. Philip Rees, Evert van Imhoff, Helen Durham, Marek Kupiszewski and Darren Smith, *Internal migration and regional population dynamics in the Netherlands*. 1998, pp. 102, f 20,-.
 56. Ernst Spaan, *Labour circulation and socioeconomic transformation: The case of East Java, Indonesia*. 1999, pp. 400, f 35,-.
 57. Chantal Remery, Anneke van Doorne-Huiskes, Pearl Dykstra en Joop Schippers, *En als oma nu ook een baan heeft? De toekomst van de informele kinderopvang in Nederland*. 2000, pp. 130, f 25,-.

—

Een NIDI rapport kan worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag plus verzend- en administratiekosten à *f* 10,-- op girorekening 2035698 of bankrekening 66.71.64.014 (ING, 's-Gravenhage) ten name van Stichting NIDI te 's-Gravenhage, onder vermelding van het gewenste rapportnummer. In verband met de beperkte oplage gaarne contact opnemen (tel. 070-3565200) wanneer u meer rapporten tegelijkertijd wilt ontvangen. (Wijzigingen voorbehouden).

ISSN 0922-7210
ISBN 90-70990-80-6

Vanuit het perspectief dat met de toename van de arbeidsdeelname van vrouwen minder aanbieders van informele kinderopvang beschikbaar komen en daarentegen steeds meer ouders een beroep zullen doen op opvang door anderen, is in deze studie nagegaan of en in welke mate zich in de komende jaren knelpunten zullen voordoen rond de informele kinderopvang. Daarbij is niet alleen aandacht besteed aan de vragers van kinderopvang –de werkende ouders–, maar ook aan de aanbieders daarvan –familieleden, burens, andere ouders en betaalde oppas. In de beschrijving van de te verwachten trends is rekening gehouden met de in Nederland nog sterk levende voorkeur voor ‘zelf zorgen’.

De meeste werkende ouders blijken gebruik te maken van een mix van formele en informele kinderopvang. De meest voorkomende vorm van informele kinderopvang betreft opvang door opa's en oma's. Voor de toekomst wordt een groei verwacht van het aandeel van de formele opvang in de mix van opvangvoorzieningen. Steeds meer ouders raken overtuigd van de positieve effecten van opvang samen met andere kinderen, steeds meer ouders zullen het zich financieel kunnen permitteren en het aanbod van formele kinderopvang zal de komende jaren stijgen.

De aanbieders van informele kinderopvang zijn veelal vrouw, relatief hoog opgeleid en van middelbare leeftijd. Zij bieden opvang voor een beperkt aantal uren per week. In het algemeen geldt dat aanbieders zich niet voor langere tijd willen binden. De verwachting is dat er in de toekomst een reservoir van informele opvangkrachten zal zijn dat wel geschikt is als achterwacht in het geval van calamiteiten maar verder weinig perspectief biedt voor structurele arrangementen.

Uit het onderzoek komt naar voren dat er behoefte is aan formele kinderopvangfaciliteiten die juist de aantrekkelijke kanten van de informele kinderopvang hebben: opvang aan huis of in de zeer nabije woonomgeving, en opvang op in overleg te bepalen tijdstippen. In samenhang hiermee zou er een verdere uitbreiding moeten komen van de fiscale tegemoetkoming in de kosten van kinderopvang.